

Satu Lidman

**JULKINEN HÄPÄISEMINEN:
RANGAISTUSKÄYTÄNNÖT ESIMODERNISSA MÜNCHENISSÄ**

Väitöskirjan tiivistelmä

Joensuun yliopiston verkkojulkaisu

ISBN: 978-952-219-125-0

Tiivistelmä Satu Lidmanin väitöskirjasta „Zum Spektakel und Abscheu. Schand- und Ehrenstrafen als Mittel öffentlicher Disziplinierung in München um 1600“ (Joensuun yliopisto, Yhteiskunta- ja aluetieteiden tiedekunta, historian oppiaine, 30.5.2008).

Väitöskirja ilmestyy sarjassa „Strafrecht und Rechtsphilosophie in Geschichte und Gegenwart“ (toim. Wolfgang Schild), Peter Lang Verlag, Frankfurt 2008, s. 420, ISBN: 978-3-631-58123-0.

Sisällysluettelo

I. JOHDANTO.....s. 4

Saatesanat

Tutkimuskohteena rikoshistoria

Tapaus München

II. HÄPEÄN MONET KASVOT: KUNNIATUTKIMUS..... s. 9

Kunnian selitysmalleja

Sosiaalinen ja juridinen kunnia

Uuden ajan alun kunniattomuusdiskurssi

III. KOHTI SYNNITÖNTÄ YHTEISKUNTAA.....s. 14

Tunnustuksellisuuden ajan kurinpito

Kriminalisointi ja ankaroituvat sanktiot

IV. HÄPEÄ JA KUNNIA RANGAISTUKSIEN VÄLINEENÄ.....s. 23

Häpeällisten rangaistuksien historia ja eriytyminen

Vankeus- ja kuulustelukäytännöistä

Münchenin häpeä- ja kunniarangaistuksien kategorisoiminen

V. LIITTEET.....s. 51

Väitöskirjan sisällysluettelo

Väitöskirjan lähteet

Väitöskirjan tutkimuskirjallisuus

I. JOHDANTO

Saatesanat

Koska väitöstutkimukseni ilmestyy laitossarjan ulkopuolella ja saksaksi, julkaistaan Joensuun yliopiston verkkosivuilla väitöskirjan sijaan tämä pitkäkö suomenkielinen tiivistelmä. Olen koettanut koota tässä yhteen tutkimukseni keskeisiä elementtejä niin, että lukija hieman tavallista tiivistelmää laajemmassa muodossa saisi mahdollisimman hyvän käsityksen aihepiiristä ja tutkimustuloksista.

Pitkän työn ollessa loppusuoralla haluan myös tässä yhteydessä tarkemmin nimeämättä kiittää kaikkia minua taloudellisesti tukeneita tahoja sekä niitä henkilöitä, jotka ovat asiantuntemuksellaan edesauttaneet tutkimukseni valmistumista. Kiitos. Ajatustenvaihto jatkokoon hedelmällisenä jatkossakin!

Tutkimukseni ei varmaankaan kuulu niihin historian osa-alueisiin, jotka saavat lukijan toivomaan aikakonetta siirtyäkseen menneisyyteen – pikemminkin päinvastoin. Näkemykseni mukaan on kuitenkin myös vähemmän miellyttävien asioiden tutkiminen tärkeää, eikä niiden tule antaa painua historian pölykerroksiin. Halusimme tai emme, on julkinen häpäiseminen kiinteä osa eurooppalaisen oikeuslaitoksen historiaa. Se on myös universaali, eikä suinkaan täysin käytöstä poistunut tapa reagoida ei-toivottuun käytökseen.

Poikkeusaikoina, kuten sotien yhteydessä, esiintyy usein häpäisyä. Oman kouluaikanı historiankirjasta muistan kuvan ranskalaisnaisesta, jota kuljetettiin pilkkakulkueessa ja kaljuksi ajeltuna lapsi käsivarrellaan kylän läpi. Toisen maailmansodan katkeroitamassa ilmapiirissä paikallisyhteisö rankaisi häntä näin sukupuolisuhteesta saksalaisen sotilaan kanssa. Neuvostovallan aikaisessa Latviassa joutuivat koululaiset seisomaan nurkassa pilkkakyltti kaulassaan, jos puhuivat venäjän sijasta äidinkieltään. Ja olihan tottelemattomien oppilaiden seisottaminen nurkassa Suomenkin kouluissa tapana vielä muutamia vuosikymmeniä sitten.

Tämän päivän uutisoinnista nousee esiin tapauksia mm. Kiinan teloituksista, joiden yhteydessä vankeja kuljetetaan rikoksesta kertova lappu kaulassaan ja kivitystuo-mioista Afrikassa. Vuoden 2004 uutiskuvat amerikkalaissotilaiden toiminnasta Abu Ghraibin vankilassa ovat varmasti syöpyneet jokaisen mieleen. Tässä irakilaisvankien häpäisemisessä käytettiin ikiaikaisia metodeja: alastomuuden ja omituisten ruumiin-asettojen häpeää, sekä väkivallan ja sillä uhkailun tuomaa pelkoa.

Vaikka länsimaisissa oikeusjärjestelmissä onkin luovuttu ruumiillisista ja häpäisevistä sanktioista, on häpäisemisen aihepiiri globaalisti ajateltuna edelleen ajankohtainen. Häpeään ja häpäisemisiin liittyvässä uutisoinnissa on kuitenkin usein kyseessä jonkin ihmisryhmän mielivalta, omankädenoikeus, jolle ei ole juridisia perusteita. Nykyisen oikeuslaitoksemme näkökulmasta katsottuna vapausrangaistus on rikosoikeudellinen välttämättömyys, jonka avulla pyritään turvaamaan yhteiskuntarauha. On kuitenkin tunnettu tosiasia, että vankeus tuo mukanaan monia haittoja. Vankiloiden päihdeongelmat, rikollisten jengiytyminen ja vankeuden leimaavuus vaikeuttavat vankeuden jälkeistä integraatiota ja johtavat rikoskierteen jatkumiseen.

Historiatieteen yhtenä pääasiallisena tarkoituksena on valaista menneisyyttä, jotta voisimme ymmärtää nykyisyyttä, ehkä myös olla viisaampia tulevaisuudessa. Tutkimukseni osoittaa, että juridisesti perusteltu julkinen häpäiseminen liittyy vallitseviin kunniakäsityksiin sekä käsityksiin ihmisarvosta. Rangaistusjärjestelmät voivat muuttua vasta sen jälkeen kun asenteet ja arvot ovat ensin muuttuneet. Ennen kuin vertaamme Eurooppaa muihin nykyisiin kulttuuripiireihin ja teemme mitään oletuksia esimerkiksi tasa-arvosta tai ns. sivistyksestä, on meidän hyvä tuntea sen menneisyys.

Tutkimuskohteena rikoshistoria

Vuonna 1618 joutui eräs 20-vuotias nuori nainen Münchenin kaupunginraadin kuulusteltavaksi. Häntä syytettiin siveettömästä ja moraalittomasta käytöksestä. Hänen väitettiin mm. suudelleen nuorukaisia julkisesti ja harjoittaneen paritusta. Mitä ilmeisimmin syytetty oli tietoinen häntä uhkaavan rangaistuksen luonteesta, sillä hän rukoili raadinherroja ”Jumalan tähden säästämään hänet julkiselta häpeärangaistukselta”. 1500-luvun kuluessa maallisen ylimystön kurinpito olikin ankaroitunut koko Euroopassa, mikä näkyi mm. julkisten rangaistuksien merkityksen kasvussa.

Baijerin herttuakunnassa alamaisten tuli elää kunnollista elämää tai „heitä kohtaisi julkinen pilkka“. Niin rangaistukset kuin pelkkä häpeällinen tekokin saattoivat stigmatoida ja viedä maineen. Niinpä esimerkiksi miespuolisen aviorikkojan tekoja saatettiin peitellä, jottei tämä ”joutuisi häpeään”. Kidutuskuulustelussa syytetyt usein pyysivät ”armollista tuomiota” tietäen, että heitä muutoin odotti ankara julkinen nöyryytys. Mutta mitä tällainen häpeä todellisuudessa tarkoitti ja miksi rangaistuskäytäntö uuden ajan alussa kehittyi tähän suuntaan?

Reformaation jälkeisen Euroopan taloudellinen ja poliittinen kehitys toi kaikkialla mukanaan yhteiskunnallisia ongelmia, näin myös Baijerin herttuakunnassa. Tunnuksellisesti latautuneessa ilmapiirissä tavoiteltiin yleisesti ”uutta moraalialia” ja ”äärimmäistä puhtautta”. Tämä sai aikaan epärealistisia siveellisyysvaatimuksia, jotka johtivat rikollisuuden näennäiseen kasvuun. Rangaistuksien historian näkökulmasta katsottuna on yhtäältä kyse rikollisuudesta, joka nousi todellisesta häädystä, mutta toisaalta kurinpitoon ja järjestykseen tähtäävän kriminaalipolitiikan sekä voimistuvan kriminalisaation seurauksista. Ylimystön luomat uhkakuvat näyttivät muuttavan elämän vaarallisemmaksi kuin mitä se todellisuudessa oli – ilmiö, joka tänä päivänä on tunnistettavissa pedofilian ja terrorismin uutisoinnin mukanaan tuomissa peloissa.

Rikoshistorian keskeisenä tehtävänä on näyttää, miten kulloisenkin historiallisen ajan erityispiirteet vaikuttavat sen rikollisuuteen. Lakien ja tuomioiden lisäksi on huomioitava myös niiden takana vaikuttavat aikalaiskäsitykset, toisin sanoen koko maailmankuva. Rikoshistorian tarkoituksena on myös mm. paikata normien ja oikeustodellisuuden sekä sosiaalisen todellisuuden välistä kuilua. Myös nykyisten rikosuutisten perusteella tiedämme, että lain kirjain on yksi asia, mutta todelliset tuomiot usein jotain muuta.

Väitöstutkimuksessani keskeisenä tarkastelun kohteena on julkisen rangaistuksen vaikutus rangaistun henkilön sosiaaliseen asemaan ja oikeusasemaan. Tutkimuskysymyksiäni ovat: Mitä oli kunnia, mitä oli häpeä? Mikä merkitys oli sillä, että kunniaa loukattiin tai se tuhottiin? Mikä merkitys oli häpeä- ja kunniarangaistuksilla tänä aikana, myö-

häiskeskiajan ja valistuksen välimaastossa? Millaisista rangaistuksista oikeastaan oli kyse ja miten ne voidaan luokitella häpeällisyytensä perusteella?

Punaisena lankana läpi tutkimukseni kulkee ajatus siitä, että häpeälliset rangaistukset on jaettava kahteen ryhmään sen perusteella, millä tavoin ne vahingoittivat rangaistun henkilön kunniaa. Tätä vaikeuttaa se, että suomenkielessä on totuttu käyttämään kyseisestä rangaistusryhmästä vain yhtä nimitystä: häpeärangaistus. Saksankieli tuntee kuitenkin kaksi käsitettä: Schandstrafe ja Ehrenstrafe. Ensimmäinen voidaan suomentaa suoraan sanalla häpeärangaistus ja jälkimmäisen haluan kääntää selvyuden vuoksi myös suoraan sanalla kunniarangaistus. Yhteisnimityksenä molemmille rangaistusryhmille käytän käsitteitä häpeälliset rangaistukset ja julkinen häpäiseminen.

Kaikki julkisesti toimeenpannut rangaistukset olivat jollakin tavalla häpeällisiä, mutta kaikki niistä eivät vieneet kunniaa lopullisesti. Kunniarangaistukset tuhosivat rangaistun henkilön kunnian ja oikeusaseman kokonaan. Häpeärangaistukset taas vahingoittivat vain tämän sosiaalista kunniaa, mustasivat maineen. Vaikka näiden kahden rangaistusryhmän sisälläkin oli useita häpeällisyyden eri asteita, on häpeä- ja kunniarangaistukset mahdollista ja tärkeää erottaa toisistaan. Yhteistä molemmille rangaistusryhmille olivat niiden symbolisuus, ruumiillisuus ja julkisuus. Näin toivottiin saavutettavan julkisen rankaisemisen kaksi päätavoitetta: rikollisen häpäisy ja rikoksien ennaltaehkäisy varoitavan esimerkin kautta.

Periaatteessa 1500- ja 1600-lukujen taitteen esivalta vaati kaikilta alamaisilta siveelistä ja moraalisesti kestävästä käytöstä sekä hurskaudesta, mutta alempisäätyisillä katsottiin olevan erityinen taipumus ajautua paheellisuuteen ja rikoksiin. Lähtöoletuksena siis oli, että kunnialliset ja ylempisäätyiset henkilöt osaisivat luonnostaan elää hyveellisesti. Käsitys ihmisarvosta ja ihmisen arvosta rakentui pitkälti juuri hänen kunniansa varaan. Kunnia oli myös yksilön oikeusaseman peruskivi. Kunnia oli sidoksissa syntyperään, yhteiskunnalliseen asemaan, sukupuoleen ja maineeseen. Se vaikutti tuomioihin, mutta myös siihen, nostettiin syytettyä ylipäätään.

Oikeuskäsityksen kanssa ei siis ollut ristiriidassa se tosiseikka, että samasta rikoksesta rankaistiin erisäätyisiä tai muuten eri asemassa olevia henkilöitä eri rangaistuksilla. Häpeällisiä rangaistuksia voitiin langettaa ylemmille säädyille ja muille ”kunniallisille henkilöille” vain rajoitetusti ja poikkeustapauksissa. Paradoksaalisesti he siis säästyivät häpeällisiltä rangaistuksilta juuri kunniansa ansiosta, sillä näitä rangaistuksia ei voitu toteuttaa kunniallisesti. Sen sijaan annettiin sakkoja, lähetettiin sotapalvelukseen tai erotettiin virasta. Esivallan käsityksen mukaan ”karkea” käytös ja siveelliset rikokset olivat nimenomaan alempien luokkien ominaispiirre, joita tämän vuoksi oli kuri-tettava ja kontrolloitava. Myös syytetyn maksukyky vaikutti rangaistukseen, ja köyhät joutuivat usein julkisesti häpäistäviksi, koska eivät voineet maksaa sakkoja.

Hyvämaineisten ja korkea-arvoisten henkilöiden erikoisasema koski rangaistuksien lisäksi myös vankilaolosuhteita. Heitä oli pidettävä paremmissa selleissä ja kidutuskuulustelu oli pääsääntöisesti kielletty. Periaatteessa ei pelkkä huono maine olisi saanut vaikuttaa syytteisiin tai tuomioihin, mutta käytännössä voitiin alempisäätyinen ja huonomaineinen, siis ns. vähemmän kunniallinen, henkilö pidättää myös silloin, kun aihetodisteet olivat varsin niukat. Tutkittaessa esimodernia rikoshistoriaa on siis tärkeää pitää mielessä, että yksilöt eivät lähtökohtaisesti olleet tasa-arvoisia – eivät elämässä yleensä,

eivätkä lain edessä. Tätä ajatusmaailmaa kritisoitiin ensimmäisen kerran varsinaisesti vasta valistuksen aikaan 1700-luvulla.

Koska ylimystön asettamat siveellisyysvaatimukset eivät käytännössä toteutuneet, tarvittiin rangaistuksia. Ne olivat sekä pelotteita, joilla pyrittiin jatkossa edesauttamaan yhteiskunnan synnittömyyttä varoittavan esimerkin kautta, että esivallan reaktioita jo tapahtuneisiin rikkeisiin. 1500-luvun loppua kohti tultaessa muodostivat häpeä- ja kunniarangaistukset yhä merkittävämmän osan tätä järjestelmää. Häpeä- ja kunniarangaistuksien lanseeraamisessa ylimystölliseen kurinpitojärjestelmään hyödynnettiin yhtäältä alamaisten pelkoa Jumalan rangaistuksia ja toisaalta maallisia rangaistuksia kohtaan. Pyrkimys moraaliseen ja siveelliseen täydellisyyteen johti monien sellaisten tekojen kriminalisointiin, jotka aikaisemmin olivat jääneet rankaisematta, joista oli selvinnyt sakoilla tai joihin oli kohdistunut vain kirkkokuri.

Tapaus München

Baijerin herttuakunnan laki- ja rangaistusjärjestelmän kehitys noudatteli samoja päälinjoja kuin ympäröivissä maissa tai vaikkapa Skandinaviassa. Jokaisella oikeustoimialueella oli kuitenkin myös omia käytäntöjä ja painotuksia. Väitöskirjassani kuvattujen rikostapauksien näyttämö on München vuoden 1600 tienoilla. Ensisijainen lähdemateriaalini kattaa joukon Münchenin porvarisraadin pöytäkirjoja, joihin kirjattiin raadin keskusteluja sekä kuulustelut ja tuomiot häpeä- ja kunniarangaistuksiin. Nämä rangaistukset pantiin suurelta osin täytäntöön torilla raatihuoneen edessä. Julkisen häpäisyn kohteena olivat lähinnä kaupungin alaluokka ja alempi keskiluokka.

1500-luvun lopulla München oli Baijerin herttuakunnan väkirikkain kaupunki, jossa oli noin 20 000 asukasta. Tosin vain noin viidesosalla oli porvarisoikeudet. Münchenissä valta oli jaettu herttuoiden hoviraadin ja kaupungin porvarisraadin kesken. Keskusvallan mahdin kasvaessa kaventui kaikkien Baijerin kaupunkien itsemääräämisoikeus, ja siirryttiin kohti herttuajohtoista, absolutismia muistuttavaa hallintomallia. Myös Münchenissä puututtiin hovista käsin yhä herkemmin kaupunkilaisten elämään sekä raadin poliittisiin ja oikeudellisiin päätöksiin. Herttuan virkamiehet laiminlöivät ja kyseenalaistivat järjestelmällisesti kaupungin privilegioita. Tällainen kehitys aiheutti jatkuvasti konflikteja ja valtataisteluita virkamiesten välillä. Kaikilla asukkailla oli silti ensisijainen oikeus tulla tuomituksi kaupungin porvarisraadin edessä.

Kirjapainotaidon kehityksen ansiosta oli nyt mahdollista tehostaa herttuallisten säädösten tunnettuutta levittämällä painettuja mandaatteja valtakunnan jokaiseen kolkkaan. Myös mandaattien toimeenpanoa valvovien viranomaisten määrä kasvoi jatkuvasti. 1500-lukua onkin osuvasti kuvattu byrokratisoitumisen ajaksi. Münchenistä herttuat halusivat tehdä katolisen uskonpuhdistuksen mallikaupungin, jossa heidän tunnustuksellinen politiikkansa toteutuisi ensimmäisenä ja varauksetta.

Koska esimoderni München oli Baijerin herttuoiden residenssi- ja hallintokaupunki, on sen menneisyyttä yleensä tutkittu juuri tästä näkökulmasta. Myös oikeus- ja rangaistushistoriallista tutkimusta ovat leimanneet hoviraadin päätöksenteko ja herttuallinen lain-säädäntö. Tutkimus on myös suurelta osin painottunut oikeusnormeihin, ei toteutuneeseen oikeudenkäyttöön. Tämän vuoksi juuri Münchenin porvarisraadin langettamat tuomiot luovat erityisen kiinnostavat puitteet häpeällisten rangaistuksien tutkimukselle.

Münchenin raatihuone torneineen (M. Wening).

18.

Wesula Juidani, Maria Salzburgerin, Barbara
 Ceidmannin, Conrad Gubensperger, Anna
 Poggner, Anna Peter Rinnmüller, Dulten
 mi Paurer, Agathe Maria Poggnerin,
 Maria Poggnerin de Sont Remaldus
 wiffing abgelauffen de geyßlerin,

Wesula Juidani
 Barbara Ceidmannin }
 Anna Poggner }
 Sont Remaldus }
 " }
 " }
 Anna Rinnmüllerin }
 Paurer de geyßler de de Sont de
 Dulten de

Johann Zoller Jüngg Jüngg der am 17.
 xi. 1604. in der Stadt München
 für den Rath geschriben ist.

Sivu Münchenin porvarisraadin pöytäkirjasta vuodelta 1604.

II. HÄPEÄN MONET KASVOT: KUNNIATUTKIMUS

Kunnian selitysmalleja

Esimoderni kunnia oli moniulotteinen ja monimerkityksinen ilmiö, joka leimasi niin ihmisten minäkuvaan, heidän käsitystään muista, kuin oikeuselämäkin. Kunnia määritteli monin tavoin yksilön paikan yhteiskunnassa ja oikeuden edessä. Koska julkisen rangaistuksen ideana oli häpäiseminen eli kunnian vahingoittaminen, on kunnian käsitteen määrittäminen edellytys myös häpeällisten rangaistuksien ymmärtämiselle.

Kunnian moniulotteisuus ja muuttuvaisuus tekevät siitä haastavan käsitteen. Seuraavaksi esittelen muutamia ajatusrakennelmia, joilla historioitsijat ovat yrittäneet selittää kunniaa. Ne ovat yleisesti hyväksytyjä näkemyksiä, eikä niitä voida asettaa tärkeysjärjestykseen, koska niiden merkityssisällöt ovat pitkälti limittäisiä. Esimodernia kunniaa suhteessa rikoksiin ja rangaistuksiin ovat tutkineet mm. historioitsijat Gerd Schwerhoff, Ralf-Peter Fuchs, Richard van Dülmen, Martin Dinges ja Karl Härter.

1. Kunnia oli sääty-yhteiskunnan peruspilareita. Yksittäisen ihmisen kunnia rakentui hänen säätynsä, ikänsä ja sukupuolensa varaan. Kunnia ja syntyperä olivat erottamattomat, sillä kunniallinen eli aviollinen syntyperä oli välttämätön edellytys porvarisoikeuksille.

2. Kunnia näkyi valta- ja omistussuhteissa. Se, joka ei voinut elättää itseään ja perhettään rehellisesti, joka ei voinut suojella omaa asemaansa tai joka ei maksanut velkojaan, oli kunniaton. Tätä käsitystä tukee myös seuraava pöytäkirjamerkintä: vuoden 1600 elokuussa kuulusteli Münchenin raati erästä miestä ja kysyi, miksi tämä oli karkotuksesta huolimatta jäänyt kaupunkiin. Syytetty oli lujasti sitä mieltä, ettei voisi poistua, ennen kuin olisi maksanut kaikille niille, joille oli velkaa. Muu menettely kun ”kävisi hänen kunnialleen”.

3. Kunnia oli kollektiivista. Kunniaakonseptit vahvistivat roolin mukaista käyttäytymistä ja odotuksia tietystä roolista ja palvelivat näin sosiaalisen hierarkian rakentumista. Kunnia oli suvun, perheen, kaupungin, tietyn ammatin edustajien tai muun, muista erottautuvan ryhmän yhteistä omaisuutta, joka saattoi kuitenkin tahraantua yksittäisen henkilön vuoksi. Yksittäisen henkilön tekemä rikos tai muu häpeällinen teko vahingoittivat tietenkin vahvimmin häntä itseään ja hänen kunniaansa, mutta ne säteilivät vahingollista vaikutusta myös lähipiiriin.

1600-luvun lopulla käytti oikeusoppinut Jacob Döpler seuraavaa tarinaa esimerkkinä kollektiivisen kunnian merkityksellisyydestä. Hän kertoi, kuinka Stralsundin raati vuonna 1379 ajettiin kaupungista, mutta sen kunnia palautettiin myöhemmin. Tätä ennen ehti kuitenkin yksi raadinherra kuolla. Hänen virkaveljensä asettivat ruumiin istumaan raatihuoneen tuoliin tehdäkseen selväksi, ettei karkotus ollut vahingoittanut edesmenneen raatimiehen kunniaa. Virka-asemaansa palautettujen raadinherrojen oman kunnian kannalta oli tärkeää todistaa myös kuollut virkaveli kunnialliseksi.

4. Kunnia oli kunniallisuutta, hyvää ja oikeaa käytöstä, johon voitiin vaikuttaa mm. kasvatuksella ja kurinpidolla. 1500-luvun kirjallisuudessa kuvataan tottelemattomia lapsia usein käsitteellä ”villi”. Vanhempien tehtävä oli kesyttää jälkikasvunsa ja erottaa lapset

kasvatuksen avulla näiden ”petomaisesta” luonnosta. Ruumiillinen kuritus oli osa kasvatusten menetelmiä. Vanhemmilla oli siis suuri vastuu lastensa kunniallisuuden ja laajemmin katsottuna koko yhteiskunnan kunnian suhteen.

Vuonna 1522 painetussa satiirissaan Johannes Pauli viittaa kertomukseen kuolemantuomitusta, joka syyttää isäänsä kohtalostaan. Rikollinen väittää, että jos hänen isänsä olisi rankaissut häntä lapsena, ei hän olisi ylipäätään päätenyt rikoksen ja rangaistuksen tuomaan häpeään. Tällaiset kasvatusteoriat sopivat hyvin yhteen ajan kurinpidollisten suuntauksien kanssa. Herttuat kokivat olevansa ”maanisä”, joiden velvollisuutena oli rangaistuksien avulla kurittaa alamaisiaan ”kuin isä lapsiaan”. Kyseessä eivät siis olleet kansanmiesten ja -naisten sisäiset, henkilökohtaiset muutokset, vaan ylhäältä ohjattu prosessi.

5. Kunnia näkyi symboleissa. Kunniallisen käytöksen lisäksi kunniaa oli usein tarpeen korostaa myös ulkoisilla merkeillä, kuten vaatetuksella, asuinrakennuksilla, tietyllä istumapaikalla kirkossa jne. Myös ruumiin symboliikka eli eleet, ilmeet ja asennot, auttavat meitä tiedostamaan esimodernin nonverbaalisen viestinnän tasoja suhteessa kunniaan. Kuvat, esineet, asennot ja värit toimivat symbolisesti myös silloin, kun haluttiin loukata kunniaa. Niitä hyödynnettiin yhtä lailla solvauksissa ja kunnialoukkauksissa kuin rangaistuksissakin.

6. Sukupuoli vaikutti kunniaan. Kun kirjallisuudessa puhutaan sukupuolesta ja kunniaa, tarkoitetaan yleensä naisia. Naisen kunniaa on kirjoittanut mm. Lyndal Roper. On selvää, että esimodernissa Euroopassa naisen kunnia liitettiin mielikuviin neitseellisyydestä ja muusta siveellisestä puhtaudesta. Toisin sanoen naisen kunnia määrittyi pitkälti sen kautta, mikä oli hänen suhteensa mieheen: oliko hän ”kunniallinen nainen”, siis neitsyt, aviovaimo, leski tai nunna, vai oliko hän ”kunniaton nainen”. Jälkimmäisellä tarkoitettiin prostituoituja ja heihin rinnastettavia ”huonoja naisia”.

Käytännössä naisen kunnia usein suojeli häntä väkivaltaa vastaan, sillä kunniallisen naisen kehoon ei ollut sopivaa koskea. Kunniaton nainen sen sijaan oli suojaaton. Sukupuolinäkökulma on tärkeä myös kun puhutaan julkisesta häpäisemisestä, sillä erot naisen ja miehen kunniaa heijastuivat myös eroihin heidän rankaisemisessaan.

7. Kunnia oli sosiaalinen kategoria. Esimoderni kunnia nähdään usein välineenä, joka määrittäi sosiaalista kanssakäymistä ja kommunikaatiota. Kunnialle on näin ehdotettu mm. seuraavanlaisia määritelmiä: kunnia on ”tavara”, jolla voidaan käydä kauppaa, kunnia on koodi, jota mm. symbolit ja eleet ylläpitävät tai kunnia on ”sosiaalista ja symbolista pääomaa”. Tämä kunnian määrittäminen yhteiskunnallisen ja yhteisöllisen ulottuvuutensa kautta juontaa juurensa sosiologi Pierre Bourdieun tutkimuksista eräässä algerialaisessa yhteisössä 1960-luvulla. Bourdieun mukaan kunnia on ihmisten sosiaalista ja symbolista omaisuutta. Se on kuin passi, joka oikeuttaa pääsyn yhteiskuntaan ja luo edellytyksen yhteisön hyväksynnälle. Aivan kuten materiaallinen omaisuus, on kunniaomaisuus lisättävissä ja menetettävissä.

Vastaavanlaisia kenttätutkimuksia tekivät myös mm. Julian Pitt-Rivers ja Ahmed Aboud-Zeid. On todettu, että ns. perinteisissä yhteiskunnissa hyvä maine ja nimi liitetään kiinteästi kunniaan, naisen kunnia on sidoksissa hänen siveellisyytensä, miehen kunnia taas on rehellisyyttä ja perheen toimeentulon turvaamista. Vastaavanlaisia kunniakäsitteitä on löydetty edelleenkin monista kulttuureista esimerkiksi Aasiassa

ja Afrikassa, mikä tukee ajatusta kunnian universaalista luonteesta. Nämä tutkimustulokset tuntuvat sopivan myös varsin hyvin esimodernin Euroopan olosuhteisiin.

Sosiaalinen ja juridinen kunnia

Näkemykseni mukaan kunnia voidaan Bourdieun tavalla todella määrittää käytöstä ohjaavaksi koodiksi, joka sääteli sosiaalista kanssakäymistä niin myönteisissä kuin kielteisissäkin yhteyksissä. Teoria kunniaista sosiaalisena omaisuutena, yhteiskunnallisen hyväksymisen edellytyksenä ei kuitenkaan ota huomioon juridisia näkökantoja. On esimerkiksi aivan eri asia kollektiivisesti paheksua aviorikosta kuin kriminalisoida se. Lainkaan väheksymättä muitakaan edellä mainittuja kunniakäsityksiä on siis todettava, että oman tutkimukseni näkökulmasta ne voivat toimia vain osittaisina selityksinä. Siksi esitänkin vielä yhden vaihtoehdon.

Seuraava kunniamalli on oma tulkintani siitä, miten esimoderni kunnia tulee nähdä tarkasteltaessa yhteiskuntaa suhteessa rangaistusjärjestelmään. Se ei sulje pois ajatuksia säätykunniaista, kunniaista sosiaalisen ja ammatillisen aseman perusteena, sukupuoli- tai seksuaalikunniaista, eikä kasvatuksesta ja kurinpidosta suhteessa kunniaan jne. Häpeä- ja kunniarangaistusten näkökulmasta katsottuna täytyy kunnia kuitenkin nähdä kaksijakoisesti. Yhtäältä se oli sosiaalista kunniaa, siis yksilön hyvä maine eli se, miltä hän näytti yhteisön silmissä. Toisaalta se oli juridista kunniaa eli hänen oikeusasemansa perusta. Tämä kunnian kahtiajako on jatkossa pidettävä mielessä, sillä vain sen kautta voi tulla ymmärrettäväksi häpeä- ja kunniarangaistusten välinen ero.

Esimodernissa yhteiskunnassa huono maine tarkoitti sosiaalista eristämistä. Tämän vuoksi hyvää mainetta koetettiin suojella. Kunnia ja maine nähtiin usein erottamattomina. Huono maine oli eräänlainen leima, stigma, jolla oli käytännön vaikutuksensa myös oikeusprosessissa: huonomaineisen henkilön oli vaikea saada uskottavaa puolustusta ja häntä pidettiin usein jo lähtökohtaisesti rikollisena. Münchenin pöytäkirjojen mukaan karkotettiin eräs nainen vuonna 1609 kaupungista, koska hän oli „harjoittanut siveettömyyttä“ ja koska hän lisäksi oli ”muutoinkin huonomaineinen”. Hänen maineensa vaikutti tuomioon.

Pöytäkirjamerkinnot todistavat jatkuvasti aikalaisten tarpeesta säilyttää kunnian tasapaino. Loukkauksesta seurasi yleensä vastaloukkaus, jolla haluttiin säilyttää oma kunnia. Eräässä solvausjutussa vuonna 1595 kävi ilmi, että kantaja oli nimittänyt vastapuolta hevosvarkaaksi nimenomaan „pelastaakseen kunniansa“, koska häntä oli ensin haukuttu ”arpinaamaksi”. Hyvä maineen ja nimen vahingoittuminen konkretisoituivat monin eri tavoin alkaen vähäisemmästä pilkasta, halveksunnasta ja loukkauksista, päättyen mm. eristämiseen kiltojen ulkopuolelle tai avioliittomahdollisuuksien rajoittamiseen. Sosiaalista ja oikeudellista eristämistä ei kuitenkaan pidä sotkea keskenään.

Kirjallisuudessa ja aikalaisteksteissä erilaiset painotukset ja näkemykset kunniaista menevät jatkuvasti limittäin ja päällekkäin. Joskus käytetään myös samoja käsitteitä kuvaamaan erilaisia kunniakäsityksiä tai eri käsitteillä kuvataan lopulta yhtä ja samaa ilmiötä. Tässä yhteydessä on myös korostettava, että aikalaiset eivät tunteneet sosiaalisen ja juridisen kunnian käsitteitä. Heillä ei ollut tarvetta erottaa kunnian kahta puolta näin analyttisesti toisistaan. Monessa mielessä oli kyse asioista, jotka aikalaiset ymmärsivät,

sillä he olivat kasvaneet lukemaan niiden merkityksiä. Koska tämä kahtiajako kuitenkin selvästi kuvaa tutkimusajankohdan olosuhteita, toimii se hyvin analyysin apuna.

Miten kunniaa sitten selitetäänkin, on kuitenkin selvää, että laki ei voi antaa hyvää mainetta ja nimeä takaisin sille, jonka kunnian häpeällisyys on tahrinut. Toisaalta sellainen henkilö, jota ei ollut tuomittu tai rankaistu, oli lain edessä kunniallinen, väittivät ihmiset sitten mitä tahansa. Vaikka huono maine siis vaikeutti sosiaalista ja jokapäiväistä elämää, ei se muuttanut oikeudellista asemaa. Kun sosiaalinen kunnia vahingoittui tai väheni, saattoi juridinen kunnia pysyä samana. Varmaa on myös, että kunnia ei ollut pysyvää. Kunnia ja häpeä muodostivat saman kolikon kääntöpuolet: kunnian vähentyessä lisääntyi häpeä, aivan kuten ilma täyttää lasin kun vesi kaadetaan pois.

Uuden ajan alun kunniattomuusdiskurssi

Kunnian tärkeyden vuoksi olivat kunniattomuuden pelko ja siihen liittyvät uskomukset oleellinen osa maailmankatsomusta. Tämän vuoksi tuli häpeä- ja kunniarangaistuksista luonteva osa rikosoikeutta. Voidaan sanoa, että ajan kunniadiskurssi oli aina myös keskustelua häpeästä ja kunniattomuudesta. Kunniattomuuden pelkoon liittyvät oleellisesti solvaukset ja kunnialoukkaukset. Niitä ratkottiin 1500-luvulla yhä enenevässä määrin oikeuden edessä, mikä kertoo yhteiskunnan herkkyydestä kunniaa ja sen vahingoittamista kohtaan.

Lentävän lauseen mukaan ”pahat pelkäävät lakia, mutta hurskaat ihmiset juoruja”. Solvaukset elivätkin yhteisön muistissa pitkään. Ne paljastavat omalla tavallaan varsin paljon yhteiskunnan arvomaailmasta ja peloista. Kuten nykyäänkin, operoivat myös esimodernit halventavat nimitykset ja kiro sanat pääasiassa seksuaalisuuden varjopuolien sekä kaikenlaisen moraalittomuuden, epärehellisuuden ja kunniattomuuden alueilla. Näin ne kertovat siten osaltaan näiden asioiden häpeällisyydestä ja kyseenalaistivat kohdehenkilön kunnian. Solvaukset vaikuttivat negatiivisesti sosiaaliseen kunniaan, vaikka syytöksillä ei olisi ollut mitään perää. Se, jolla oli mahdollisuus, koetti siksi rehabilitoida kunniansa oikeusteitse.

Perinteisesti olivat rohkeus, uskollisuus ja siveys arvostettuja ominaisuuksia, kun taas pettureita, pelkureita ja ”huorintekijöitä” halveksuttiin ja pidettiin usein kunniattomina. Kunniallisuus taas oli oikeuskelpoisuuden mittari ja ehto: vain kunnialliset saattoivat toimia todistajina tai heitä voitiin rankaista kunniallisesti. Täydellinen kunniattomuus johti oikeudellisen aseman menettämiseen, mikä saattoi tapahtua vain oikeudellisten toimenpiteiden kautta. Mutta ihminen saattoi myös olla kunniaton sellaisella tavalla, josta seurasi lähinnä maineen menetys ja yleinen halveksunta. Kunniattomuus, jolla oli oikeudellisia ja/tai sosiaalisia vaikutuksia, liittyi myös tiettyihin ammatteihin.

Syntyperänsä tai ammattinsa vuoksi ”kunniattomina” pidettiin mm. musikkantteja, prostituoituja, pyöveleitä ja heidän apureita, haudankaivajia, yövahteja, partureita, mylläreitä, paimenia, kerjäläisiä, juutalaisia, mustalaisia ja kadunlakaisijoita. Alueelliset vaihtelut olivat kuitenkin varsin suuret, joten henkilöt, joita joissakin paikoissa pidettiin kunniattomina, saattoivat muualla olla täysin kunniallisia. Esim. Münchenissä olivat monet köyhäinhuoltoon liittyvät toimet raadinherroille suunnattuja luottamustoimia ja siis täysin kunniallisia. Yleisesti uhkasi kunniattomuuden leima sellaisia

henkilöitä, joilla ei ollut vakituista asuinpaikkaa tai jotka työskentelivät likaisten, rangaistuksiin ja kuolemaan liittyvien tai muista syistä halveksittujen tehtävien parissa.

Pyövelin erityisasemaa voidaan pitää yhtenä esimerkkinä uuden ajan alun kunniaattomuudesta. Perinteinen ja edelleen syvään juurtunut käsitys pyövelistä ”kunniaattomimpana kunniaattomien joukossa” on kuitenkin kyseenalaistettu 1990-luvun historiantutkimuksessa (mm. Jutta Nowosadtko). Esimerkiksi 1500- ja 1600-lukujen Baijerissa pyövelit eivät olleet oikeudettomia tai kunniaattomia. Heitä ei pakotettu pitämään erityistä vaatetusta, joka olisi erottanut heidät kunniallisista ihmisistä eikä heitä saanut loukata tai pilkata. He eivät eläneet eristyksissä, vaan usein varsin keskeiselläkin paikalla. He osallistuivat myös kaupungin sosiaaliseen elämään. Erotuksena muista virkamiehistä ei heillä kuitenkaan ollut porvarisoikeuksia tai killan jäsenyyttä.

1600-luvun alussa Münchenin pyövelinä palvellut Hans Stadler oli naapuruston keskuudessa pidetty henkilö, jonka ”ei uskottu tehneen mitään väärää”. Tämä käy ilmi todistajanlausunnoista oikeusjutussa, jossa Stadleria syytettiin mm. ihmisihon kauppaamisesta parannustarkoituksiin ja kiellettyjen kirjojen hallussapidosta. Mitään välitöntä estettä kanssakäymiselle pyövelin kanssa ei siis näytä olleen, mutta ymmärrettävästi kuitenkin vain harvat erityisesti hakeutuivat hänen seuraansa. Puhuttaessa kunniaattomuudesta on tärkeää muistaa, että oikeudellinen kunniaattomuus liittyi kuitenkin vain niihin henkilöihin, jotka oli esim. karkotettu, julkisesti ruoskittu, silvottu tai asetettu häpeäpaaluun. Tässä yhteydessä kontaktilla rangaistavan henkilön ja virkaansa suorittavan pyövelin välillä oli häpäisevä vaikutus.

III. KOHTI SYNNITÖNTÄ YHTEISKUNTAA

Tunnustuksellisuuden ajan kurinpito

Lainsäädännöllinen ja toimeenpaneva valta oli jaettu hierarkkisesti keisarin ja erilaisen paikallisyliymystöjen kesken. Järjestelmän korkeinta tasoa edustivat keisarilliset lait eli valtakunnanlait, joista säädettiin valtiopäivillä. Viimeistään 1400-luvun alussa alkoi ns. roomalaisen oikeuden reseptio eli omaksuminen osaksi saksalaista oikeuskäytäntöä. Sitä kutsuttiin yleiseksi laiksi (*ius commune*) tai keisarilliseksi laiksi. Tämän tuomarit käyttivät apunaan vielä varsin pitkään kirjoittamatonta tapaoikeutta ja kirjoitettua saksalaista oikeutta. Erittäin merkittävä asema ja vaikutus oli tietenkin myös erilaisilla kirkollisilla oikeuksilla ja tuomioistuimilla, mutta väitöstutkimuksessani käsitellään vain maallista oikeutta.

Lainsäädännön kehityksessä 1500-luku merkitsee murroskautta, jolloin keskiaikainen oikeudenkäyttö väistyi ja sisään ajettiin uusi järjestelmä. Tässä uuden ajan oikeusjärjestelmässä oikeusnormit olivat yhä sitovampia ja oikeudenkäynnit yhä tarkemmin säädetyjä ja kirjallisia. Ulkomaisissa yliopistoissa opiskelleet saksalaiset juristit vaikuttivat osaltaan keisarilliseen lainsäädäntöön, joka muodosti herttuallisen lakijärjestelmän pohjan. Sekä keisarilliset että herttualliset lait taas vaikuttivat vuorostaan kaupunkien oikeudenkäyttöön.

Keisarillinen lakijärjestelmä pyrki luomaan laajan, koko valtakunnan ja kaikki suurimmat yhteiskunnalliset epäkohdat kattavan lain. Vuonna 1532 julkaistiinkin keisari Kaarle viidennen kuuluisa lakikokoelma, *Constitutio Criminalis Carolina*. Baijerin herttuakunnassa Carolina ei ollut muodollisesti sitova, mutta käytännössä se toimi oikeudellisena suunnannäyttäjänä, ohjekirjana, johon vedottiin ja viitattiin yhä uudelleen. Carolinan rinnalla ja yhtä lailla merkittävänä toimivat valtakunnalliset poliisilait (*Reichspolizeiordnungen*) sekä herttuan poliisilait (*Polizeiordnungen*) ja maanlait (*Landesordnungen*). Ne täydensivät toisiaan sisällöllisesti.

Myöhäiskeskiaikainen ja 1500-luvun alun kehitys johtivat oleellisiin muutoksiin oikeusjärjestelmässä kun siirryttiin ns. inkvisitoriseen kannejärjestelmään. Yhä useammissa tapauksissa viranomaisten oli nostettava syyte, vaati sitten loukattu osapuoli sitä tai ei. Näin syntyi vaikutelma, että myös rikollisuus olisi lisääntynyt. Oikeammin sanottuna kasvoi kuitenkin oikeusprosessien määrä. Tähän vaikutti myös kasvava kriminalisaatio.

Vaikka herttuan asema ja tuomiovalta vahvistuivat 1500-luvun kuluessa kohti lähes absolutistista hallintoa, oli paikallisyliymystöillä edelleen sekä lainsäädännöllistä että toimeenpanevaa valtaa. Baijerin herttuakunnan oikeusjärjestelmä oli 1500-luvulla varsin pirstaleinen. Herttuakunta jakaantui neljään piirikuntaan, joita olivat München, Landshut, Straubing ja Burghausen. Niiden alla toimi yhteensä 77 herttuallista oikeutta. Tämän lisäksi oli vielä yli tuhat aatelista, hengellistä ja paikallista alioikeutta. Viimeisenä oikeusasteena toimi vuoteen 1620 asti valtakunnallinen kamarioikeus (*Reichskammergericht*).

Porvarillinen München muodosti siis yhden lukuisista oikeustoimialueista. Se ei ollut samalla tavoin itsenäinen oikeuden harjoittamisessa kuin monet muut kaupungit, sillä se oli sidoksissa herttuan hallintoon ja hoviraatiin. Raadin pöytäkirjamerkinnot osoittavat selvästi, että keskusvallan vahvistuminen johti porvarisraadin aseman asteittaiseen heikkenemiseen myös oikeudenkäytössä. Herttuat puuttuivat yhä useammin raadin tuomioihin. Niinpä herttuan tahto pitkälti tuli näkyviin myös niissä tuomioissa, jotka näennäisesti olivat raadin päätösvallassa. Aina ei raati kuitenkaan noudattanut tai kysynyt herttuan mielipidettä. Toisaalta kaupungin omat lait olivat sisällöllisesti vain harvoin ristiriidassa herttuallisen säädännön kanssa.

1500- ja 1600-lukujen yhteiskunnallista kehitystä ei voi tutkia ottamatta huomioon tunnustuksellisuuden ajan erityispiirteitä. Uskonto ja kirkko olivat yhteiskunnan kantavia elementtejä, eikä poliittinen ja oikeudellinen elämä voinut toimia ilman niitä. Reformaation jälkeen päättivät Baijerin herttuat lujasti pysyä katolisessa uskossa. Kaikkia protestanttisia kirkkoja vastaan taisteltiin, niiden jäseniä vainottiin ja jesuiitoista tuli herttuoiden rippi-isiä. Poikkeamat katolisille sopivasta moraalista ja käytöksestä joutuivat epäilyksenalaisiksi ja kriminalisoitiin. Erityisesti vuonna 1597 virkaan astunut herttua Maksimilian halusi tehdä Baijerista katolisen mallivaltion. Tunnustuksellisesti painottuneella politiikalla oli keskeinen vaikutus lainsäädäntöön ja oikeudenkäyttöön.

Tunnustuksellisuuden (Konfessionalisierung) lisäksi on tämän tutkimuksen näkökulmaa ajatellen erityisesti korostettava kurinpidon käsitettä (Disziplinierung, *disciplina*). Nämä kaksi olivat leimaavia piirteitä herttuan politiikassa ja sitä kautta myös raadin toiminnassa 1500- ja 1600-lukujen historiassa. Kurinpito nähdään tässä yhteydessä valtopolitiikkana, jossa kielletyt teot ja ei-toivottu käytös johtivat rangaistusuhkaan. Ylimystön kurinpito tähtäsi yhteiskuntarauhaan alamaisten kontrollin kautta. Aikaisemmin kirkko oli rankaissut aviorikoksista, siveettömyydestä, jumalanpilkasta ja uhkapelistä, mutta nyt nämä teot siirtyivät myös maallisten tuomioistuimien toimivaltaan. Lisäksi yhä uusia, varsin arkipäiväisiltä tai vähäpätöisiltäkin vaikuttavia tekoja kriminalisoitiin. Niistä ilmoitettiin herttuallisissa mandaateissa, jotka oli luettava ääneen ja naulattava julkisille paikoille nähtäväksi kaikilla valtakunnan oikeustoimialueilla.

Ylimystö instrumentalisoi uskonnon maallisen kurinpidon käyttöön. Kurinpito oli siis sekulääri prosessi, jota uskonto ja kirkko tukivat, mutta eivät määränneet. Tässä oli kyse yhtä hyvin moraalisisista ja uskonnollisista pyrkimyksistä kuin ylimystön vallan vahvistamisesta. Alamaisten tekemisten ja tekemättäjättämisten valvomiseksi otettiin käyttöön lähes kaikki mahdolliset keinot, lähetettiin mm. palkattuja urkkijoita kansan keskuuteen ja lisättiin julkisten, eksemplaaristen rangaistuksien näyttävyyttä ja määrää. Hallitsija päätti alamaistensa puolesta niin oikeista uskonsisällöistä kuin oikeasta elämäntavastakin. Tunnustuksellisuutta ja kurinpitoa ei siksi voi erottaa toisistaan.

Ylimystöllinen puuttuminen alamaisten elämään oli tarkemmin perusteltavissa teorialla Jumalan vihasta. Se sisälsi ajatukseen siitä, että yksittäisen ihmisen pahoista teoista seuraa kollektiivinen rangaistus. Pelko Jumalan vihaa kohtaan ei ollut uusi ilmiö, mutta nyt ajateltiin, että uhkaava paha voitaisiin karkottaa inhimillisillä toimilla. Näin ollen tunnustuksellisesti painottunut kurinpito oli vain sen järkevä ja välttämätön seuraus. Kun kerran uskottiin Jumalaan, joka saattoi langettaa koko valtakuntaan mm. nälänhädän, katovuosia tai sotia yksittäisen ihmisen tekojen takia, saivat yksilön synnit yleisen ulottuvuuden. Ylimystön velvollisuus oli rankaista yleisen edun nimissä. Siksi oli myös siirryttävä inkvisitoriseen kannejärjestelmään.

Synnillisyyden ja sen seuraamuksien jatkuva korostus johti kollektiiviseen valmiuteen huolehtia siitä, että rikollisina pidetyt henkilöt saataisiin tuomiolle. Tämä johti kanssaihminen ja kaiken potentiaalisesti vaarallisen käyttäytymisen tarkkailuun ja ilmiantoon. Sitä paitsi esimodernilta virkakoneistolta puuttuivat nykyisen kaltaiset kriminaalitekniset työvälineet, joten rikollisten jäljittäminen oli käytännössä usein hyvin vaikeaa. Tämän vuoksi oli kansalaisten myötävaikutus ja ilmiantohalukkuus ratkaisevassa asemassa rikollisuuden torjumisessa. Monet syytteet saivatkin alkunsa juoruista ja huhuista. Niinpä ylimystöllistä kontrollia ei voi täysin erottaa sosiaalisesta kontrollista.

Toisin kuin keskiajalla ja osin myös nykyään, ei 1500-luvun oikeusprosessi ollut julkinen. Kaikki kuulusteluissa puhuttu, sanottu ja kuultu oli ehdottoman salaista. Münchenin oikeuskäytännössä tuli juttu ensin ns. salaisen tutkintalautakunnan käsittelyyn. Se koostui kahdesta pormestarista ja alituomarista. Alituomarin istuntopöytäkirjat olivat pohjana raadin tuomiolle, jonka se teki enemmistöpäätöksensä. Vaikutusvaltaisten henkilöiden, kuten herttuan, herttuattaren tai papiston, pyynnöt saattoivat säästää syytetyn kidutuskuulustelulta tai lieventää hänen tuomiotaan. Münchenin kaupungin oikeustoimialue kattoi muurien sisäisen varsinaisen kaupungin lisäksi myös muutaman kilometrin säteelle ulottuvan alueen, jota kutsuttiin nimellä Burgfrieden.

Reformaation jälkeisen ajan ylimystöllinen kurinpito ei ollut mielivaltaista, vaan se tähtäsi sosiaalisten katastrofien, kuten sotien ja tautien estämiseen sekä rikollisuuden kitkemiseen omassa territoriossa. Käytännössä tämä tapahtui kontrolloimalla alamaisien käytöstä kaikilla elämän alueilla. Uskonnollisista painotuksista huolimatta keskusvallan ohjaillemalla kurinpidolla oli myös maalliset ulottuvuutensa. Se tuki muotoutumassa olevaa itsevaltaista hallintojärjestelmää ja sillä oli myös taloudellisia perusteita. Esivalta tunsivat olevansa velvoitettuja kontrolloimaan ja rankaisemaan poikkeavaa käytöstä. Tämä tapahtui yhä useammin speaktaakkelinomaisten julkisten rangaistusnäytösten kautta.

Kriminalisointi ja ankaroituvat sanktiot

Mitä enemmän ei-toivottua käytöstä kriminalisoitiin ja mitä näyttävämmin rankaistiin, sitä nopeammin näytti yhteiskunta vajoavan dekadenssiin. Tämä taas vaati tehokkaampaa kontrollia, joten voidaan puhua eräänlaisesta noidankehästä. Etenkin 1500-luvun jälkimmäisellä puoliskolla on mahdotonta olla huomaamatta rangaistuksien ankaroitumista Baijerissa. Seuraavaksi kerron niistä rikoksista ja rikkeistä, jotka tutkimissani tapauksissa johtivat julkiseen häpäisemiseen ja esittelen taustalla vaikuttanutta herttuallista lainsäädäntöä.

Viimeistään 1500-luvun alusta alkaen nähtiin alkoholi yhä useammin kaikenlaisten rikkeiden, rikosten ja yleisen häiriökäyttäytymisen syynä. Yleinen käsitys oli, että juopumus johtaa jumalanpilkkaukseen, tappoihin, siveettömyyteen ja muuhun vaaralliseen. Alun perin juopumus sinänsä ei ollut kriminalisoitu, vaan alkoholin nauttiminen saatettiin liittää mukaan syyteeseen vasta silloin, kun sen seurauksena oli tapahtunut jokin muu rikos. Pian herttuallinen lainsäädäntö kuitenkin kääntyi kaikenlaista juopumusta vastaan: ylenpalttinen humaltuminen sai osakseen rikollisen leiman. Juomarit, tilanteet, joissa tarjoiltiin alkoholia sekä majatalot, joutuivat erityisen tarkkailun kohteeksi.

Vuonna 1530 valitti Münchenin raati pöytäkirjassaan niistä levottomuuksista ja häiriöistä, joita juominen aiheutti niin yksityiskodeissa kuin majataloissakin. Kyseessä olivat mm. ”hillitön yöllinen hoilaaminen”, kaikenlainen ”mekastaminen” ja muu ”siveetön meno kaduilla”. Kovaääninen laulaminen ja erityisesti ns. häpeämättömät ja siveettömät laulelmat kiellettiin. Tällaisen syylistyneet henkilöt oli toimitettava narkoppiin tai kaupunginvankilaan, jotta he selvittäisivät päänsä ennen joutumistaan oikeuden eteen.

Vuoden 1587 poliisikirja piti juoppoja osasyllisinä kerjäläisongelmaan. Miehet, jotka hävisivät juomingeissa, peleissä ja muissa huvituksissa rahansa, ”pakottivat omat lapsensa kerjäämään”. Heitä oli rankaistava, mutta mitään tiettyä sanktiota ei mainita. Jos kuitenkin isän oli lähetettävä lapsensa kerjuulle, ei hän varmaankaan pystynyt maksamaan sakkoja tai vankeutensa kustannuksia, joten julkinen häpäiseminen lienee ollut varteenotettavin vaihtoehto.

Juominen katsottiin ”siveettömäksi” silloin kun siihen liittyi äänekkäs häiriökäyttäytyminen, kun juotiin huomattavia määriä tai kun juopumuksesta seurasi rikoksia. Jotta tilanteet eivät kehittyisi näin epäsuotuisiksi, oli tarkoituksenmukaista, että jo alkoholia tarjoiltaessa kiinnitettäisiin huomiota asiaan. Majatalon isäntiä nuhdeltiin, mikäli heidän asiakkaansa juopuivat liikaa. Heidän oli kontrolloitava ja rajoitettava alkoholin nauttimista. Vuoden 1616 poliisilain mukaan majatalon isännän ei tullut ”antaa syytä juomiseen” eli hän ei saanut erityisesti ehdottaa alkoholin nauttimista asiakkailleen.

Juopumus, kiroilu, solvaukset, jumalanpilkka ja vähäpätöisemmät väkivaltaisuuDET ovat tekoja, jotka pöytäkirjamerkinnoissa on usein vaikea erottaa toisistaan. Kaikkiin niihin kohdistuu yleinen paheksunta ja usein ne kietoutuivat jo tekotilanteissa toisiinsa: humaltunut joutui tappeluun tai tuli puhuneeksi varomattomasti. Seurauksena saattoi olla syyte juopumuksesta, kiroilusta, jumalapilkasta, pahoinpitelystä tai näistä kaikista. Läheskään aina ei ole selvää, mitkä asianhaarat tai syytteet johtivat mihinkin tuomioon. Esim. henkilöitä, jotka kieltäytyivät rukoilemasta päivittäin ”turkkilaisvaaran” takia, kuten herttua oli määrännyt, voitiin 1560-luvulta alkaen syyttää jumalanpilkasta.

Usein voidaan kuitenkin erottaa omaksi rikosryhmäkseen verbaalinen ja symbolinen väkivalta. Tällä tarkoitan mm. jumalanpilkkaa, kiroilua ja sadattelua, pilkkakirjeiden levittämistä, pilkkalauluja, häpäisevien piirrosten naulaamista julkisille paikoille, riivoja eleitä ja häpäisevien esineiden jättämistä kotiovelle. Tämä rikosryhmä havainnollistaa uuden ajan alun kunnian merkitystä ja häpeän pelkoa. Jumalanpilkka, kiroilu ja solvaukset oli kielletty kaikilta kansalaisilta samalla tavalla, mutta käytännössä ne nähtiin nimenomaan ns. yleisen rahvaan synteinä. Alempien yhteiskuntaluokkien katsottiin olevan taipuvaisia hillittömyyksiin.

Vuonna 1500 säädettiin herttuallisessa laissa jumalanpilkasta kolme viikkoa vankeutta vedellä ja leivällä. Tosin porvarisraadin näkemyksen mukaan ensikertalaiset oli kuitenkin päästettävä sakolla. Vuoden 1516 herttuallinen maanlaki jaotteli jumalanpilkan rangaistukset yhteiskunnallisen aseman mukaan: aatelisto selvisi ensisijaisesti maksamalla sakon, mutta tavallista kansaa rankaistiin julkisilla raipaniskuilla. Kaikki alamaiset mobilisoitiin huolehtimaan sanojen puhtaudesta. Perheenpäiden tuli ”isällisesti” rankaista jälkikasvuun, majatalon isäntien piti tarkkailla asiakkaitaan ja mestarien

ojentaa kisällejään. Toisaalta, jos lapset syyllistyivät jumalanpilkkaan, voitiin heidän vanhempiaan rankaista. Näin myös sosiaalinen kontrolli oli osa esivallan kurinpitoa.

1570-luvun lopulle tultaessa koki vankeusrangaistus selvästi inflaation. Maanlain mukaan ”yleinen rahvas ei enää kavahda, pelkää eikä häpeä vankeutta”. Rangaistusasteikkoa oli siis kiristettävä. Tässä vaiheessa tulivat julkiset häpeälliset rangaistukset mukaan verbaalisen väkivallan rankaisemiseen. Kiroilun ja jumalanpilkkan takia voitiin nyt langettaa mm. kahletuomio, siis määrätä tietyksi ajaksi kulkemaan kettingeissä. Vaihtoehtoisena rangaistusmuotona oli kirkollisista rangaistuksista tuttu „kirkon edessä seisottaminen“. Siinä tuomittu joutui seisomaan kolmena peräkkäisenä pyhänä puoliksi alasti kirkon edessä yhdessä kädessä palava kynttilä katumuksen merkinä ja toisessa kädessä vitse merkinä siitä, että olisi ansainnut raipaniskuja.

Vuonna 1589 lisättiin verbaalisen väkivallan rangaistuslistaan mm. häpeäpaalu, karkotus ja silpomisrangaistukset, kuten jäsenten katkaisu, kielen irti repiminen tai kielen läpi polttaminen, ja kuolemanrangaistus. Kun vuoden 1616 poliisilaki vielä täydensi tätä luetteloa työrankaistuksella, jossa tuomitun piti lakaista katuja kahleissa, oli maallisella paikallisylimystöllä käytössään varsin laaja valikoima vaihtoehtoja. Mutta tuomioissaan raati käytti edelleen omaa harkintaansa, eikä suinkaan aina toimeenpannut ankarimpia sanktioita

Kurinpito kohdistui myös sellaisiin ihmisryhmiin, jotka hankkivat elantonsa epärehelliseksi katsotuilla tavoilla sekä niihin, jotka vaaransivat oman ammattiryhmänsä kunnian kyseenalaisilla toimintatavoillaan. Ne, jotka eivät tehneet rehellistä työtä tai jotka eivät tehneet työtään rehellisesti, joutuivat herkästi viranomaisten tarkkailun alaisiksi. Monessa mielessä voidaan myös puhua syrjäytymisestä ja syrjimisestä: niiden, joita jo lähtökohtaisesti pidettiin epäilyttävinä ja vaarallisina, oli vaikea integroitua yhteiskuntaan ja saavuttaa kunniallisen henkilön statusta. Köyhyyteen ja juurettomuuteen rinnastettiin monia kielteisiä ominaisuuksia, kuten kerjääminen, petokset, väkivalta, epärehellisyys, epäkristillinen ja siveetön elämäntapa sekä rikollisuus ylipäätään.

Ns. epäilyttäviksi henkilöiksi leimattiin mm. kerjäläiset, musikantit, mustalaiset sekä vaeltelevat rihkamakauppiaat ja palkkasotilaat. Kun jossain päin herttuakuntaa kärsitettiin vaikkapa tuhoisista tulipaloista, syytettiin kaikkia irtolaisia helposti näiden syyttämistä. Vaikka syyt paikasta toiseen kuljeskelemiseen olivat moninaisia, nähtiin kaikki irtolaiset yhtä lailla omaa yhteisöä uhkaavina, ulkopuolisina. Tässä yhteydessä puhutaan nykytutkimuksessa usein ”toiseudesta”. Ns. kotikerjäläiset (Hausarme), jotka olivat syntyneet herttuakunnan alueella ja todistettavasti avun tarpeessa, elätettiin almuilla. Mutta „vieraita“ kerjäläisiä oli rankaistava. Mandaateissa kehoitettiin kaikkia kansalaisia osallistumaan heidän ilmiantamiseensa ja auttamaan pidätyksissä.

Kerjääminen kiellettiin vuoden 1516 maanlaissa. Vuonna 1530 viitattiin ensimmäisen kerran siihen, että ”epäilyttäviä” maankiertäjiä voitaisiin kuulustella kiduttamalla – tai ainakin kidutuskammiossa. Herttuakunnan rajoilla tavatut kerjäläiset oli karkotettava. Vuonna 1566 kiellettiin luvaton kerjääminen jo hirttotuomion uhalla. Kuitenkin vasta vuoden 1584 mandaatti mainitsee tarkempia muita rangaistusmuotoja. Ylimystön harkinnan mukaan kyseeseen tulivat mm. häpeäpaalu, korvien silpominen, ruoskinta. Vuonna 1589 määrättiin, että viranomaisia pidätyksissä avustaneet kansalaiset eivät olleet vastuussa, mikäli irtolainen tässä tilanteessa vahingoittuisi tai kuolisi. Sen sijaan heille olisi maksettava palkkio avusta.

Kun vuosikymmenien aikana annetut ja yhä ankarammat säädökset eivät kitkeneet irtolaisongelmaa, päättivät herttuat vaihtaa strategiaa: työkuntoiset köyhät ja kerjäläiset oli laitettava herttuakuntaa hyödyttävään työhön. Vuodesta 1595 suositeltiin julkisella paikalla tehtävää pakkotyötä (*opera publica*) ratkaisuna kerjäläisongelmaan. Kaikki laittomat mutta työkykyiset, 10–70 -vuotiaat kerjäläismiehet ja -naiset voitiin tuomita pakkotyöhön kahleissa.

Kerjäläisten lisäksi muodostivat palkkasotilaat jatkuvan ongelman 1500- ja 1600-lukujen Baijerissa. Osallistuessaan sota- ja puolustustoimiin kuuluivat nämä miehet liikkuvaan sotaväkeen ja saivat elantonsa sitä kautta. Muutoin he vaelsivat ryöstellen, usein humalassa ja väkivaltaisesti. Joukossa oli myös rikollisia, joita oli rankaistu sotakomennuksella.

Syrjivällä lainsäädännöllä oli myös etnisiä ulottuvuuksia. Juutalaiset oli karkotettu jo 1400-luvulla, mutta 1500-luvulla nähtiin tarpeelliseksi rajoittaa ja kieltää romaniväestön liikkuminen valtakunnassa. Heiltä evättiin liikkumisoikeus Baijerin herttuakunnassa vuoden 1516 maanlaissa. Väkivalta heitä kohtaan ei ollut rangaistavaa, joten romaneista tuli jo tässä vaiheessa oikeudellisesti turvattomia. Vuodesta 1577 heidät voitiin tuomita kuolemaan vain oleskelukiellon rikkomisesta.

Herttua Maksimilian nosti vuoden 1608 mandaatissaan kiertolaisia ja irtolaisia koskevan lainsäädännön kuitenkin vielä ankarammalle tasolle. Silloin määrättiin, että kaikki työtä tekemättömät maankiertäjät voitiin „armotta, ilman pitkiä kuulusteluja ja siis sillä paikalla, missä heidät oli saatu kiinni, hirttää lähimpään puuhun”. Lisäksi olisi rikollisen rintaan kiinnitettävä lappu, jossa kuvailtiin hänen tekoaan.

Ylimystön käyttämät ja jatkuvasti toistamat ilmaisut loivat kielteistä kuvaa irtolaisista pahantekijöinä, mutta pöytäkirjoihin kirjautui vain harvoin tarkemmin määritelty syyte. Silloin kun syyte muotoiltiin tarkemmin, puhuttiin yleensä varkaudesta. Tosin todistajanlausunnot pohjautuivat enemmän ennakkoluuloihin kuin tietoon. Kiristyvät siveellismoraaliset vaatimukset ja kriminalisaatio leimasivat porvarillisen yhteiskunnan ulkopuolella elävät ihmiset vaarallisiksi ja rikollisiksi. Yhteiskunnan vähäosaisten syrjimineen kirjattiin lakiin ja heistä tehtiin oikeudettomia.

1500-luvun alusta alkaen olivat myös kansalaisten siveelliset puutteet kaikkialla maallisen esivallan jatkuvana huolena sekä katolisten että protestanttien alueilla. Siveysrikkokset kattavat suuren joukon erilaisia rikoksia, rikkeitä ja epämääräistä ”huonoa käytöstä”, joita haluttiin kontrolloida. Suuri osa näistä teoista on sittemmin dekriminallisoitu, kuten esiaviolliset suhteet, aviorikos ja homoseksuaalisuus.

Seksuaalikäyttäytymisen osakseen saama huomio ja yhä uusien tekojen kriminalisointi johtivat siveysrikosten näennäiseen kasvuun. 1500-luvun kuluessa siveys- ja seksuaalirikossyytteet ja näyttävät rangaistukset lisääntyivätkin monissa Euroopan maissa. Taistelu ”siveellisen puhtauden“ puolesta koski niin miehiä kuin naitakin, mutta nimenomaan naisten siveettömyys nähtiin keskeisenä ongelmana. Käytännössä saattoi naisen kunnia tahraantua pahoin jo pelkän siveettömyysepäilyn takia. Vähävaraiset naimattomat naiset, joilla oli sukupuolisuhte, leimattiin helposti kevytmielisiksi ja siveettömiksi, ja heidät rinnastettiin prostituoituihin. Alemmat yhteiskuntaluokat ja kielletty seksuaalikäytös yhdistettiin toisiinsa. Saksassa aihepiiriä ovat tutkineet mm. Susanne Burghartz ja Ulrike Strasser.

Kevytmielisyys (Leichtfertigkeit) ja jalkavaimous (Konkubinentum) kriminalisoitiin vuoden 1553 maanlaissa. Raadin pöytäkirjamerkintöjen antaman kuvan mukaan ”kevytmielisyydellä” viitattiin esiaviolisten suhteiden lisäksi myös moneen muuhun siveettömyyden muotoon. Lisäksi käytettiin usein termiä ”siveetön” (unzüchtig). Tämä merkitsi sekä prostituoitua että muutoin seksuaalinormien vastaisesti käyttäytyvää naista. Tutkimani jalkavaimoustopaukset koskevat pääosin pappien talouksissa mm. keittäjinä palvelleita naisia, joita syytettiin sukupuolisuhteesta isäntäänsä.

Vuonna 1596 kirjattiin raadin pöytäkirjaan yleinen toimintamalli koskien ”siveettömiä ja kevytmielisiä naisia”. Se perustui pitkälti perinteisiin näkemyksiin, joiden varassa oli ilmeisesti tähän asti toimittu. Kuten muidenkin rikostyyppien kohdalla oli tavallista, muodostettiin portaittainen rankaisujärjestelmä: ensimmäinen kerta ja uusintatapaukset erotettiin toisistaan. Joka kerta tuomio ankaroitui ja tuli häpeällisemmäksi. Ensimmäisellä kerralla oli kevytmielisyudesta tai siveettömyydestä tuomitun itse poistettava kaupungista. Toisella kerralla panivat oikeudenpalvelijat karkotuksen toimeen ja kolmannella kerralla ajoi pyöveli hänet ulos koko herttuakunnasta. Tuolloin edelsi karkotusta häpeäpaalu. Neljännellä kerralla voitiin tämän lisäksi tehdä myös viilto ihoon tai muu silpomistoimenpide.

Ensikertalaiset jalkavaimot oli vuoden 1604 mandaatin mukaan tuomittava seisomaan kolmena peräkkäisenä pyhänä kirkon edessä ja karkotettava tämän jälkeen kolmen mailin päähän rikoksen tapahtumapaikasta. Uusintarikollisia odotti häpeäpaalu ja maastakarkotus, kolmatta kertaa tuomittuja lisäksi julkinen ruuskinta. Verrattuna kevytmielisyyden ja siveettömyyden sanktiointiin, oli tämä rangaistusasteikko ankarampi. Jo ensimmäisellä kerralla tuli käyttöön kova häpeärangaistus. Toisaalta silpomisrangaistuksia ei mainittu lainkaan.

Aviorikos tuli Baijerissa viimeistään 1400-luvulta alkaen myös maallisen oikeuden tuomiovaltaan. Verrattuna moniin muihin territorioihin olivat Baijerin sanktiot verraten maltillisia. Aikalaisjuristit keskustelivat vakavasti kysymyksestä: „onko vaimon aviorikos vakavampi kuin miehen”, sillä naisen synnyttämät avioliiton ulkopuoliset lapset häpäisivät koko perheen ja toivat ongelmia perimysjärjestykseen. 1500-luvun oikeusoppineen Abraham Sauerin mukaan seurasi tästä loogisesti, että „naisen pitää olla miestä siveellisempi”. Käytännössä naisia myös usein rankaistiin herkemmin.

Samoin viittasi Jakob Döpler 1600-luvun lopulla siihen, että miehen tuomitsemisen kannalta on tärkeää, oliko hän tehnyt aviorikoksensa toisen miehen aviovaimon vai naimattoman naisen kanssa. Haureudesta naimisissa olevan naisen kanssa tuomittiin useissa oikeuksissa kuolemaan, mutta naimisissa olevan miehen sukupuolisuhteesta ”huonoon naiseen” seurasi yleensä korkeintaan ruuskinta ja karkotus. Ehkä hieman yllättäen myönsi muutoin naisvihamieliseltä vaikuttava Münchenin hovisihteeri Albertinus 1600-luvun alussa, että miehet hoitivat nämä asiat usein epäoikeudenmukaisesti. Hänen mukaansa tuomarit kieltäytyivät kuulemasta aviovaimojen valituksia miehistään, sillä ”eihän kettu toista kettua pure”. Miesten tekemistä aviorikoksista sen sijaan ”olttiin usein hiirenhiljaa, ja edesautettiin peittelemään niitä parhaan kyvyn mukaan, jotta mies ei vain joutuisi häpeään”.

Vuoden 1578 maanlaissa säädettiin kuitenkin selkeästi, että naisen ja miehen aviorikos on lain edessä samanarvoinen ja siitä tulee rankaista samassa määrin. Sen sijaan aviorikoksen rankaistavuus sidottiin sosiaaliseen statukseen. Korkea-arvoisia henki-

loitä ei saanut häpäistä julkisesti, mutta ”yleinen rahvas” tuli jo ensimmäisestä aviorikoksesta tuomita seisomaan kirkon edessä. Näiden julkisten häpeärangaistusten välillä pidettiin tuomittua vankilassa vedellä ja leivällä yhteensä kuukausi. Uusintarikolliset oli tämän lisäksi karkotettava ja kolmannen kerran aviorikokseen syylistynyt voitiin tuomita kuolemaan.

Tutkimissani pöytäkirjoissa puhutaan ajoittain myös siveysrikoksista, joissa on selvästi kyse parituksesta (Kuppelei), vaikka tätä ilmaisua ei aina käytetä. Kyseessä ovat tapaukset, joissa syytetty tuomittiin haureudesta, jota hän ei itse ollut harjoittanut. Sitä vastoin hänen katsottiin pakottaneen tai yllyttäneen muita siveettömiin tekoihin. Parituksesta voitiin vuoden 1578 maanlain mukaan tuomita ruumiillisiin tai häpeärangaistuksiin. Vuonna 1616 tarkennettiin tätä kohtaa häpeärangaistuksen osalta: ensisijaisesti olisi tuomittava ”kantamaan ns. synninkiveä tai muuhun julkiseen häpeärangaistukseen”. Raadin pöytäkirjat todistavat kuitenkin, että synninkiven kantaminen oli jo aikaisemmin ollut osa rangaistuskäytäntöä.

1500-luvun kuluessa herttualliset lait ja mandaatit vaativat reagoimaan moniin sellaisiin epäkohtiin, joista ennen ei juurikaan rankaistu, tai joista oli selvinnyt sakolla. Koska ylimystön asettamat siveelliset tavoitteet olivat mahdottomia toteuttaa, voitiin ihmisten helposti tulkita rikkoneen lakia. Yhä uusien tekojen kriminalisointi loi myös itsessään uutta rikollisuutta ja piti yllä tilastollista harhaa rikollisuuden kasvusta. Ilmiäntöjärjestelmä ja viranomaistoiminta tehostuivat, ja yhä useammat jutut päätyivät oikeuden eteen. Suurelta osalta tämä johtui siirtymisestä viranomaissyysteeseen. Ankaroituvat normit ja herttuan vallan kasvu loivat rangaistuspaaineita paikallisyylimyksiille.

Herttuoiden silmissä Münchenin raati oli toivottoman tehon ja lepsu rankaisija. Kaupungin virkamiehiä kehoitettiin jatkuvasti huolehtimaan paremmin järjestyksestä, tai asiaan puututtaisiin hovista käsin esim. sakkojen tai virka-aseman menetyksen muodossa. Lisäksi herttuat velvoittivat myös tavalliset kansalaiset auttamaan rikollisten pidätyksissä ja muutenkin tarkkailemaan epäilyttäviä henkilöitä. Ilmiannoista maksettiin, mutta niitä myös edellytettiin. Tunnustuksellisessa ilmapiirissä rikos ja synty samastettiin toisiinsa ja kaikki kansalaiset sidottiin yhteiseen taisteluun siveettömyyttä ja moraalittomuutta vastaan. Ihmisillä oli sekä yleisiä että henkilökohtaisia syitä pitää normien vastaista käytöstä vaarallisena: ensinnäkin Jumalan viha kollektiivisine seurauksineen ja toisekseen henkilökohtainen, ylimystön toimeenpanemien rangaistuksien pelko.

Uuden ajan alun poliisilainsäädäntö ja muut vastaavat säädökset yhdistetään usein tehottomuuteen, eikä syyttä. Vuoden 1516 maanlain esipuheessa huomauttavat herttuaveljekset Ludvig ja Vilhelm, että jo heidän edeltäjiensä antamat käskyt ovat jääneet pitkälti toteuttamatta ja vaipuneet unohduksiin. Vastaavanlaisella valitusvirrellä alkavat lähes kaikki 1500-luvun herttualliset mandaatit. Myös tuomioita koskevat pöytäkirjamerkinnät antavat saman vaikutelman. Esimerkkinä raadinmiesten ja herttuoiden toivottomalta vaikuttavasta tehtävästä saavuttaa ns. täydellinen moraaliksi olkoon seuraava episodi.

Maria Gränzingerin, jota tituleerattiin „yleiseksi naiseksi“ oli huhtikuussa 1611 Münchenin raadin kuulusteltavana. Hän oli jo useasti aikaisemminkin ollut vangittuna kaupunginvankilassa ja syytettynä siveettömyyksistä. Kuulusteluissaan hän kertoi,

miten oli lähtenyt erään palkkasotilaan mukaan: mies ”ryöväsi häneltä kaiken ja lähetti hänet sitten pois”. Heinäkuussa 1612 oli samainen Maria jälleen raadin kuulusteluissa. Häneltä tivattiin, miksi hän oli jälleen kerran vastoin oikeuden käskyä palannut kaupunkiin. Marian mukaan palkkasotilaat olivat tuoneet hänet Müncheniin luvaten irrottaa hänet „kevytmielisestä elämästä ja pilkasta“. Maria rukoili armoa ja tunnusti, että hänet oli jo aiemmin tuomittu kulkemaan kahleissa.

Pöytäkirjoihin kirjatut aiemmat tuomiot vahvisti raadin näkemystä siitä, että heidän edessään seisoivat toivottoman kevytmielinen ja siveetön nainen: syyskuussa 1613 tuomittiin Maria Gränzingerin nimikkeellä „*incorrigibilis pudana*“ häpeäpaaluun ja karkotettiin ikuisiksi ajoiksi koko herttuakunnasta. Seuraavan kolmen vuoden aikana ei Mariasta ole pöytäkirjamerkintöjä, mutta heinäkuussa 1616 sai hän jälleen tuomion Münchenissä. Tällä kertaa se oli julkinen ruoskinta. Tuolloin kirjattiin ylös, että tällä 29-vuotiaalla naisella oli takanaan seuraava tuomioiden ketju: viisi kertaa kulkeminen kahleissa, viisi kertaa karkotus, kaksi kertaa ruoskinta ja yksi polttomerkintä poskien läpi. Tämän kaiken jälkeen ja siis vannomaansa valaa vastaan palasi hän edelleen Baijeriin ja pidätettiin. Nyt uhattiin, että mikäli hän kaikista tuomioista ja varoituksista huolimatta vielä astuisi herttuakunnan alueelle, voitaisiin häneltä saman tien ”hakata pää irti”.

Maria Gränzingerinin tapauksessa ei syytetyn varsinaisia rikoksia saati sitten niihin liittyviä asianhaaroja tai todistusaineistoja lainkaan kirjattu pöytäkirjoihin. Vaikuttaa siltä, että kyseessä oli nainen, joka jo ajat sitten oli saanut huonon maineen ja joka vain tämän vuoksi yhä uudelleen ja uudelleen tuomittiin, siis pääasiassa ennakkoletusten perusteella. Ilmeisesti hän kuului niihin lukuisiin prostituoituihin tai prostituutionkaltaista toimintaa harjoittaviin naisiin, jotka liikkuvat palkkasotilasjoukkojen liepeillä.

Huolimatta jatkuvasta viranomaishuomiosta, herttuoiden vaatimuksista, tuomioista ja uhkauksista palasivat karkotetut ja julkisesti häpäistyt henkilöt yhä uudelleen takaisin ja päätyivät oikeuden eteen. Useimmat tässä väitöstudiumuksessani siteeratut tapaukset vahvistavat käsitystä siitä, että ankaroituvilla sanktioilla ja rangaistuksilla oli todellisuudessa minimaalinen vaikutus.

IV. HÄPEÄ JA KUNNIA RANGAISTUKSIEN VÄLINEENÄ

Häpeällisten rangaistuksien historia ja eriytyminen

Esimodernit häpeälliset rangaistukset perustuivat yhtäältä kanonisen ja roomalaisen oikeuden käsityksiin kunniaa ja häpeästä, toisaalta keskiaikaisiin rangaistusperinteisiin niin maallisessa kuin kirkollisessakin oikeudessa. Infamian, siis kunniaattomuuden käsitteen ymmärtäminen on tässä avainroolissa.

Roomalaisyhteiskunnan infamian alkuperän muodostavat rikokset, jotka jo itsessään olivat infamoivia ja/tai joista rangaistiin infamoivasti. Niinpä infamia oli rikoksen ja/tai tämän rangaistuksen juridinen seuraus. Kaikki julkiset rangaistukset, ruumiinrangaistukset ja kuolemanrangaistukset olivat infamoivia. Roomalaisesta oikeudesta tunnetaan myös käsite *levis notae macula* (n. vuonna 529 koottu Codex Justinianus). Tällä käsitteellä viitattiin tiettyjen tekojen ja henkilöiden häpeällisyyteen ja maineen vahingoittumiseen, mutta ei täydelliseen kunniaattomuuteen. Koska infamialla kuitenkin oli varsin vakavia juridisia seuraamuksia, on nämä kaksi käsitettä pidettävä erillään. Näin pääsemme sosiaalisen ja juridisen kunnian eron jäljille roomalaisessa oikeusfilosofiassa.

Kanonisen oikeuden näkökulmasta selittyy infamian käsite parhaiten tarkastelemalla ns. irregulariteetteja. Näiden avulla pyrittiin erottamaan epäsovivat pappiskandidaatit sopivista. Niiden, jotka tähtäsivät pappisvihkimykseen, oli oltava *sine crimine* ja *bonum testimonium*. Heillä ei siis saanut olla rikoksen tuomaa häpeää ja heillä oli oltava hyvä maine. Näyttää siltä, että kanoninen infamia oli alun perinkin kaksijakoinen käsite. Yhtäältä se oli *defectus famae*, toisaalta *infamia criminalis*. *Defectus famae* oli maineen menetys, joka syntyi siitä, että rikos tuli yleiseen tietoon. *Infamia criminalis* taas oli edellytys sille, että rikos voitiin tuoda oikeuden eteen.

Infamia criminalis oli poistettavissa kirkollisen rangaistuksen ja katumuksen kautta. Sen lisäksi joistakin teoista seurasi *infamia iuris*, joka oli käsiteltävä maallisessa oikeudessa. Kirkollisen rangaistusrituaalin jälkeen oli syntinen kirkon silmissä rehabilitoitu, hän oli *sine crimine*. Koska tehty teko/synti ei kuitenkaan unohtunut niin helposti, jäi jäljelle *defectus famae*. Huono maine ei koskaan voinut olla riippuvainen esivallan toimenpiteistä, ei kirkollisista eikä maallisista. Se seurasi asianomaista niin kauan kuin kanssaihmiset asian muistivat. Erotettiin siis toisistaan rikollisten tekojen oikeudelliset seuraamukset yhteisön silmissä syntyneestä huonosta maineesta. Tiedetyt teot ja rangaistukset vahingoittivat oikeusasemaa, toiset vain mainetta. Sekä kanoninen että roomalaisyhteiskunnallinen infamiakäsitteistö vaikuttivat keskiajan ja uuden ajan alun oikeusajattelussa.

Keskiajan maalliset ja kirkolliset rangaistukset saattoivat muistuttaa toisiaan ulkoisesti, mutta niiden tarkoitukset ja painotukset olivat erilaiset. Kirkollinen rangaistus tähtäsi ensisijaisesti syntisen pelastukseen ja sitä kautta uskonyhteisön kollektiiviseen puhtauteen ja eheyttämiseen. Tästä huolimatta sisälsivät kirkon käyttämät sanktiot myös julkisen häpäisemisen ja leimaamisen elementtejä. Nämä siirtyivät myöhäiskeskiajalta alkaen enenevässä määrin maallisen oikeuden repertuaariin. Erityisesti 1500-luvun loppua kohti tullessa olivat monet ennen kirkollisesta oikeudesta tunnetut käytänteet tulleet osaksi maallista rangaistusjärjestelmää, mm. aviorikkojen seisottaminen kirkon edessä.

Saksalaisessa myöhäiskeskiaikaisessa oikeusjärjestelmässä oli sakkorangaistuksen lisäksi kaksi rangaistusryhmää: ns. ”ihon ja hiuksien” rangaistukset (Strafen an Haut und Haar) sekä „käden ja kaulan” rangaistukset (Strafen an Hals und Hand). Jälkimmäisiin kuuluivat rankat ruumiinrangaistukset ja kuolemanrangaistukset. Ensimmäinen ryhmä taas kattaa suuren joukon sanktioita, joiden ensisijaisena tarkoituksena ei ollut tuottaa ruumiillista tuskaa, vaan ne tähtäsivät tuomitun henkilön kunnian julkiseen vahingoittamiseen mitä erilaisimmin toimenpitein. Näitä rangaistuksia olivat mm. häpeäpaalu, kaljuksi ajaminen ja julkinen ruoskiminen. Suurin osa näistä rangaistuksista ei infamoinut, mutta sosiaalinen kunnia ja maine kärsivät väistämättä. ”Ihon ja hiuksien” rangaistusryhmästä eriytyivät myöhemmin sekä häpeä- että kunniarangaistukset.

Toisin kuin usein ajatellaan, eivät häpeälliset rangaistukset olleet keskiajan rangaistuskäytännössä erityisen merkittävässä roolissa. Sitä paitsi erot paikallisten rangaistusjärjestelmien välillä olivat varsin suuret. Kyseeseen saattoi tulla mm. eläimen peräpään suuteleminen, kärrynpyörän tai suuren kiven kanniskeleminen häpeäkulkueessa sekä monet muut vastaavat symboliset toimenpiteet. Mm. vaatteiden, värien, esineiden ja kehon asennon avulla voitiin viitata sekä tehdyn rikoksen että itse rangaistuksen häpeällisyyteen. Häpeälliset rangaistukset eivät kuitenkaan missään tapauksessa ole eurooppalaisen keskiajan tai varhaisen uuden ajan keksintöä, vaan ajatus häpäisevästä, julkisesta rangaistuksesta, johon liittyy symboleja ja joskus myös kipua, tunnetaan kaikissa kulttuuri-
piireissä.

1500- ja 1600-lukujen taitteen maalliset häpeälliset rangaistukset kasvoivat kahdenlaisista juurista: yhtäältä kanonisen ja roomalaisen oikeuden sekä kirkkokurin perinteestä ja toisaalta varhaisista germaanisista kunnia- ja infamiakäsityksistä. Häpeälliset sanktiot kehittyivät omaksi järjestelmäkseen 1400-luvun lopulta alkaen ja erityisesti 1500-luvulla, kun kunniaista tuli ”juridinen instrumentti”. Niiden määrällinen huippukausi sijoittuu kuitenkin vasta 1600-luvun lopulle. Ankarimmillaan nämä sanktiot tarkoittivat täydellistä yhteisön ulkopuolelle sulkemista.

Julkisesta häpäisystä tuli 1500-luvun kuluessa yhä kiinteämpi osa rangaistusjärjestelmää kun yhä uusia tekoja kriminalisoitiin ja siirryttiin inkvisitoriseen kannejärjestelmään. Yhä useampia rikoksia siis koski viranomaisten syyteennostopakko. Rikoksilla katsottiin olevan kollektiivisia seurauksia ja julkisesta rangaistuksesta tuli oleellinen osa pelotejärjestelmää. Sitä paitsi kunniaista oli tullut kehittyvän sääty-yhteiskunnan keskeinen sosiaalinen kategoria. Yhteiskunnassa, jossa uskottiin lujasti kunnian ja kunniallisuuden merkityksiin ja kammoksuttiin häpeän leimaa, haluttiin pitää häpeän ja kunnian välinen rajanveto selvänä. Tässä oli häpeä- ja kunniarangaistuksilla oma tehtävänsä. Ne korostivat rajaa yhteisön kunniallisuuden ja rikollisen häpeän välillä.

Häpeällisten sanktioiden laaja valikoima ja kunniaikäisyyden moniulotteisuus tekevät niiden tutkimuksesta haastavaa. Kaikkien aste-erojen erottaminen toisistaan ja asettaminen tarkkaan järjestykseen ei ole mahdollista, mutta tietyt yleiset piirteet ovat tunnistettavissa. 1500- ja 1600-lukujen oikeusoppineet olivat yhtä mieltä siitä, että oli olemassa ”paljon erilaisia häpeällisiä rangaistuksia, joiden toteutukset ja muodot vaihtelevat suuresti”, mutta sen tarkemmin asiaa ei yleensä ilmaistu. Kaikki julkiset rangaistukset olivat jollain tavalla häpeällisiä, vaikka ne eivät välttämättä johtaneetkaan oikeudellisen aseman menettämiseen. Myös tietyt teot olivat jo itsessään häpeällisiä, siis riippumatta siitä, rangaistiinko tekijää vai ei.

Historiantutkimuksessa häpeä- ja kunniarangaistuksien käsitteet sisältöineen esitetään usein varsin epämääräisesti, eikä useinkaan käy ilmi, näkeekö kirjoittaja niiden välillä ylipäättään eroa. Suomenkielessä on lisäksi se ongelma, että olemme tottuneet käyttämään vain käsitettä häpeärangaistus. Kunniarangaistus, joka on suora käännöksi saksan kielen sanasta Ehrenstrafe, on kuitenkin välttämätön lisäys, jotta voimme puhua näistä kahdesta ryhmästä sotkematta niitä toisiinsa. Alkuperäislähteet eivät käytä näitä termejä analyttisesti tai johdonmukaisesti. Tässä tutkimuksessa esiintyvä käsitteellinen kaksijakoisuus on siis nuorempien aikojen tuotos. Koska se kuitenkin aivan ilmeisesti vastaa uuden ajan alussa vallinnutta todellista tilannetta, on näistä rangaistuksista puhuttaessa mielestä tärkeää ja selkeyttävää käyttää käsiteparia häpeä- ja kunniarangaistukset.

Yhtäältä oli sanktioita, jotka tuhosivat kunnian kokonaan, toisaalta oli rangaistuksia, jotka vahingoittivat kunniaa vain osittain tai vähäisemmin. Jälkimmäisten tarkoitus oli herättää katumusta ja ohjata jatkossa lainkuuliaisuuteen. Yleisesti ollaan siis yhtä mieltä siitä, että oli olemassa häpeällisyyden aste-eroja, mutta niiden skaalaa ei tarkastella analyttisesti. Miten näiden erojen jäljille voisi päästä?

Ensinnäkin on selvää, että pyövelin läsnäolo vaikutti ratkaisevasti rangaistuksien häpeällisyyteen. Tästä kertoo mm. se, että rangaistusta voitiin lieventää niin, että sen pani pyövelin sijaan toimeen jokin toinen oikeudenpalvelija. Juuri pyövelin läsnäolo teki kunniarangaistuksista erityisen raskaita sanktioita. Niihin tuomittiin harvemmin, mutta sen sijaan niillä usein uhattiin. Näkemykseni mukaan kunniarangaistuksiin kuuluvat kaikki sellaiset julkiset häpeälliset rangaistukset, joiden tarkoituksena oli tuhota rangaistavan henkilön oikeusasema. Käytännössä pyöveli toteutti ne ja niitä seurasi karkotus. Sellaiset häpeälliset rangaistukset, jotka toimeenpani pyövelin apulainen, ja jotka vahingoittivat henkilön sosiaalista kunniaa, mutta sallivat hänen jäädä yhteisöön, olivat häpeärangaistuksia. Myös häpeärangaistukset koettiin nöyryyttävinä ja niitä pelättiin maineenmenetyksen vuoksi.

1500-luvulla tuli häpeärangaistuksista sakkojen ohella osa alempien tuomioistuinten käytetyintä arsenaalia. Niitä käytettiin erityisesti sellaisten tekojen rankaisemisessa, joita ei aiemmin ollut lainkaan kriminalisoitu, katsottu läpi sormien tai jotka olivat olleet kirkon tuomiovallassa. Jumalanpilkka, monenlainen siveettömyys ja juoppous tulivat nyt maallisen esivallan tuomittavaksi. Vaikka häpeärangaistukset asettivatkin tuomitun yleisen pilkan kohteeksi, eivät ne tuhonneet hänen kunniaansa. Niinpä hän saattoi jatkaa elämäänsä ja ammittiaan yhteisössä. Häpeärangaistuksista siis seurasi osittainen, lähinnä sosiaalisen kunnian vahingoittuminen, huono maine. Kunniarangaistuksista taas seurasi juridisen kunnian ja oikeusaseman menetys, infamia. Kunniarangaistuksen jälkeen henkilö menetti työnsä ja killanjäsenyyden, häntä ei hyväksytty todistajaksi oikeuteen eikä mihinkään kunniallisiin tilaisuuksiin.

Monet nykyhistorioitsijat ovat sitä mieltä, että julkiset rangaistukset eivät olleet vain esivallan toimenpiteitä, vaan pikemminkin sosiaalisia sanktioita. Tämän ajatuksen ydin on peräisin Wolfgang Schildin vuonna 1980 julkaisemasta kirjasta *Alte Gerichtsbarkeit*. Hänen mukaansa julkisen rangaistuksen häpeällisyys liittyi pikemminkin niiden toimeenpanoa todistavan yhteisön kuin pyövelin läsnäoloon. Hänen mielestään ihmisten pilkka oli se varsinainen rangaistus. Siksi häpeälliset rangaistukset eivät siis olleet oikeudellisia sanktioita modernissa mielessä, vaan sosiaalisia sanktioita. Tämä ajatus vaatii nähdäkseni kuitenkin hieman tarkempaa pohdintaa.

Eittämättä esimoderni kunnia oli monella tapaa riippuvainen julkisuudesta. Sekä häpeä- että kunniarangaistukset saattoivat toimia vain silloin, kun ne pantiin toimeen julkisesti. Tämä nostaa näiden sanktioiden sosiaaliset ulottuvuudet esille: ne vaativat mahdollisimman julkisen paikan ja ajankohdan sekä yhteisön todistusvoimaa. Käytännössä monet rikkeet myös päättyivät oikeuden eteen juorujen ja huhujen takia, siis tultuaan julkisuuteen. Näin ollen sosiaalisella kontrollilla oli suuri merkitys siitakin huolimatta, että oli siirrytty viranomaissyytteen.

Kunnialoukkaukset julkisella paikalla, kuten avoimella torilla tai kaduilla, pyhäpäivänä tai muuten suuren ihmisjoukon läsnä ollessa olivat aina raskauttavampia kuin kahdenkeskiset solvaukset. Sitä paitsi „julkinen synti“ (öffentliche Sünde) vaati perinteisesti myös julkisen rangaistuksen. Julkisen rangaistuksen kautta saatettiin loukatun henkilön kunnia toisaalta myös palauttaa, sillä näin tuotiin epäoikeudenmukainen ja epätosi loukaus muiden tietoon.

Tässä kohtaa haluan kuitenkin muistuttaa siitä, mitä aiemmin on todettu infamian yhteydessä: tuomitun sosiaalinen kunnia kärsi sekä häpeä- että kunniarangaistuksien takia, mutta vain oikeudelliset toimenpiteet saattoivat viedä juridisen kunnian ja oikeusaseman, siis infamoida. Rangaistuksien julkinen toimeenpano toki korostaa niiden sosiaalisia ulottuvuuksia, mutta ei missään tapauksessa tee niistä vähemmän oikeudellisia toimenpiteitä. Sekä häpeä- että kunniarangaistukset olivat esivallan toimeenpanemia rangaistuksia, jotka vaativat asianmukaisen oikeusprosessin ja oikeusistuimessa annetun tuomion, eivät mitään yhteisön oman käden oikeutta. Näin ollen on sosiaaliseen sanktion ajatukseen suhtauduttava varauksellisesti. Parempi määritelmä lieneekin, että häpeä- ja kunniarangaistukset olivat ylimystöllisiä sanktioita, joiden teho riippui kansan reaktioista.

Kaikki häpeälliset rangaistukset perustuivat tuomitun julkiseen näytteille asettamiseen, mikä alisti tämän toimitusta seuraavan yleisön pilkalle. Yhteisön läsnäolo rangaistusta toimeenpantaessa oli välttämätöntä. Oikeastaan juuri kansa muodosti rangaistuksien varsinaisen kohteen, sillä ne tähtäsivät rikoksien ennaltaehkäisyyn pelotevaikutuksen kautta. Tästä juontuu myös väitöskirjani otsikkona palveleva lähdelaina ”Zum Spektakel und Abscheu”, joka voitaisiin vapaasti kääntää ”spektaakkelin ja inhotuksen nimissä”.

Kun siis häpeärangaistus tähtäsi pääasiassa sosiaaliseen halveksuntaan, oli kunniarangaistuksen tarkoituksena juridinen eristäminen. Tietenkin jälkimmäiselläkin oli sosiaaliset ulottuvuutensa. Kunniarangaistuksen infamoivan luonteen takia ei paluu yhteisöön yleensä ollut mahdollinen ja ne yhdistettiinkin lähes poikkeuksesta karkotukseen. Tuomittu menetti oikeusasemansa, juridisen kunniansa ja sosiaalisen statuksensa sekä sitä myöten myös esim. killanjäsenyyden. Kunniarangaistukset kuuluivat korkeampaan oikeuteen ja toimeenpanosta huolehti pyöveli.

Häpeärangaistukset eivät infamoineet ja tuomitun oikeusasema pysyi samana. Kuitenkin rangaistu kärsi maineenmenetyksestä, jolla saattoi olla käytännön merkitystä mahdollisissa myöhemmissä tuomioissa ja elämässä yleensä. Häpeärangaistukset kuuluivat alempien tuomioistuimen alaan ja pyövelin apuri toteutti ne. Häpeärangaistukset eivät juridisesti estäneet normaalin elämän jatkumista, mutta toki tämä käytännössä riippui sosiaalisista reaktioista. Seuraavassa taulukossa on vielä kertaalleen listattu häpeä- ja kunniarangaistuksien erot ja tunnusmerkit.

Häpeärangaistus	Kunniarangaistus
Toimeenpanijana pyövelin apuri	Toimeenpanijana pyöveli
Kunnia vähentyy (Ehrminderung)	Kunnia tuhoutuu (Ehrverlust)
Levis notae macula	Infamia
Häpeä, häpeällisyys	Kunniattomuus
Sosiaalinen kunnia vahingoittuu	Juridinen kunnia vahingoittuu
Hyvä maine vahingoittuu, mala fama	Porvarillinen kunnia vahingoittuu
Elämä yhteisössä de jure mahdollista	Yleensä yhdistetty karkotukseen
Killan jäsenyys mahdollinen	Killan jäsenyys epätodennäköinen
Oikeusasema ennallaan	Oikeusasema oleellisesti huonompi
Sosiaalinen marginaliteetti mahdollinen	Sos. marginaliteetti todennäköinen

Vankeus- ja kuulustelukäytännöistä

Toisin kuin usein ajatellaan (esim. Michel Foucault), oli vankeus jo varhain yksi rangaistusvaihtoehto, vaikka varsinainen vankeinhoitolaitos ja vankilarakennukset syntyivätkin vasta valistuksen ajalla. Baijerissa kuului lyhytkestoinen vankeus standardirangaistuksiin viimeistään 1500-luvun lopulta alkaen. Tutkimusajankohtana ei Münchenissä kuitenkaan ollut vielä mitään varsinaista vankilarakennusta modernissa mielessä, vaan tässä tarkoituksessa palvelivat monenlaiset tilat, lähinnä kellarit ja tornit.

Monessa suhteessa tämän ajan vankeus on vaikeasti määriteltävää. Ensinnäkin pöytäkirjamerkintöjen perusteella on vaikea tehdä tyhjentäviä johtopäätöksiä vankeuden kestoista. Toisekseen puhuttaessa ”vankilasta” ja ”vankeudesta” esimodernina aikana on usein varsin vaikea erottaa toisistaan pidätykset ennen kuulusteluita, tutkintavankeus, varsinaiset vapausrangaistukset sekä tuomitun pitäminen vankilassa kun hän odotti jonkin muun rangaistuksen täytäntöönpanoa.

Myös ajan oikeusoppineet väittelivät siitä, mitä vapausrangaistus on ja mitä sen pitäisi olla. 1500-luvun alun keisarillisen lakikodifikaation Constitutio Criminalis Carolinan hengessä olivat juristit Perneder, Sauer ja Carpsov sitä mieltä, että vankilat olivat pääasiallisesti ”vankien säilyttämistä”, ei heidän rankaisemistaan tai ruumiillista kurittamistaan varten. Tällä he tarkoittavat kuitenkin tutkintavankeutta, siis kuulusteltavan ”säilyttämistä” kuulustelujen välillä ennen tuomiota. Toteen näytetyn syyllisyyden jälkeen voitiin henkilö siirtää vankilaan, jollaisina toimivat ”surkeat loukut, syvät tornit ja muut pimeät tyrmät”, kuten Carpsov vuonna 1638 totesi.

Carolinan mukaan oli valitettavaa, että joillakin paikkakunnilla suljettiin kunniallisia henkilöitä vankiloihin ilman riittävää näyttöä, sillä tämän vuoksi ”kärsii heidän kunniansa vahinkoa”. Koska vankilalla oli monessa tapauksessa häpäisevä vaikutus, ei aatelisia, ”kunniallisia naisia”, oppineita, kirkonmiehiä ja muita ”korkeasti kunnioitettavia” henkilöitä saanut ”teljetä yleiseen tyrmään ja kovasti kahlita kuin ketä tahansa kelmejä”. 1600-luvun alussa kirjattiin myös Baijerin herttuakunnan säädöksiin kohta, jonka mukaan ”vangitseminen vähentää huomattavasti vangitun kunniaa”. Tämän vuoksi oli tehtävä selvä ero ”hyvämaineisten ja yleisesti kunniallisina pidettyjen” ja ”kevytmielisten ja epäilyttävien” henkilöiden välillä. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat henkilöt oli vietävä erillisiin ja mukavammin varustettuihin tiloihin tai pidettävä arestissa omassa kodissaan, mikäli vangitseminen ylipäätään oli tarpeen.

Vuoden 1616 Baijerin prosessijärjestys sanoo selvästi, että vankeuden tulee tapahtua ”ilman hengen ja terveyden vaaraa”. Carpzov piti tärkeänä, ettei ketään pidettäisi vangittuna kauempaa kuin on välttämätöntä, eikä tarpeettomasti „rasitettaisi tai peloteltaisi”. Hän toteaa kuitenkin, että vankeus usein aiheuttaa ”jossain määrin ruumiillista kipua”. Raadin pöytäkirjoista käy ilmi, että vankeja voitiin myös vapauttaa ”ruumiin heikkouden” takia.

Moderni vapausrangaistus on usein varsin pitkäkestoinen ja sen tarkoituksena on resosialisoida rikollinen osaksi yhteiskuntaa. Esimoderni vankeusrangaistus eroaa tästä oleellisesti. Varhainen vankeus tarkoitti yleensä täydellistä eristämistä ulkomaailmasta sekä tämän tuomaa yksinäisyyttä ja avuttomuutta. Monille tämä paine oli henkisesti liian kova ja heidän mielensä järkkäsi. Vankeuden fyysiset olosuhteet ja muut konkreettiset epäkohdat puhuttivat aikalaisia, mutta sen aiheuttamista sielullisista vahingoista pääsääntöisesti vaiettiin.

Lyhyt vankilatuomio oli sekä miesten että naisten kohdalla sakkujen lisäksi yleisin rangaistus tutkimusajankohdan Münchenissä. Läheskään aina ei käy ilmi, miten kauan vankeus kesti, joten keskimääräistä pituutta ei voida laskea. Näyttää siltä, että lyhyt vankeusrangaistus kesti yleensä muutaman päivän, joskus viikkoja. Tutkintavankeus sen sijaan saattoi venyä useiden kuukausien mittaiseksi. Lyhytkestoinen vankeus saattoi olla myös ruumiillista rangaistusta edeltävä osa tuomiota. Vankeus voitiin toteuttaa monella eri tavalla, esim. raatihuoneen kellarityrmässä, mahdollisesti sidottuna kahleisiin tai puupalkkiin, jossakin tornissa tai kotiaarestina. Esimerkiksi vuonna 1613 vapautettiin eräs müncheniläinen tutkintavankeudesta ja määrättiin kahdeksan päivän kotiaarestiin. Hän oli repinyt herttuallisen mandaatin, joka oli ripustettu kaupungin porttiin.

1500- ja 1600-lukujen vaihteessa käytettiin Münchenin vankitiloja usein, kun tuomittiin tietyn käsityöläisryhmän edustajia ”tottelemattomuudesta”. Mm. teurastajat olivat useaan otteeseen samanaikaisesti pidätettyinä, kun esivalta halusi kiinnittää huomiota koko ammattikunnan kuuliaisuuteen. Näissä tapauksissa saattoivat vangit muutaman päivän päästä palata normaaliin elämään ja jatkaa työtään kunniallisesti. Lyhytkestoinen vankeus oli pääsääntöisesti kuitenkin sakkorangaistuksen korvike, kun tuomittu ei halunnut tai voinut maksaa määrättyä summaa. Baijerissa oli vankien kuitenkin maksettava ylläpidostaan vankilassa. Täysin varattomia ei siis kannattanut sulkea tyrmään, joten heitä rankaistiin usein julkisella häpäisyllä.

Pitemmätkään vapausrangaistukset eivät olleet harvinaisuuksia Baijerissa. 1500-luvun jälkimmäisellä puoliskolla puhutti elinikäisen vankeustuomion mahdollisuus yhä enemmän ja 1616 prosessijärjestys teki sen juridisesti mahdolliseksi. Herttua Maksimilian vastusti kuitenkin tätä käytäntöä kuolemaansa asti. Se oli kallista, muodosti jatkuvan turvallisuusriskin, eikä soveltuvia tilojakaan ollut tarpeeksi. Sen sijaan hän suosi pakkotyötä, sotapalvelusta ja kaleerituomioita. Tuli kestämään vielä vuosisatoja, ennen kuin elinkautinen vankeus korvasi julkiset ja ruumiilliset rangaistukset sekä kuolemantuomion ankarimpana rangaistuksena.

Oikeusoppineiden mukaan viranomaiset saisivat vangita vain silloin, kun kyseessä oli vakava rikos ja syytetty olisi vaaraksi yhteiskunnalle. Käytännössä vaikuttivat rikoksen lisäksi kuitenkin myös syytetyn yhteiskunnallinen asema ja maine hänen juttunsa käsittelyyn. Myös Carpzov suositteli pidätystä aina kun kyseessä oli ”kevytkenkäinen

henkilö, jolla ei ollut vakituista asuinpaikkaa”, ja joka siis saattaisi todennäköisemmin karata. Münchenissä vietiin käytännössä kaikki henkilöt, joita kuulusteltiin raadin edessä, ensin vankilaan, vaikkakin joskus vain muutamaksi tunniksi tai yön yli. Missään tapauksessa kysymys ei ollut vain vakavimpiin rikoksiin syyllistyneistä. Jos kuulustelut jatkuivat, vietti syytetty niiden väliin jäävän ajan käytännössä aina vangittuna.

Kuulusteluja tarvittiin, jotta saataisiin tunnustus ja voitaisiin langettaa tuomio. Baijerissa oli käytössä kaksi kuulustelutekniikkaa: ”hyvänlainen kysely” (gütliche Frage) ja ”tuskallinen kysely” (peinliche Frage). Ensimmäisellä tarkoitettiin kuulustelua, jossa ei käytetty fyysistä väkivaltaa. Jälkimmäinen tarkoitti kuulustelua kidutuskammiossa, mutta siihen ei välttämättä sisällynyt varsinaista kidutusta. Tuskallista kyselyä käytettiin mm. murhaajien, ryöväreiden, parittajien, noituudesta syytettyjen ja vaarallisten maankiertäjien kuuluisteluissa. Mutta myös vähäpätöisempien syytteiden kohdalla voitiin tarvittaessa käyttää kidutuskuulustelua.

Sekä kidutuskuulusteluissa että „hyvänlaisissa“ kuulusteluissa tuli olla läsnä vähintään tuomari, oikeudenkirjuri ja kaksi raadinherraa sekä kuulustelut toimeenpaneva henkilö, yleensä pyöveli. Läsnäolijoilla oli vaitiolovelvollisuus. Toisin kuin nykyisten oikeusperiaatteiden mukaan, oli syytetyn todistettava syyttömyytensä. Hänen oli voitava näyttää alibi, siis että oli rikoksen tapahtumahetkenä ollut muualla. Tässä olivat puoltavat todistajanlausunnot ja mahdollisten muiden syyllisten osoittaminen eduksi. Kaikki lausunnot kirjoitettiin muistiin.

Kidutuskuulustelua käytettiin Münchenissä viimeistään 1400-luvun lopulta alkaen ja vasta vuonna 1806 tästä luovuttiin koko Baijerissa. Käytännössä johti huono maine ja siihen sopivat ilmiannot usein varsin nopeasti tämän metodin käyttöön. Väitöstutkimuksessani läpi käydyissä jutuissa päätti raati vielä kidutuksen käytöstä ja laadusta, mutta 1600-luvun alusta alkaen otti keskusvalta pian tämänkin vallan käsiinsä. Kidutuksessa käytetyt pääasialliset menetelmät olivat peukaloruuvi ja ns. kattoon kiskominen. Ensimmäinen soveltui naisille sekä vanhemmille ja heikoille syytetyille, jälkimmäinen erityisesti nuorille ja vahvoille miehille. Kattoon kiskominen tarkoitti syytetyn nostamista useita kertoja köydellä, joka oli sidottu hänen selän taakse taivutettuihin ranteisiinsa. Tarvittaessa voitiin jalkoihin lisätä kivinen paino.

Vuoden 1616 prosessijärjestyksen mukaan sai kidutusta käyttää kuulusteluissa vain silloin, kun epäilty rikos oli niin vakava, että siitä voitaisiin tuomita ruumiilliseen rangaistukseen, ja kun syytetty oli fyysisesti riittävän vahva selvitäkseen tästä menetelmästä. Alle 14-vuotiaita ”lapsia” sekä 60- ja 70-vuotiaita ”vanhoja ihmisiä” voitiin kiduttaa ainoastaan vitsakimpulla huitomalla. Kidutusta ei saanut käyttää, jos syytetty oli ylempiarvoinen, raskaana tai imeväisen äiti, kuuro, mykkä tai sairas. Käytännössä kidutusta koskevia ohjesääntöjä ei aina noudatettu, ja esim. nuoria henkilöitä saatettiin kuulustella rajumminkin.

Carpzov korosti, että kidutus vaatii suurta varmuutta sen tarpeellisuudesta ja oikeutuksesta. Muutoin olisi nimittäin pelättävä, että ”kunniallisten hyvämaineisten ihmisten kunniaa ja hyvää nimeä pilkattaisiin ja he joutuisivat siitä kärsimään ilman todellista syytä”. Hyvämaineisia oli siis myös tässä asiassa suojeltava kunnian tahraantumiselta.

Kidutuksen aikana annettu lausunto ei periaatteessa ollut riittävä, ellei syytetty toistanut sitä myöhemmin raadin edessä ilman kidutusta. On kuitenkin kyseenalaista, muuttivatko kidutetut mahdollisesti vääristyneitä tai täysin perättömiä lausuntojaan myöhemmin totuudenmukaisimmiksi. Varmasti he pelkäsivät joutuvansa uudelleen kuulusteluihin. Niinpä kidutuskuulustelussa saatu lausunto yleensä jäi voimaan. Myös sellaiset kuulustelutilanteet, joissa ei kidutettu, olivat syytetyille varmasti psyykkisesti raskaita. Sitä paitsi tutkintavangit tuskin saattoivat unohtaa olevansa kidutuskammion läheisyydessä.

Münchenissä toimivat raatihuoneen tornin lisäksi monet muutkin kaupungin tornit tilapäisesti tai pysyvästi vankiloina. Falkenturm-niminen torni oli varattu herttuallisille vangeille, siis niille, jotka olivat rikkoneet lakia herttuan oikeustoimialueella tai jotka rikoksensa laadun ja vakavuuden takia kuuluivat hoviraadin tuomiovaltaan. Bettekturm tarkoittaa kerjäläistornia ja sinne vietiin mm. kerjäläisiä, joilla ei ollut lupaa ottaa vastaan almuja. Münchenin raatihuoneen torni toimi rakentamisestaan lähtien tilana, jossa voitiin tarvittaessa pitää vankeja. Vuodelta 1805 peräisin oleva kuvauksen mukaan siellä oli neljä tyrmää ja kaksi arestihuonetta. Näihin suljettiin ennen kaikkea poliittisia vankeja ja korkea-arvoisia henkilöitä, kuten raadin jäseniä.

Syytteessä olevat raadinherrat eivät saaneet poistua paikalta, mutta ovea ei kuitenkaan lukittu. Heille tarjoiltiin normaalia ruokaa ja he saattoivat ottaa vastaan vieraita sekä pitää palvelijaa luonaan vuorokauden ympäri. Tällainen virkaveljellinen ”kurinpito” saattoi jäädä varsin tehottomaksi, mikäli kohdehenkilö ei suhtautunut asiaan vakavuudella, kuten seuraavat esimerkit kertovat.

Vuonna 1596 määrättiin raadin jäsen Alexander Seehofer suorittamaan julkinen anteeksipyyntö, sillä hän oli pilkannut erästä toista raatilaista. Tämän jälkeen antoi raati hänelle virallisesti anteeksi. Seuraavana aamuna seitsemältä oli hänet kuitenkin vielä suljettava raatihuoneen torniin. Tämä tapahtui ilman oikeudenpalvelijoiden läsnäoloa ja hänet vapautettiin jo iltapäivällä, joten kyse on selkeästi symbolisesta toimenpiteestä, ei todellisesta vapausrangaistuksesta. Vuonna 1609 tuotiin Alexander Seehofer uudelleen torniin, koska hän asusti jalkavaimon kanssa. Hän vetosi siihen, ettei pitänyt jalkavaimoa kaupunkiasunnossaan, vaan maatilallaan. Toinen raadinmies, Hans Gaishofer, pidätettiin vuosina 1600, 1609, 1610 ja 1614 mm. siveettömyyden, juopouden ja yleisen ”huonon elämän” takia ja vietiin raatihuoneen torniin. Hänen virka-asemansa lakkautettiin ja palautettiin useita kertoja ja häntä uhattiin karkotuksella. Kumpikaan ei luopunut jalkavaimostaan.

Tornivankeuden olosuhteet olivat paljon miellyttävämmät kuin kellarivankilassa, joten sinne vietiin myös vähissä ruumiinvoimissa olevia vankeja. Pitkäkestoinen vankeus kaupunginvankilan pahimmassa tyrmässä taas on hyvinkin verrattavissa ruumiilliseen rangaistukseen. Vuoden 1609 pöytäkirjamerkinnän mukaan halusi eräs nainen, jolla oli imeväisikäinen lapsi ”mielummin mennä torniin lapsineen kuin maksaa sakonsa”. Ehkä hänellä ei ollut varaa maksaa sakkoja tai sitten hän todella koki tornivankeuden niin vähän haitalliseksi, että joka tapauksessa kärsi tuomionsa mieluummin tässä muodossa.

Myöhäiskeskiaikaisen rakennusperinteen mukaisesti sijaitsivat raatihuone, porvariston tanssisali ja muut edustustilat sekä kaupunginvankila yleisesti samassa rakennuksessa. Münchenin raatihuoneen kellarissa oleva vankila oli nimeltään Schergenstube. Kulku

vankitiloihin oli torilta päin. Vuonna 1556 oli kellarikerroksessa yhteensä neljä tyrmää. Kidutus tapahtui omassa tilassaan, *in loco torturae*. Kidutuskammion läheisyyden oli tarkoitus myös toimia pelotteena tutkintavangeille ja saada heidät nopeammin tunnustamaan. Vankitilojen vieressä oli vanginvartijan asunto ja keittiö. Tähän pahamaineiseen tyrmään ei kuitenkaan suinkaan lukittu vain murhamiehiä ja noitია, vaan myös pikkurikkeisiin syyllistyneitä kansalaisia etenkin alemmista yhteiskuntaluokista, maankiertäjiä sekä tutkintavankeja.

Toisen maailmansodan tuhojen ja uudelleenrakentamisen takia ei Münchenin vankitiloja enää ole olemassa. Myöskään kirjallisuus ei tarjoa kovin tarkkoja yksityiskohtia. Eräissä muissa eteläsaksalaisissa kaupungeissa on kuitenkin vielä jäljellä alkupe räisasussa olevia vankitiloja, jotka voivat tässä toimia esimerkkeinä. Ei ole mitään syytä olettaa, että ne olisivat kovasti poikenneet Münchenin olosuhteista.

Regensburgin raatihuoneen ”kidutuskamio”. Lattialla kaksi painoina käytettyä kiveä. Kuva: Lidman.

Regensburgin raatihuoneen kellari on yksi niistä harvoista keskiajalla ja uuden ajan alussa käytössä olleista vankiloista, jotka ovat säilyneet alkuperäisasussaan. Se sijaitsee suoraan suuren valtiopäiväsalin alapuolella, jossa kuuluisa lakikokoelma Constitutio Criminalis Carolina astui voimaan. Kellaritilojen ulkomuoto on pääosin 1500-luvulta. Regensburgissa oli tapana, että tuomari, kirjuri ja muut läsnä olevat seurasivat kidutuskuulusteluja ja kuulustelivat puisen ristikon takaa. Sieltä he saattoivat nähdä syytetyn, mutta tämä erotti heistä vain hahmot.

Kuulustelutilaa vastapäätä odottivat vakavista rikoksista syytetty tutkintavangit. He kuuluivat kidutuskammioista mahdollisesti kantautuvat huudot. Käytävän varrella oli lisää vankitiloja. Yksi tyrmä on syvyydeltään 3,1 m ja kapea kuin kaivo. Se voitiin lisäksi sulkea painavalla rautaluukulla ja munalukolla. Toinen koppi taas on niin matala (alle 167 cm), että aikuinen tuskin saattoi seistä siellä suorana. Kaikki kellarin vankitilat ovat täysin ikkunattomia. Maan tasalla sijaitsi vielä yksi koppi, jonka seinät ovat osittain puusäleikköä. Niiden läpi saattoi kuolemantuomiota odottava nähdä omaisensa viimeisen kerran. Myös uteliaat ohikulkijat saattoivat tirkistellä vankia.

On hämmäntävää ajatella, että kaupunginvankilat sijaitsivat juuri raatihuoneiden kokous- ja juhlatilojen alapuolella. Kun siis ylemmissä kerroksissa tanssittiin ja tehtiin juhlallisia julistuksia yhteiskuntarauhan, korkean moraalin ja paremman tulevaisuuden puolesta, viruivat epätoivoiset vangit kahlittuina kosteisiin ja pimeisiin kellarikoppeihin. Tämän kontrastin korostaminen kuitenkin helposti yksinkertaistaa ja liioittelee kuvaa menneestä oikeudenkäytöstä. Julmuus ja epätasa-arvo eivät olleet itsetarkoituksia, vaikka meidän näkökulmastamme saattaakin tältä näyttää. Ankarimpia rangaistuksia ja kidutuskuulusteluja ei suinkaan aina pantu täytäntöön, vaikka se olisi juridisesti ollut mahdollista. Ja silloin kun näin tehtiin, tuli päätöksen perustua lakiin, ei mielivaltaan.

Nördlingenin raatihuoneen kellari on aina ollut yleisöltä suljettu ja siksi pääosin yhä autenttisessa kunnossa. Kellaritilat ovat toimineet vankilana ilmeisesti 1300-luvulta 1700-luvun lopulle. 1500-luvulta alkaen voitiin vangin ja ulkomaailman välillä sulkea yhteensä viisi ovea. Ainoa sisään- ja uloskäynti kellariin on 1,5 metriä korkea ovi aivan portaikon alle rakennetun narrinkopin vieressä. Porrasaskelmat johtavat alas kellariin. Päivänvalo lankeaa kapeina viiruina koristeellisista myöhäisgoottilaisista ikkuna-aukoista maan tasalla olevaan tilaan portaikon alla, ja siitä kahden pienen aukon kautta käytävälle. Sellien kaksoisovien kurkistusluukut on varustettu piikikkäillä rautakaltereilla. Niiden kautta kulkee jonkin verran ilmaa, mutta koska tilat muuten ovat ikkunattomat, vallitsee täydellinen pimeys.

Toisin kuin Regensburgissa, eivät Nördlingenin vankikoppien seinät ole puuta, vaan kiveä. Tämän vuoksi ne ovat kylmät ja kosteat. Laskeutuessani alas tuohon kellariin kauniina kesäpäivänä vuonna 2004 oli ulkolämpötila 28 °C. Ahtaassa käytävätilassa, josta aukeavat sellien ovet, oli enää 16 °C. Kellarikompleksin syvimässä kohdassa, kidutuskammion lattialla, mittasin 13,5 °C. Paksujen muurien vuoksi lämpötila tuskin talvella laskee miinusasteisiin, mutta kun otetaan huomioon puutteellinen vaateus ja heikko ravinto sekä kosteus, aiheuttavat nämäkin lämpötilat varmasti terveyshaittoja.

Kellarissa on yhteensä viisi keskimäärin 8,5 neliömetrin kokoista selliä, joiden seinät ovat keskimäärin 75 cm paksuiset ja niihin on kiinnitetty rautaisia renkaita kahleita varten. Käytävän päässä on kidutuskammio, jonka lattia on metrin matalammalla kuin

muissa kopeissa. Tilan piti olla korkea köydessä roikottamista varten. Katossa on ankurinmuotoiset koukut, joihin kuulusteluissa tarvittavat köydet kiinnitettiin. Lattialla lepää kivinen paino, joka on liian raskas liikutettavaksi.

Nördlingen sellien seinät ovat siis vielä pystyssä, mutta tieto vankilassa ja rangaistuksissa käytetyistä esineistä on tuhoutunut. Münchenissä tilanne on pitkälti päinvastainen. Tästä on kiittäminen Münchenin kaupunginvankilan inventaariolistoja, joihin uuden vanginvartijan astuessa virkaansa oli tapana listata kaikki hänen vastuulleen siirtyvät tarvekalut. Näitä inventaarioita on säilynyt 1500-luvun lopusta useita, tosin mainittu esineistö ei ole enää tallessa. Esimerkiksi vuoden 1556 alussa tekivät virasta poistuva vanginvartija sekä kamreerit Joseph Schobinger ja Jörgen Ligsalz inventaarion. Siinä todetaan, että vanginvartijan asunnossa, käytävällä ja selleissä oli mm. rangaistuksiin ja kuulusteluihin tarvittavia esineitä, kuten peukaloruuvi, sormien ja käsien katkaisuun tarvittava ”rauta”, kolme poskien läpi polttamiseen tarvittavaa ”rautaa” sekä messinkinen pannu tai vati, jota kolisteltiin kun haluttiin kansan varmasti kiinnittävän huomiota rangaistuksen toimeenpanoon.

Inventaarioissa mainitaan myös suuret määrät erilaisia kahleita, jotka voitiin lukita käden, jalan tai kaulan ympärille. Näitä instrumentteja käytettiin myös vankien kuljettamisessa rangaistuspaikalle ja pakkotoissa. Kidutuskammiossa säilytettiin mm. seuraavia esineitä: kirjoituspöytä, kuulusteluissa tarvittava köysi, viisi kivistä painoa, musta kirjoitustaulu sekä kaksi mustaa hametta ja paitaa, joihin naispuoliset kuulusteltavat puettiin. Esinelistaukset kertovat myös arkisemmasta elämästä vankilassa, sillä niissä mainitaan mm. kupariset pesusoikot, tinaiset juoma-astiat, tarjottimet, joilla kannettiin vangeille ruokaa, jopa pöytiä ja pöytäliinoja, penkkejä, soihtuja, kynttilöitä sekä villaiset peitot tai nukkuma-alustat vangeille. Inventaariot mainitsevat myös selkeissä ja vanginvartijan asunnossa säilytettävät krusifiksit sekä jesuiittojen vangeille lahjoittaman kirjan nimeltään ”sydämenlohduttaja”.

Ovi johtaa Nördlingenin raatihuoneen kellarivankilaan. Kuva: Lidman.

Münchenin häpeä- ja kunniarangaistuksien kategorisoiminen

Lopuksi tarkastelemme lähemmin kaikkia niitä häpeä- ja kunniarangaistuksia, joiden tuomiot Münchenin porvarisraati kirjasi pöytäkirjoihinsa vuosien 1596 ja 1618 välillä. Nämä sanktiot muodostivat hierarkkisen, mutta epäeksaktin järjestelmän. Yksittäiset rangaistukset voidaan kuitenkin järjestää summittain niiden häpeällisyyden mukaan. Taulukot esittävät rangaistusten häpeällisyyden numeroin 1-10. Tämä numerojärjestelmä on omaa tulkintaani, eikä siis perustu aikalaisanalyysiin. Taulukkoa katsottaessa on myös muistettava, että yksittäinen tuomio sisälsi usein monia rangaistustoimenpiteitä. Toisaalta monet rikokset ja syytteet eivät ole selkeästi erotettavissa toisistaan tai samaa henkilöä saatettiin rankaista samalla kertaa useista eri teoista.

Kaikista lievin häpeällinen rangaistus oli pelkkä toruminen tai varoitus. Näin toimittiin silloin, kun kyseessä ei ollut varsinainen rikos, tai raati uskoi tekijän „parantumiseen“. Sen aiheuttama häpeäkin oli varsin marginaalista. Asianomainen tuotiin raadin eteen, häntä nuhdeltiin ei-toivotun käytöksen vuoksi. Torujen jälkeen henkilö päästettiin kotiinsa, ja toivottiin, että hän jatkossa käyttäisi enemmän harkintaa tekemisissään. Lieviä häpeärangaistuksen muotoja olivat myös kirjallinen tai suullinen sitoumus, julkinen anteeksipyyntö, rikoksen kuulutus sekä alkoholi- ja/tai majatalokiekko. Hieman kovemmissa keinoista on kyse, kun tuomittiin julkiseen varoitukseen tai juoppotauluun. Kaikki nämä rangaistukset olivat kuitenkin lyhytkestoisia. Toimenpiteillä ei ollut vaikutusta tuomitun oikeusasemaan, mutta vähintään hetkellinen sosiaalisen kunnian vahingoittuminen oli todennäköistä.

Julkinen anteeksipyyntö oli kaupunkien oikeusjärjestelmissä yleensä rangaistus, jonka katsottiin soveltuvan erityisesti porvareille kun heidät tuomittiin esim. lievistä kunnialoukkauksesta. Tämä rangaistus piti sisällään vakuutuksen siitä, että solvaukset olivat perusteettomia. Käytännössä tämä tarkoitti myös loukatun osapuolen kunnian palauttamista. 1500-luvulla oli vielä yleistä, että tuomittu löi itseään suulle. Kyseessä oli selkeästi ns. peilaava rangaistusrituaali, joka kohdistuu rikkeen tehneeseen ruumiinosaan. Valheelliset solvaukset palautettiin takaisin sinne, mistä ne olivat tulleet. Döplerin mukaan tuli pyövelin tai hänen renkinsä tarvittaessa suorittaa tämä ele tuomitun nimissä, mikäli tämä ei itse siihen suostunut. Münchenin lähteet eivät kerro tämän rangaistuksen toimeenpanosta näin yksityiskohtaisesti, mutta ei ole mitään syytä epäillä, etteivätkö käytännöt olisi olleet samankaltaisia.

Se kuitenkin tiedetään, että Münchenissä julkinen anteeksipyyntö saattoi olla joko kirjallinen tai suullinen tai molempia. Tuomitun oli vakuutettava esim., että hän ei ”tiedä mitään kunniaattomia asioita” loukkaamastaan henkilöstä tai, että kaikki oli sanottu vain ”hermostumisen ja vihan” kuumentamien tunteiden takia. Tämän jälkeen raati julisti loukatun jälleen kunnialliseksi ja juttu oli päättynyt. Kun eräs matontekijä vuonna 1609 solvasi ammattiveljiään, kirjattiin toteutettu anteeksipyyntö seuraavalla tavalla: „(hän suoritti) julkisesti raadin edessä anteeksipyynnön, pyysi anteeksiantoa ja lausui kaikkien kuullen, ettei tiedä mitään pahaa eikä väärää näistä kahdesta, vaan oli ollut humalassa puhuessaan pilkkapuheitaan, joten on hän pahoillaan, ja on täten tehnyt heille vääryyttä ja toiminut totuuden vastaisesti“.

Tuomiot, jotka mahdollistivat kaupunkiin jäämisen I.	Rikos	Kunniattomuusasteikko 1 = hieman kunniaa vähentävä 10 = voimakkaan häpäisevä
Varoitus/toruminen	Juopumus Huono elämä (Übelhausen) Avunanto varkaudessa Kevytmielisyyt (Leichtfertigkeit) Siveettömyys (Unzucht)	1
Sitoumus	Juopumus Häiriökäytös (Rumoren)	2
Lyhytkestoinen vankeus	Solvaus Juopumus Huono elämä Häiriökäytös Jumalanpilkka Avunanto varkaudessa Kevytmielisyyt Siveettömyys	2
Julkinen anteeksipyyntö	Solvaus	2
Rikoksen kuulutus	Juopumus Huono elämä Solvaus Varkaus (sis. avunanto) Papin jalkavaimo Paritus (sis. avunanto)	3 (usein varsinaisen rangaistuksen lisänä)
Narrinkoppi	(ei tuomioita)	3
Alkoholikielto/Majatalokielto	Juopumus Huono elämä Häiriökäytös	3
Julkinen varoitus	Huono elämä	3-4
Pitkäkestoinen vankeus	Solvaus Häiriökäytös Jumalanpilkka Kerjääminen Varkaus Aviorikos	3-5
Juoppotaulu	Juopumus Huono elämä Häiriökäytös	4
Seisottaminen torilla	Pahoinpitely	4-5

Julkista anteeksipyyntöä ei tutkimissani tapauksissa kombinoitu ankarampien rangaistuksien kanssa. Sitä paitsi se oli vain rajoitetusti julkinen, sillä se pantiin täytäntöön raadin ja loukatun osapuolen, ei torikansan edessä. Toisin kuin joissakin muissa paikoissa, ei julkinen anteeksipyyntö Münchenissä ollut infamoiva. Sanktio ei siis vaikuttanut tuomitun oikeusasemaan, vaan kyseessä on häpeärangaistus.

Vankeuden häpeällisyyteen vaikuttivat paitsi sen pituus, myös itse vankila, sen sijainti, olosuhteet ja maine. Münchenissä on tämän vuoksi erotettava toisistaan vankeus torneissa ja raatihuoneen kellarissa sijainneessa kaupunginvankilassa. Kunnian, maineen, oikeusaseman ja terveyden kannalta niillä oli erilaiset seuraamukset. Pöytäkirjojen perusteella ei kuitenkaan ole aina mahdollista tietää, millaisesta vankeudesta kulloisessakin yksittäistapauksessa oli kyse. Tornivankeutta pidettiin suhteellisen kunniallisena. Tutkintavankeutta raatihuoneen kellarissa pidettiin häpeällisenä silloin kun se kesti kauan, tapahtui kidutuskammion läheisyydessä tai sisälsi kidutuskuulusteluita. Kuitenkin toteutettiin myös lyhytkestoiset vapausrangaistukset, jotka eivät olleet häpäiseviä, usein kaupunginvankilassa. Pitkäkestoista vankeutta raatihuoneen kellarissa voitiin koventaa ravinnon vähentämisellä tai seinään kahlitsemisella. Yleisesti voidaan sanoa, että mitä huonommat olivat vankeuden olosuhteet, sitä kielteisempiä seurauksia sillä oli kaikin tavoin.

Rikoksen kuulutuksessa oli kyse tehdyn teon kuvailemisesta ja tuomion lukemisesta ääneen yleisön edessä, tavallisesti torilla. Koska tässä yhteydessä selitettiin teon yksityiskohdat, muistuttaa sanktio julkista anteeksipyyntöä. Erona on kuitenkin se, että se toteutettiin oikeasti julkisesti, ja siihen yleensä liittyi jokin muu häpeällinen toimenpide. Tämän vuoksi onkin rikoksen kuulutusta pidettävä pikemmin varsinaisen rangaistuksen lisänä. Julkinen varoitus tuli kyseeseen silloin, kun varsinaista rangaistusta haluttiin koventaa. Sitä kutsutaan myös nimillä *publica edicta* tai *publica proclamata*. Tällöin varoitettiin kanssaihmissä pitämästä yhteyttä tuomittuun esim. sosiaalisesti tai tekemästä kauppvoja hänen kanssaan. Hänen luotettavuutensa ja sosiaalinen kunniansa asetettiin siis vakavasti kyseenalaisiksi. Tämä toimenpide oli rikoksen kuulutuksen häpeällisempi versio.

Sitoumus sekä alkoholi- ja/tai majatalokiehto sekä juoppotaulu olivat Münchenin viranomaisten yrityksiä vaikuttaa haitalliseen alkoholinkäyttöön. Kirjallinen tai suullinen sitoumus eli ns. obligaatio tarkoitti sitä, että ongelmajuoppo lupasi pidättäytyä jatkossa täysin tai osittain alkoholinkäytöstä. Joskus sitoumus edelsi jotakin muuta rangaistusta. Juoppouden yhteydessä se saattoi myös olla toinen rangaistusaste torujen jälkeen.

Parantumattomien juoppojen kohdalla saattoi raati kieltää alkoholinkäytön kokonaan tai osittain. Kielto sovitettiin aina kulloiseenkin tapaukseen sopivaksi. Joskus sallittiin esim. tietty määrä alkoholia, juominen vain tietyissä tilanteissa tai tietyissä paikoissa. Voitiin myös vaikkapa kieltää olut, mutta sallia viini. Vuonna 1604 kiellettiin eräältä mieheltä tämän vaimon pyynnöstä alkoholin nauttiminen kotitalon ulkopuolella. Hän ei siis saanut juoda esim. majataloissa tai muissa yksityistalouksissa, ainoastaan kotonaan. Erään toisen miehen kohdalla raati määräsi, että tämä saisi nauttia jatkossa vain yhden mitallisen (1 l) olutta aterialla. Juomiseen liittyvät rajoitukset sulkiivat monet sosiaalisen elämän ovet, miehestä tuli naurunalainen.

Alkoholin suurkuluttajien nimet saatettiin alkoholikiellon lisäksi tai sen sijaan kirjoittaa ns. juoppotauluun. Se oli taulu, joka riippui julkisella paikalla kaikkien nähtävillä. Ensimmäisen kerran se mainitaan vuonna 1608. Tällöin eräs müncheniläinen nimeltään Fridrich Neidharrt tuotiin liiallisen humaltumisensa takia kaupunginvankilaan, minkä lisäksi ”hänen nimensä kirjoitettiin tauluun”. Näin hänet leimattiin rangaistavan juoppouden leimalla, vaikka hänelle ei määrättykään alkoholinkäyttökieltoa.

Juoppotaulun sanktiossa oli kaksi tasoa, kuten eräs tapaus vuodelta 1609 osoittaa. Syytetyt nimi oli jo aiemmin kirjoitettu tauluun, mutta hänet oli jälleen pidätetty juoppouden ja siitä johtuvan häiriökäytöksen takia. Raadin päätös kuului nyt: ”siispä on hänet lyötävä rautoihin ja lähetettävä tällä tavoin kotiinsa, mutta lisäksi on kirjoitettava hänen nimensä punaisella tauluun”. Vaikuttaa siltä, että muutoin käytettiin jotain muuta väriä, mutta kun nimi kirjoitettiin punaisella, haluttiin siihen kiinnittää erityistä huomiota, kuten uusintarikollisten yhteydessä. Raadin keskusteluissa juoppotaulu mainitaan varsin usein, vaikka tuomiot eivät olleet kovin yleisiä.

Tutkimissani lähteissä ei mainita lainkaan tuomioita narrinkoppiin, mutta tämä lievähkö häpeärangaistus esiintyi muuten raadin keskusteluissa. Ns. narrinkoppi oli varsin yleinen ajan kaupungeissa. Se oli usein kalterein varustettu tai muuten sellainen selli tai häkki, johon ohikulkijat näkivät sisään. Kyseessä on selvästi ns. peilaava sanktio: se, joka käyttäytyi narrimaisesti, teljettiin narrinkoppiin. Münchenissä mainitaan narrinkoppi ensimmäisen kerran 1500-luvun alussa. Sinne vietiin mm. yöllisiä rauhanrikkoja ja juoppoja. Näyttää siltä, että narrinkoppi kävi vaihtoehdosta myös silloin, kun voitiin määrätä lyhytkestoinen vankeusrangaistus tai velkavankeus. Erona oli kuitenkin narrinkopin julkisuus. Kuitenkaan narrinkoppi ei muihin julkisiin rangaistuksiin nähden ollut kovin häpäisevä.

Münchenin narrinkopin ulkonäkö ei valitettavasti ole enää tarkasti tiedossa. Kirjallisten kuvausten perusteella tiedämme kuitenkin, että siinä oli kalterit, katto ja narrinkuva edustalla. Eräässä kuulustelussa vuonna 1605 tuli esiin, että syytetty nainen oli ollut kaksi päivää teljettynä narrinkoppiin, koska hän ”oli juonut itsensä täyteen olutta”. Tämä oli epätavallisen pitkä aika rangaistukselle, joka usein myös tähtäsi tekijän humalatilaa hylvenemiseen. Kuka ja miksi vietiin narrinkoppiin, jäi usein kirjaamatta pöytäkirjaan, koska tätä ei edeltänyt kuulustelu. Pidätyshän saattoi tapahtua yllättäen ja nopeasti esim. keskellä yötä. Münchenin narrinkoppiin oli olemassa yhteensä 12 avainta, jotka oli jaettu erilaisille viranomaisille, kuten pyövelin rengeille ja yövahdeille. Ketään ei kuitenkaan saanut lukita sinne pormestarin tietämättä. Hänet oli tarpeen vaatiessa jopa herätettävä yöllä tätä varten.

Julkinen näytteille asettaminen oli aina häpeällistä. Tuomittua saatettiin esim. seisottaa kirkon edessä tai hänet kiinnitettiin Schrägen-laitteeseen. Nämä sanktiot kestivät muutamia tunteja. Ne pantiin yleensä täytäntöön kolmena peräkkäisenä sunnuntai- tai pyhäpäivänä, joiden välillä tuomittu odotti vankilassa. Myös raipaniskut alistivat tuomitun yleisön katseille ja pilkalle, mutta ne saattoivat lisäksi sisältää myös ruumiillista kipua. Raipparangaistus ilman karkotusta saattoi siis toimia häpeärangaistuksena. Kaikki tällaiset vakavammat häpeärangaistukset vahingoittivat pahoin sosiaalista kunniaa, mutta rikollinen saattoi silti jäädä kaupunkiin. Toimeenpanijana oli oikeudenpalvelija, ei pyöveli.

Nördlingenin myöhäisgoottilainen narrinkoppi. Kaiverrus kertoo, että ”nyt meitä on kaksi”. Kuva: Lidman.

Seisottaminen kirkon edessä kaularautaan kiinnitettynä oli aiemmin käytetyn kirkollisen rangaistuksen maallinen versio. Se ei infamoinut, mutta vahingoitti sosiaalista kunniaa merkittävästi. Tämän vuoksi koettivat tuomitut yleensä vaihtaa saamansa rangaistuksen sakkoon, mikäli mahdollista. Tämä vaihtoehtoisuus toimi myös päinvastaisesti, kuten erään aviorikkojan tapaus vuonna 1596 osoittaa. Mies tuomittiin 50 guldenin sakkoon, ”ellei hän sitten halunnut mieluummin seistä kirkon edessä”, kuten tuomion yhteydessä mainittiin. Sitä, joka ei halunnut tai voinut maksaa, rankaistiin julkisella häpäisyllä. Torilla seisottaminen oli samankaltainen, mutta korostetusti maallinen sanktio. Siihen tuomittiin mitä erilaisimmista rikoksista, kun taas kirkon edessä seisominen koski lähinnä sellaisia tekoja, jotka ennen olivat kuuluneet kirkkokurin alle, kuten aviorikos ja jumalanpilkkä.

Schrägen paikallinen erikoisuus ja varsin ankara häpeärangaistus. Yleensä siihen yhdistettiin rikoksen kuulutus ja sen lisäksi saattoi seurata muitakin rangaistuksia, kuten raippa tai karkotus. Schrägen oli pientä näyttämöä muistuttava puurakennelma, joka koostui vinottain asetetuista palkeista. Tuomittu seisoi sne päällä kaikkien nähtävänä. Se kasattiin jokaista tuomiota varten erikseen. Pyöveli ei saanut osallistua rangaistukseen, koska kyseessä oli ei-infamoiva häpeärangaistus. Esimerkiksi huhtikuussa 1614

suositteli herttua Maksimilian kirjeessään raadille, että Schrägeniin pitäisi tuomita ne henkilöt, jotka olivat ”kajonneet ranskalaiseen pappiin ja vieneet tämän hatun ja takin”.

Kahlerangaistukset kestivät yleensä 2-4 viikkoa, joskus kauemminkin. Pakkotyö tai pelkkä kulkeminen kahleissa toi näin mukanaan pitkäkestoisen julkisen nöyryytyksen. Silti ne kuuluvat häpeärangaistuksiin. Raadin pöytäkirjoissa ja herttuallisissa mandaa-teissa käytetään monenlaisia nimiä kahlerangaistuksesta (Springer, Schellen, Eisen, Kettenstrafe, *compedibus*). Myös kahleet olivat erilaisia. Toiset laitettiin jalkoihin ja ne olivat niin lyhyet, että kävely onnistui vain hypähdellen. Toisissa saattoi olla kar-kaamisen estävä paino tai kulkusia lisähuomion herättämiseksi. Osa kiinnitettiin kä-siin tai kaikkiin raajoihin, ehkä myös kaulaan. Joskus henkilö kahlittiin kotiinsa ket-julla.

Joissakin kahlerangaistuksissa oli kyse ensisijaisesti julkisesta nöyryytyksestä ja sitä kautta kurinpidosta, siis ei pakkotyöstä tai vankeudesta. Esim. vuonna 1608 uhattiin erästä työtä vieroksuvaan maalarin oppipoikaa, että hänet lyötäisiin rautoihin, ellei hän ryhtyisi töihin. Viisi vuotta myöhemmin tuomittiin leipurin oppipoika, joka merkin-nän mukaan ”ei halua tehdä mitään hyvää”, kahleisiin.

Tuomio julkiseen pakkotyöhön, *ad opus publicum*, tuli Saksan eteläisissä territoriois-sa käyttöön vasta 1500-luvun lopulla ja pohjoisilla alueilla vielä myöhemmin. Baijeri oli ensimmäinen territorio, jossa sitä harjoitettiin laajemmin ja herttuan määräyksestä. Pakkotyö säästi vankeuskustannuksissa ja valtio hyötyi ilmaisesta työvoimasta. Sa-malla se oli julkista häpäisyä, jolla oli pelotettava. Lievimmässä muodossaan pak-kotyössä oli kyse symbolisesta tai kevyestä työstä, jolloin ensisijainen tarkoitus oli julkinen häpäiseminen. Ankarimmillaan tuomitut pantiin raskaaseen työhön mm. lin-noituksilla. Tällöin tuomiossa saatettiin mainita tietty lukumäärä kiviä, jotka heidän oli kannettava. Tällainen rangaistus vastasi ankaruudessaan usein ruumiillista rangais-tusta.

Kahle, avain ja lukko (Nationalmuseum Bayern). Kuva: Lidman.

Tuomiot, jotka mahdollistivat kaupunkiin jäämisen II.	Rikos	Kunniattomuusasteikko 1 = hieman kunniaa vähentävä 10 = voimakkaan häpäisevä
Kahlerangaistus	Solvaus Juopumus Huono elämä Pahoinpitely Kerjääminen Varkaus (sis. avunanto) Laiskottelu Paritus	4-6
Raipparangaistus	Varkaus Petos	4-6
Seisottaminen kirkon edessä	Juopumus Häiriökäytös Jumalanpilkka Kiroaminen Papin jalkavaimo Aviorikos (sis. avunanto)	5-6
Työrangaistus	Pahoinpitely Kerjääminen Avunanto varkaudessa Kevytmielisyys Siveettömyys Paritus	5-6
Leipurinkaste	Petos	6
Schrägen	Solvaus Huono elämä Pahoinpitely Petos Avunanto siveettömydessä	6
Synninkivi	Paritus (sis. avunanto)	6-7
Knocker	?	?

Vuoden 1604 huhtikuun lopun pöytäkirjamerkinnän mukaan viisi naista ”lyötiin yleisinä naisina kahleisiin”. Heidät oli ”tällä tavoin pidettävä työssä koko kesän ajan”. Tämä tuomio on poikkeuksellinen koska tuomitut olivat naisia ja koska sen kesto oli niin pitkä. Mitä työtä he joutuivat tekemään, ei käy ilmi. Döplerin esimerkeissä vastaavista tuomioista hieman myöhemmin oli tuomittujen esim. lakaistava katuja, jolloin ihmiset saivat heittää heitä mm. lannalla. 1600-luvun kuluessa tuli tällaisesta nöyryyttävästä pakkotyöstä yleinen naisten sanktio siveysrikoksissa monissa maissa.

Vaikka synninkiven kantaminen ja leipurinkaste eivät kestäneet kovin kauan, olivat ne erittäin ankaria häpeärangaistuksia. Synninkiven kantaminen oli rangaistus, jossa tuomittu seiso häpeäpaalussa tai häntä kuljetettiin katuja pitkin niin, että hän joutui kannattelemaan käsillään kiveä, joka roikkui kahleissa hänen kaulassaan. Kivi saattoi olla ovaali tai pyöreä, mahdollisesti muotoiltu esim. kasvojen näköiseksi. Se painoi 15–25 kg. Se ei saanut olla liian painava, jotta tuomittu jaksoi raahata sitä mukanaan. Münchenissä kuljetettiin synninkivellä rankaistavia henkilöitä kaikkien kaupungin neljän portin luo ja sitten yleensä karkotettiin.

Riitaisten naisten rangaistuksena oli synninkivi tunnettu monissa kaupunkioikeuksissa jo 1100-luvulta lähtien. 1400-luvulta alkaen sen käyttö vähentyi, mutta etenkin Itävaltan, Baijerin ja Elsassin alueella löytyy näyttöä langetetuista tuomioista aina 1700-luvulle asti. Pistokoevuosina löytyy vain yksi oikeusjuttu, jossa tuomittiin synninkiven kantamiseen, tosin silloin neljä henkilöä kerrallaan. Vuonna 1604 rankaistiin kolmea naista ja yhtä miestä synninkivellä ja karkotuksella parituksen takia. Tästä rangaistuksesta kuitenkin puhutaan ja sillä uhkaillaan, joten sen olemassaolo Münchenissä ei millään tavoin ole kyseenalainen. Synninkivi mainitaan myös kaupunginvankilan inventaariolistoissa.

Ns. leipurinkaste tunnettiin jo myöhäiskeskiaikaisissa laeissa (Bäckerwippe, Prelle, Trülle, Schupfen). Leipurit, jotka eivät noudattaneet annettuja määräyksiä tuotteidensa painossa, ainesosissa tai hinnoissa, ja siis pettivät asiakkaitaan, tiputettiin tai kastettiin veteen tai lantaan. Rangaistus toteutettiin sitä varten tehdyn, esim. kaivon vipua muistuttavan rakennelman avulla. Münchenissä leipurinkaste tapahtui Roßschwemme-nimisen vesialtaan luona, nykyisen Viktualienmarkt-torin pohjoispuolella. Se lienee ollut hevosten juottopaikka. Vasta vuonna 1745 kielsi Baijerin vaaliruhtinas leipurinkasteen käytön rangaistusmuotona. Kuitenkin sen käyttö oli varsin harvinaista jo 1500-luvulla. Mutta harvinaisuus voi kertoa juuri häpeällisyydestä, jonka vuoksi jotakin sanktiota ei mielellään laitettu täytäntöön.

Kaikkein mystisin rangaistus lienee ns. Knocker. Pistokoevuosien aikana mainitaan vain yksi tuomio, jolloin tuomittiin itse pyöveli vuonna 1596. Häntä rankaistiin virkavirheestä. Pyöveli oli nimittäin ensin myöhästynyt tärkeästä kuulustelusta ja sitten vielä ”riisunut pahantekijän paitasilleen”, vaikka paikalla oli vielä ollut asiaankuulumattomia henkilöitä. Miltä Knocker sitten näytti? Saksan verbi „knocken“ esiintyy mm. Schmellerin baijerilaisessa sanakirjassa merkityksessä alentuva polvistuminen, polvillaan olo tai istuminen. Vaikuttaa siltä, että kyseessä oli lievä häpeärangaistus, jossa tuomittu joutui kyyhöttämään jonkin aikaa epä mukavassa ja alentavassa asennossa. Ilmeisesti se ei ollut julkinen, vaan tapahtui kaupunginvankilassa jossakin sellissä tai käytävällä. Mahdollisesti kyseessä oli nimenomaan pyöveli, tämän renkeihin ja vastaaviin oikeudenpalvelijoihin kohdistuva kurinpitokeino.

Synninkivi (Kriminalmuseum Rothenburg ob der Tauber) Kuva: Lidman.

1300-luvun lopun maalaus "leipurinkasteesta" (Stadtarchiv Soest).

Tuomiot, jotka vaativat kaupungista poistumista. (vain osin infamoivia)	Rikos	Kunniattomuusasteikko 1 = hieman kunniaa vähentävä 10 = voimakkaan häpäisevä
Pyhiinvaellus	Häiriökäytös	?
Pakottaminen sotapalvelukseen	Solvaus Häiriökäytös Pahoinpitely Kerjääminen Petos Varkaus Kevytmielisyyys Siveettömyys Aviorikos	?
Vapaaehtoinen kaupungista poistuminen	Häiriökäytös Solvaus	2
Karkotus „ilman häpeää“ (Toimeenpanijana oikeudenpalvelija, usein yhdistetty häpeärangaistuksiin)	Juopumus Huono elämä Häiriökäytös Jumalanpilkka Kerjääminen Petos Varkaus (sis. avunanto) Laiskottelu Kevytmielisyyys Siveettömyys Papin jalkavaimo Aviorikos (sis. avunanto)	4-6
Seisottaminen raatihuoneen portailla	Varkaus (sis. avunanto) Petos Siveettömyys Papin jalkavaimo Paritus	6-7
Karkotus „häpeän kera“: infamoiva (Toimeenpanijana pyöveli, usein yhdistetty häpeä- ja/tai kunniarangaistuksiin)	Solvaus Varkaus (sis. avunanto) Kevytmielisyyys Siveettömyys Papin jalkavaimo Aviorikos Paritus (sis. avunanto)	8-10
Häpeäpaalu (infamoiva)	Varkaus (sis. avunanto)	8
Häpeäpaalu + raipan näyttäminen (infamoiva)	Varkaus (sis. avunanto) Kevytmielisyyys Siveettömyys	9
Häpeäpaalu + raipparangaistus (infamoiva)	Solvaus Varkaus (sis. avunanto)	10
Silpominen/polttomerkintä (infamoiva)	Varkaus	10

Kunniarangaistukset olivat yhdistelmä erilaisia häpäiseviä toimenpiteitä ja karkotusta. Kunniarangaistus sisälsi siis itsessään erilaisia häpeän asteita. Niihin saattoi liittyä mm. raatihuoneen portailla tai häpeäpaalussa seisottamisen, raipaniskuja ja vitsakimppu sekä monia symbolisia viitteitä. Pääasiallisena toimeenpanijana oli aina pyöveli. Koska kunniarangaistukset vahingoittivat kunniaa sekä juridisessa että sosiaalisessa mielessä dramaattisesti, ei yhteisöön jääminen ollut mahdollista. Toisaalta kaikki rangaistukset, joista seurasi kaupungista poistuminen tai karkotus, eivät olleet kunniarangaistuksia ja infamoivia. Mm. käsky tehdä pyhiinvaellus ja pakottaminen sotapalvelukseen sekä vapaaehtoinen kaupungista poistuminen eivät olleet häpeällisiä.

Yksi kaikkien aikojen yleisimmistä rangaistuksista on karkotus eri muodoissaan. Näin yhteisö pääsi eroon ei-toivotuista henkilöistä kustannuksitta. Karkotukset ovat myös oman tutkimukseni suurin rangaistusryhmä, mutta niitä koskevat pöytäkirjamerkinnot ovat erityisen horjuvia. Usein ei kirjoitettu lainkaan muistiin, oliko kyseessä pelkkä karkotus vai edelsikö sitä jokin häpeällinen toimenpide. Toisaalta raipparangaistuksen ja häpeäpaalun yhteydessä ei aina mainita karkotusta, vaikkakin se ainakin jälkimmäisessä tapauksessa oli säännönmukaista. Usein ei myöskään mainita, oliko kyseessä karkotus tietyksi ajaksi vai koko elämäksi, karkotus kaupungin oikeustoimialueelta vai koko herttuakunnasta.

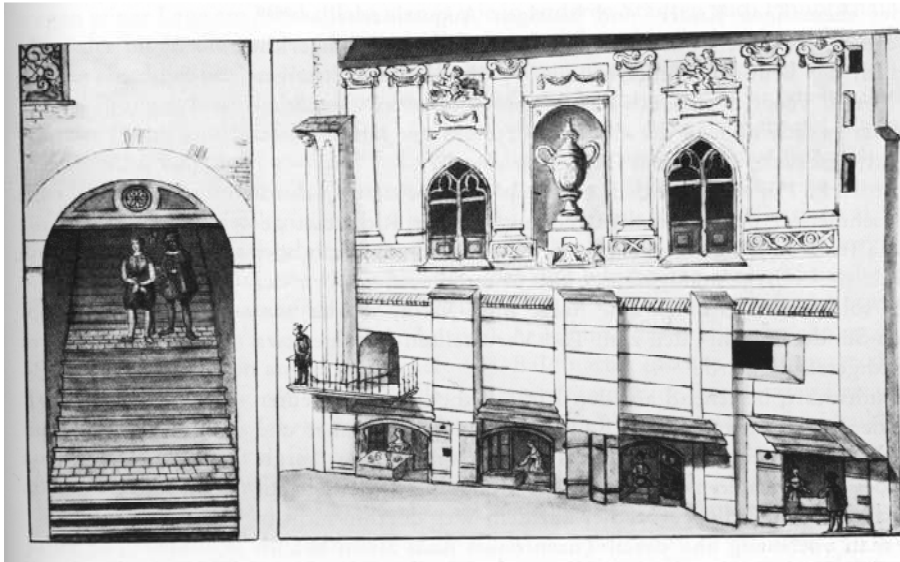

Rajapyykki merkitsee kaupungin oikeustoimialueen päättymistä, jonka merkinä Bajerin herttuakunnan viinoruutuinen vaakuna. Kuva: Lidman.

Karkotuksen häpeällisyyteen vaikuttivat kolme asiaa: ensinnäkin sen kesto, toisekseen sen maantieteellinen ulottuvuus ja kolmanneksien sen toteuttamistapa. Ajallisesti rajattu karkotus kesti yleensä muutaman kuukauden tai yhden vuoden. Karkottaa voitiin joko kaupungin oikeustoimialueelta tai koko herttuakunnasta. Etenkin kaupungista karkotus saattoi tulla kyseeseen kuitenkin myös silloin, kun sitä ei edeltänyt häpeä- tai kunniarangaistus. Ajan ja paikan lisäksi määritti karkotusta myös se, tapahtuiko se „yleisen häpeän kera“ vai ilman tätä. Ilman häpeää tapahtuvassa karkotuksessa seisotettiin tuomittua esim. torilla, luettiin ääneen hänen tuomionsa ja sitten oikeudenpalvelija johdatti hänet ulos kaupungista. Tällöin rangaistus ei infamoinut.

Ankarimmassa muodossaan ”häpeän kera” karkottaminen tarkoitti pyövelin läsnäoloa, häpeäpaalua, raipaniskuja, jopa silpomista. Sitten tuomittu julistettiin kunniaattomaksi ja karkotettiin loppuelämäkseen koko herttuakunnasta. Herttuakunnan laajuuden vuoksi oli maastakarkotuksien toteutumista kuitenkin varsin vaikea valvoa. Usein karkotetut pidätettiin pian uudelleen, sillä he palasivat alueelle takaisin syystä tai toisesta. Jotkut karkotetut anoivat armahdusta ja silloin tällöin siihen suostuttiinkin. Esim. vuonna 1604 armahdettiin karkotettua naulaseppää tämän isän pyynnöstä. Isä kertoi raadille olevansa vanha ja sairas, joten hän tarvitsi poikaansa huolehtimaan taloudesta. Pöytäkirjaan merkittiin, että isä ”ei enää osannut tehdä itse itselleen keittoa”.

Myöhäiskeskialjalta alkaen laitettiin kuolemantuomitut Münchenissä seisomaan kahleissa raatihuoneen portaille samalla kun kansalle kuulutettiin tuomio raatihuoneen parvekkeelta. Yhdistettynä mielikuviin kuolemantuomiosta ja tähän johtavista rikoksista koettiin tämä rituaali häpeälliseksi myös silloin, kuin tuomittua ei odottanut teloitus. Kaikissa esille tulleissa tapauksissa, myös pistokoevuosien ulkopuolella, oli portailla seisottaminen yhdistetty karkotukseen. Näin ollen liittyy se läheisesti kunniarangaistuksiin. Toisaalta monia häpeällisiä toimenpiteitä voitiin vapaasti yhdistellä toisiinsa, ja vasta rangaistuksien kokonaisuus määräsi niiden lopullisen vaikutuksen. Ei siis ole poissuljettua, ettei tuomittuja olisi voitu seisottaa portailla myös silloin, kun ei seurannut karkotus.

Kuolemaantuomittu seisoo raatihuoneen portaille 1800-luvun alun piirroksessa (Rickerl). Oikealla raatihuoneen parveke ja mies kaularaudassa, mahdollinen Münchenin häpeäpaalu.

Häpeäpaalu on epäilemättä parhaiten tunnettu kunniarangaistus. Se mainitaan eurooppalaisissa lähteissä jo 1100-luvulla ja viimeistään 1500-luvulla oli se laajassa käytössä. Kyseessä on yksiselitteisesti kunniarangaistus. Suurin osa Euroopan häpeäpaaluista tuhottiin 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla valistuksen myötä alkaneen uuden oikeusfilosofisen ajattelun vaikutuksesta. Siihen asti ne olivat monin paikoin käytössä. Häpeäpaaluja oli monennäköisiä, eikä Münchenin häpeäpaalun ulkomuoto ole täysin selvillä. Se saattoi olla pylväs torilla tai sitten häpeäpaaluna toimi raatihuoneen parveke ja sen yläpuolelle seinään kiinnitetyt kaularaudat.

Häpeäpaalussa seistiin joitakin tunteja kerrallaan markkina- tai pyhäpäivinä, jolloin mahdollisimman suuri ihmisjoukko oli näkemässä. Häpeäpaalurangaistuksen pääasiallisena toimeenpanijana oli aina pyöveli, vaikka hänellä saattoi olla mukanaan myös apulaisia. Tuomitun kaulaan voitiin ripustaa kyltti, jossa kerrottiin tehdystä rikoksesta. Varkaudesta tuomitun ympärille voitiin laittaa varastettuja esineitä, kuten Münchenissä vuonna 1600, kun kanavarakaan kaulaan ripustettiin hänen varastamansa linnut.

Häpeäpaalu (Schwäbisch Hall). Kuva: Lidman.

Häpeäpaalu (Wasserburg). Kuva: Lidman.

Kun raipparangaistus tapahtui häpeäpaalussa ja sen suoritti pyöveli, liittyi siihen karkotus ja silloin se oli osa kunniarangaistusta. Ankarimmillaan oli raippa tai ruoskinta todella kova rangaistus, josta saattoi seurata pysyviä vammoja tai jopa kuolemaan johtava tulehdus. Raipparangaistus saattoi myös toimia häpeäpaalun häpeällisenä lisänä lievennetyssä muodossa, jolloin vitsakimppua vain näytettiin tai se ripustettiin tuomitun pään päälle.

Silpomisrangaistukset mainittiin keskiajalla monissa laeissa vakavien rikosten, kuten varkauden ja väärän valan kohdalla. Ne olivat tyypillisesti peilaavia: varas menetti käntensä, valapatto sormensa tai kielensä. Münchenin raati ei tutkimusajankohtana suosinut silpomisrangaistuksien toimeenpanoa, mutta uusintarikollisia usein uhkailtiin tällä mahdollisuudella. Eräsikin teurastaja, joka jo aikaisemmin oli kiroilun vuoksi seissyt kirkon edessä, sai kuulla, että saman toistuessa olisi hänet ”viipymättä asetettava häpeäpaaluun ja typistettävä häneltä kieli”. Silpominen ja muut näkyviin vammoihin tähtäävät rangaistukset harvinaistuivat 1500-luvulla, vaikka laki ne vielä pitkään sallikin. Niiden tilalle tulivat häpeä- ja kunniarangaistukset. Kuitenkin pyövelillä oli oltava välineet ja taito tarvittaessa toimeenpanna myös silpomisrangaistuksia tai polttomerkkejä.

Rangaistuskäytäntö ja oikeusteoria olivat monin paikoin ristiriidassa keskenään. Münchenin raadin tuomiot olivat yhtäältä lievempiä, toisaalta moniulotteisempia kuin useimmat herttualliset normit. Näyttää siltä, että raadin ja kansalaisten käsitys tiettyjen rangaistuksien häpeällisyydestä myös hämärtyi 1500-luvun loppua kohti tultaessa. Niinpä esim. Schrägen yhdistettiin ajan myötä infamiaan, sillä sitä käytettiin usein karkotusta edeltävänä julkisena häpäisyinä. Tosiasiassa sen ei kuitenkaan pitänyt olla infamoiva kunniarangaistus. Herttuat huomauttivat aika ajoin tästä vinoumasta, sillä he pelkäsivät virkamiesten turhaan arastelevan kyseiseen rangaistukseen tuomitsemista. Tällainen kehitys ei tukenut herttuoiden ajatuksia rangaistuksien kiristämisestä.

Lokakuussa vuonna 1614 luettiin raadin istunnossa herttuallinen käskykirje tämän rangaistuksen vuoksi, jossa määrättiin, että Schrägeniä olisi käytettävä rikollisia kaupunkilaisia vastaan aina kun se olisi tarpeellista. Herttuat painottivat kovasti, että se ei vaikuttaisi juridiseen kunniaan eikä siis de jure johtaisi kunnianmenetykseen. Myös seuraavaksi esimerkki kertoo Schrägen-rangaistuksen häpeällisyyden tulkintaongelmista 1600-luvun alussa.

Syyskuussa 1615 koetti puuseppäkilta puhua raadille erään jäsenensä, Andre Högelin puolesta. Yritys oli kuitenkin turha, sillä raati halusi ajaa läpi rangaistuksen. Syytteen mukaan tämä nuori mies oli julkisella paikalla ahdistellut useita naisia, käyttäytynyt uhkaavasti heitä kohtaan ja ”häätistellyt heitä vitsakimpulla”. Tämän vuoksi eivät jotkut ihmiset enää uskaltaneet torille. Tätä juttua leimaa skandaalinomaisuus. Joutuihan ahdistelun kohteeksi kunniallisia naisia julkisella paikalla keskellä päivää. Eräät raadin haastattelemat sivulliset olivat myös sitä mieltä, että Andre Högele oli paholaisen vallassa ja osasi tehdä itsensä näkymättömäksi. Lisäksi syytetty oli heilutellut naisia kohti vitsakimpua, mikä muistutti häpeällisistä rangaistuksista. Alkoholilla ei ollut osuutta asiaan, vaan kyseessä oli muista syistä johtuva häiriökäytös.

Andre Högele tuomittiin lopulta kolmeksi kuukaudeksi lakaisemaan katuja kahleissa. Tämän lisäksi joutui hän seisomaan Schrägen-laitteessa ja hänen teostaan tehtiin erityinen kuulutus. Pöytäkirjan mukaan olisi ollut hyvinkin syytä rankaista ankarammin, esim. ruumiinrangaistuksella, mutta raati halusi nyt olla armollinen. Lopulta Högele armahdettiin päästämällä kahleista 12 päivää aiottua aikaisemmin. Tämän tapauksen yhteydessä raati painotti julkisen rangaistuksen tärkeyttä varsin selvästi: tuomitusta haluttiin tehdä varoittava esimerkki. Mitä ilmeisimmin Andre Högele pelkäsi rangaistuksensa vaikutuksia, sillä vapauduttuaan hän pyysi ja saikin raadilta kirjallisen todistuksen siitä, että hänen kärsimänsä rangaistukset eivät olleet infamoivia. Kuten tiedämme, ne olivat vain häpeärangaistuksia. Seuraava taulukko esittää pistokoevuosien aikana annettujen tuomioiden yleisyyden.

Tuomioiden yleisyys pistokoevuosina 1596, 1600, 1604, 1609, 1613 ja 1617.	yhteensä
Karkotus (kaupungista / herttuakunnasta) (Karkotetun armahtaminen)	276 (40)
Raipparangaistus (karkotuksella tai ilman)	47
Alkoholikielto (usein sis. sitoumus)	47
Kahlerangaistus	33
Häpeäpaalu	15
Schrägen	13
Julkinen anteeksipyyntö	12
Seisottaminen kirkon edessä	9
Juoppotaulu	9
Seisottaminen raatihuoneen portilla	8
Työrangaistus	7
Rikoksen kuulutus	6
Seisottaminen torilla	5
Synninkivi	4
Leipurinkaste	3
Knocker	1

Yleisesti raadin käyttämät rangaistukset olivat huomattavasti lievempiä, kuin mihin herttuan laki oli antanut mahdollisuudet. Herttuoiden kannalta oli varmasti helpompaa vaatia ankaria toimenpiteitä kuin raadinherroille näitä toteuttaa. Herttua edusti kurinpidon valtiollista ja ideologista ulottuvuutta, mutta porvarisraadin oli kohdattava syytetyt kasvotusten ja kuunnella näiden usein varsin traagisia elämänkohtaloita. Syytettyjen joukossa lienee joskus myös ollut raadinherrojen tuttavampia ja sukulaisia. Ankarat rangaistukset saattoivat myös katkeroittaa asukkaita ja vaikeuttaa raadin toimintaa. Sitä paitsi raati ei halunnut olla vain herttuan marionettinukke, vaan se tahtoi toteuttaa tuomiovaltaansa niin itsenäisesti kuin mahdollista.

Raadin rangaistustoimintaa vaikeutti käytännössä paljolti se, että sillä ei ollut käytössä mitään yleispätevää rangaistusluetteloa, jonka perusteella tiettyä tekoa olisi seurannut tietty sanktio. Ulkoisesti samanlaisilta vaikuttavissa tapauksissa voitiin langettaa erilaisia tuomioita ja samanarvoisia henkilöitä rankaistiin eri tavoin. Joskus julkinen nöyryytys voitiin korvata sakolla. Sekä häpeä- että kunniarangaistuksia voitiin yhdistellä varsin luovasti ja toteuttaa täysin uudella tavalla. Münchenin rangaistuskäytäntö oli osa yleiseurooppalaista tendenssiä, mutta siinä näkyy alueellisia erityispiirteitä. Seisottaminen torilla, häpeäpaalussa tai kirkon edessä sekä synninkiven kantaminen olivat yleisiä muissakin maissa. Juoppotaulun käyttö, Schrägen ja Knocker, sekä raatihuoneen portailla seisottaminen näyttävät sen sijaan olleen paikallisia tapoja.

Häpeä- ja kunniarangaistuksien pääasialliset kohderyhmät olivat kaupunkiväestön alimmat ja keskikerrokset sekä ulkopuoliset henkilöt, jotka jo alun perin olivat yhteiskunnan marginaalissa. Ylimystön kurinpito kohdistui ”yleisen moraalien” lisäksi suurelta osin tiettyihin ei-toivottuihin ihmisryhmiin. Kaikissa niissä lukuisissa mandateissa ja muissa säädöksissä, joita kiihtyvällä tahdilla tehtiin ja naulattiin julkisille paikoille nähtäväksi, toistui aina sama ”epäilyttävien” henkilöiden joukko. Näiden ihmisten yhdistämisenä negatiivisiin ominaisuuksiin ja syntiin loi ennakkoluuloja. Syntyi kuva kerjäävästä juoposta, joka on välivaltainen ja harjoittaa siveettömyyttä aiheuttaen ilkeydessään hurskaille ihmisille monenlaisia vaaroja ja vaivoja, ja lopulta myös Jumalan vihan lankeamisen viattomien niskaan.

Toisaalta ei liene liioittelua todeta arkipäivän kriminalisaation johtaneen siihen, että kuka hyvänsä saattoi helposti joutua epäilyksen alaiseksi ja syytteeseen. Kurinpito koski siis myös niitä oman yhteisön jäseniä, jotka eivät täyttäneet elämässään maallisen ylimystön asettamia vaatimuksia. Heidät miellettiin yhä suuremmaksi uhkaksi kunnialliselle yhteisölle.

Syytetyn sosiaalisen aseman ja statuksen lisäksi myös sukupuoli vaikutti merkittävästi hänen saamaansa tuomioon. Naiset joutuivat miehiä harvemmin syytteeseen, heitä rankaistiin usein lievemmin ja pidettiin lyhyempiä aikoja vankeudessa. Poikkeuksen muodostavat siveettömyyssyytteet ja niiden vuoksi langetetut tuomiot, jotka olivat naisten kohdalla yleisempiä. Naisten rankaiseminen noudatti omaa logiikkaansa pitkälti siksi, että naisten tekemät rikokset eroavat miesten rikoksista. Naiset pystyivät myös harvemmin maksamaan sakkoja, joten heitä rankaistiin miehiä useammin julkisesti. Naisilla ei myöskään ollut samassa määrin hyödyllisiä suhteita tai mahdollisuutta pyytää vaikutusvaltaisia henkilöitä puhumaan puolestaan, joten heidän tuomioitaan ei yleensä peruttu tai lievennetty. Sitä vastoin raskaus ja pikkulapset vaikuttivat usein lieventävästi tai lykkäävästi naisten tuomioihin.

Esimodernit julkiset rangaistukset eivät tähänneet tuomitun sosiaalisen aseman palauttamiseen ennalleen. Niiden tarkoitus oli ennaltaehkäistä rikollisuutta varoittavan esimerkin kautta. Rikollisesta tuli näin kriminaalipolitiikan väline. Toivottiin, että yksilön ”uhraaminen”, esim. häpeäpaalussa tai kahleissa, takaisi yhteisön lainkuuliaisuuden jatkossa. Julkiset rangaistusrituaalit johtivat epäilyksen alaiseksi joutuneiden henkilöiden ja ihmisryhmien leimaamiseen. Näin korostui ero oman kunniallisen yhteisön sekä epäilyttävien ja kunnianttomien henkilöiden välillä. Psykologinen jako ”normaalien” ja ”epäilyttävien” ihmisten, ”meidän” ja ”niiden toisten” välillä syveni.

Yksittäisten henkilöiden syntien vuoksi Jumalan vihan uskottiin laskeutuvan koko yhteisön päälle aiheuttaen mm. sotia ja tautiepidemioita. Ratkaisuna saattoi olla vain ylimystöjohtoinen kurinpito. Tässä oli kyse esivallan järjestyspolitiikasta, joka pitkälti tähtäsi sen oman vallan ylläpitoon ja kasvuun. Koko 1500-luvun ajan julkaistiin kiihdyväällä tahdilla herttuallisia mandaatteja ja käskyjä, joilla pyrittiin nostamaan alamaisien moraalista, tekemään heistä siveellisempiä ja ennaltaehkäisemään rikoksia. Kuitenkin herttuat joutuivat yhä uudelleen toteamaan, että nämä päämäärät eivät toteutuneet ankaroituvista sanktioista huolimatta. Rikollisuus ja moraalittomuus näyttivät vain lisääntyvän. Monissa tapauksissa kontrolloitiin ja rankaistiin sellaisia tekoja, joita ei tänä päivänä lainkaan ole kriminalisoitu, jotka moraalisesti hyväksymme tai joita ainakin siedämme.

V. LIITTEET

Väitöskirjan sisällysluettelo

Inhaltsverzeichnis

Vorwort	11
----------------------	----

I. EINLEITUNG

1. Zweck und Quellen der Erforschung

1.1 Fragestellung.....	13
------------------------	----

1.2 Literatur und Quellen	18
---------------------------------	----

Literatur. Zeitgenössische Werke und Archivalien.

Nichtschriftliche Quellen.

2. München – zwischen Landesherrn und Rat	32
--	----

Die Stadt und ihre Einwohner.

Der Rat und das Rathaus. München als Musterstadt.

II. GRUNDLAGEN DES EHRVERLUSTS UND DER EHRMINDERUNG

1. Der frühmoderne Ehrcode in der historischen und modernen Forschung

1.1 Das chamäleonartige Phänomen der Ehre: Die Vielfältigkeit	49
<i>Ehre: Sozialer Code und symbolisches Kapital.</i>	
<i>Ehre, Erziehung und Zivilisationsprozess. Sexuelle Ehre.</i>	
<i>Ehre im Spiegel der Beleidigungen.</i>	

1.2 Soziale und juristische Ehre: Die Dichotomie.....	64
<i>Guter Ruf, bona fama. Rechtliche Stellung, dignitas civilis.</i>	

2. Dimensionen der obrigkeitlichen Disziplinierung

2.1 Gesetzgebung und Ideologie.....	71
<i>Reich, Territorium, Stadt. Konfessionalisierung und Disziplinierung.</i>	

2.2 Gesellschaft	87
<i>Städtische Diener und Beamte. Stadtgemeinschaft und Rechtspflege.</i>	

3. Die Entwicklung der ehrmindernden Sanktionen

3.1 Die Vorgeschichte der Schand- und Ehrenstrafen.....	99
<i>Römische und kanonische Infamie. Kirchliche und weltliche Sanktionen.</i>	

3.2 Frühneuzeitliche Unehrllichkeiten.....	105
<i>Unehrllichkeit und Rechtlosigkeit.</i>	
<i>Die Unehrllichkeit des Henkers und der Gerichtsdiener.</i>	

3.3 Schand- und Ehrenstrafen in der Frühen Neuzeit.....	116
<i>Unterschiede und Gleichartigkeiten der Schand- und Ehrenstrafen.</i>	
<i>Soziale und symbolische Dimensionen der Schand- und Ehrenstrafen.</i>	
<i>Das Geschlecht und der gesellschaftliche Status.</i>	

III. STRAFPRAKTIKEN

1. Gefängnis – ehrmindernd oder nicht?

1.1 Haft und Verhör 135
Untersuchungshaft und Freiheitsstrafe. Gütliche und peinliche Frage.

1.2 Die Gefängnisräume..... 147
Turmhaft. Die Münchner Schergenstube.

2. Münchner Schandstrafen

2.1 Leichtere Sanktionen..... 159
*Öffentliche Abbitte und Kundmachung.
Selbstverpflichtung, Alkoholverbot und Proskription.*

2.2 Kurzfristige öffentliche Erniedrigungen 165
*Zurschaustellen vor der Kirche oder auf dem Hauptplatz. Narrenhaus.
Schrägen und Lasterstein. Bäckerschnelle und Knocker.*

2.3 Langfristige öffentliche Erniedrigungen 179
Kettenstrafe. Strafarbeit.

3. Münchner Ehrenstrafen

3.1 Öffentliche Erniedrigungen vor der Verweisung..... 186
*Ratsstiege. Die infamierende Prangerstrafe.
Die vielen Varianten des Prangers.*

3.2 Körperschädigungen vor der Verweisung..... 196
Rutenzüchtigung. Verstümmelung und Brandmarkung.

3.3 Die Verweisung 204
*„Ausschaffen“, „Ausführen“ oder „Auspauken“.
Zwang zum Kriegsdienst.
„Wiedereröffnung“ von Stadt, Burgfrieden oder Land.*

IV. KRIMINALFÄLLE

1. Alkohol und Gewalt

1.1 Problemtrinken, Schmähungen und Gewalttätigkeit.....	215
1.2 Symbolische Gewalt.....	228
<i>Beleidigende Handlungen. Injurien und Gotteslästerung. Schmähschriften und -bilder.</i>	
1.3 „Vollsaufen“, „Übelhausen“ und „Rumoren“	249
<i>Öffentliche Trunkenheit und ihre Folgen. Alkohol und Familienstreit. Streitsüchtige Alkoholikerinnen. Bedrohliches Benehmen und Misshandlungen.</i>	

2. Unehrlicher Lebensunterhalt

2.1 Diskriminierung durch Disziplinierung	278
2.2 Unehrlichkeit aus Mittellosigkeit?.....	291
<i>„Lose Leute“ im Land. Dieberei zum Lebensunterhalt.</i>	
2.3 Die Berufsehre	305
<i>Betrug. Handwerksvergehen.</i>	

3. Sexualdelikte

3.1 Die Sittlichkeitskontrolle	315
3.2 Die zerbrechliche weibliche Ehre.....	327
<i>„Leichtfertige“ und „unzüchtige“ Frauen. „Gemeine Vettel“. Priesterkonkubine.</i>	
3.3 Der kriminalisierte Geschlechtsverkehr	350
<i>Ehebruch. Kuppelei.</i>	

V. BESTRAFUNG UND DISZIPLINIERUNG: EIN SYSTEMATISIERUNGSVERSUCH.....	367
---	------------

Epilog: Norm und Praxis in der Rechtspflege	379
--	------------

Anhang:

1. Quellen und Abkürzungen.....	385
2. Literaturverzeichnis.....	391
3. Abbildungen	405

Väitöskirjan lähteet

Rangaistuskäytännön lähteet

Käsikirjoitukset:

- Münchenin kaupunginraadin pöytäkirjat (Ratssitzungsprotokolle 1596-1618, ns. Unterrichterserie, StadtA: RP):

211 (1596), 213/1-2 (1598), 215/1-2 (1600), 219 (1604), 221 (1606), 222 (1607), 223 (1608), 224 (1609), 225 (1610), 226 (1611), 227 (1612), 228 (1613), 229 (1614), 230 (1615), 231 (1616), 232 (1617), 233 (1618).

- Alituomarin rikosoikeuden pöytäkirjat (Malefizprotokolle des Unterrichters 1598-1618, StadtA: SG MP 866):

866/3 (1598/1599), 866/4 (1599-1602), 866/5 (1605/1606), 866/6 (1607-1609), 866/7 (1610/1611), 866/8 (1612-1614), 866/9 (1615/1616), 866/10 (1616/1617), 866/11 (1618).

- Ylituomarin tuomiokirjat koskien solvauksia ja järjestyshäiriöitä (Gerichtsbücher des Oberrichters, Injurien- und Rumorsachen, StadtA:

SG 867): 867/1 (1592), 867/2 (1593), 867/3 (1594), 867/4 (1595), 867/5 (1596), 867/6 (1597), 867/7 (1598), 867/8 (1599), 867/15 (1605), 867/16 (1605/1606), 867/17 (1606), 867/18 (1607), 867/19 (1607/1608), 867/20 (1608/1609), 867/21 (1609).

- Münchenin kaupunginvankilan inventaarioluettelot (Die Stadtfronveste der Schergenstuben 1556-1802, Inventarlisten, StadtA: SG 893):

1556, 1566, 1583, 1591 ja yksi ilman päiväystä.

Normatiiviset lähteet

Käsikirjoitukset:

- Chur-Bayrische Thesaurus Generalium 1606-1618 (StadtA: BR Mandate 60 B): 1,2,3,8.
- Münchenin kaupungin poliisikirja (Polizeibuch von München 1587, UB: 2 Cod.ms. 226).
- Münchenin kaupungin rangaistuskirja („Puesspuech“ 1511, lisäykset vuosilta 1531 ja 1532, StadtA: SG 919).
- Herttuan mandaatteja ja säädöksiä (Ordnungen und Mandate der Herzöge, StadtA: BR Mandate 60 A 1): 1517, 1526.
- Münchenin Kerjäläis- ja almujärjestys (Bettel- und Almosenordnung der Stadt München 1599, StadtA: SG 951a).

Alkuperäiset painotuotteet:

- Kurbayern Mandatsammlung 1500-1614 (BayHstA: KMS).
- Landesherrliche Spezialmandate an die Stadt München 1578-1618 (StadtA: BR 62).
- Ratsmandat gegen nächtliche Ruhestörung 1530 (StadtA: SG 920).
- Ordnungen und Mandate der Herzöge 1519-1606 (StadtA: BR Mandate 60 A 1): 1519/1518, 1526, 1589, 1593, 1594, 1597, 1606.
- Sammlung landesherrlicher Mandate 1562-1698 (StadtA: BR 60 B 14): 1598, 1599.
- Bayerische Landesordnung 1516, BayStB: Res 2/Bavar. 244 (LO 1516).
- Bayerische Gerichtsordnung 1520, BayStB: Res 2/Bavar. 244 (GO 1520).
- Bayerische Landesordnung 1553, BayStabi: ESgl/2 Bavar. 509 a (LO 1553).
- Bayerische Landesordnung 1578, BayStabi: Bibl.Mont. 4482 b (LO 1578).
- Bayerische Gerichtsordnung 1616, BayStabi: Res 2, Bavar. 518 (GO 1616).
- Bayerische Malefizprozessordnung 1616, BayStabi: Res 2, Bavar. 518 (MPO 1616).
- Bayerische Landespolizeyordnung 1616, BayStabi: Res 2, Bavar. 518 (LPO 1616).

Aikalaiskirjallisuus ja editiot

Albertinus, Aegidius: *Haußpoliccy*. München 1602.

Carpzov, Benedict: *Peinlicher sächsischer Inquisition- und Achtsproceß*. Frankfurt am Main und Leipzig 1638.

Dedekind, Friedrich: *De morum simplicitate. Grobianus. Von groben sitten vnd vnhöflichen geberden*. Abdruck der ersten Wormser Ausgabe aus dem Jahr 1551 (Neudrucke deutscher Literaturwerke des XVI. und XVII. Jahrhunderts, No. 34 und 35). Halle 1882.

Döppler, Jakob: *Theatrum poenarum, suppliciorum et executionum criminalium oder Schauplatz der Leibes- und Lebensstrafen*. Sondershausen 1693.

Pauli, Johannes: *Schimpf und Ernst*. I Teil der ältesten Ausgabe von 1522 (Bolte, Johannes (hg.) in: *Alte Erzähler*. Herbert Stubenrauch, Berlin 1924).

Pernerer, Andreas: *Von straff unnd Peen aller unnd yeder Malefitz handlungen*. Ingolstadt 1544.

Rotterdam, Erasmus von: *De civilitate morum puerilium. Höfische und züchtige Sitten*. 1563.

Rotterdam, Erasmus von: *Ein nutzliche underwisung eines Christlichen fürsten wol zu regieren*. Zürich 1521.

Sauer, Abraham: *Straffbüchlein von Abraham Sauer*. Frankfurt am Main 1579.

Schlosser, Hans & Schwab, Ingo: *Oberbayerisches Landrecht Kaiser Ludwigs des Bayern von 1346. Edition, Übersetzung und juristischer Kommentar*. (1. Teil: Edition von Ingo Schwab, S. 3-54, 2. Teil: Juristischer Kommentar und Übersetzung von Hans Schlosser, S. 153-192). Köln 2000.

Schroeder, Friedrich-Christian (hg.): *Constitutio Criminalis Carolina. Die Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V. und des Heiligen Römischen Reichs von 1532*. Stuttgart 2000.

Weber, Matthias: *Die Reichspolizeiordnungen von 1530, 1548 und 1577. Historische Einführung und Edition*. Frankfurt am Main 2002.

Kuvat ja muut oikeushistorialliset jäänteet

- Jakob Sandtnerin puinen kaupunkimalli (1570), Bayerisches Nationalmuseum.
- Münchenin kaupungin kartta, Tobias Volckmerin kuparipiirros (1613), Bayerische Staatsbibliothek.
- Vanha raatihuone, Michael Weningin kuparipiirros (1701), kirjassa: München vor zweihundert Jahren.
- Raatihuoneen portaat ja häpeäpaalu, O.L. Rickerlin piirros (1850), kirjassa: Schattenhofer, Michael: Das alte Rathaus in München. Original im Stadtmuseum München.
- Leipurinkaste, 1300-luvun lopun maalaus, kirjassa: Schild, Wolfgang: Alte Gerichtsbarkeit. Alkuperäinen Soestin kaupunginarkistossa.
- Regensburgin raatihuone vanki- ja kuulustelutilat esineistöineen.
- Nördlingenin raatihuoneen kellaritilat ja narrinkoppi.
- Häpeäpaalut (Schwäbisch Hall, Wasserburg, Weiden).
- Baijerin herttuakunnan ja Münchenin kaupungin välinen rajapyykki.
- Oikeushistorialliset kokoelmat (Bayerisches Nationalmuseum, Kriminalmuseum Rothenburg ob der Tauber, Stadtmuseum Regensburg ja Strafrechtsmuseum Ludwigsburg).

Väitöskirjan tutkimuskirjallisuus

Kirjallisuus, ilmestymisvuosi 1970 jälkeen

- Ackermann, Konrad, Schmid, Alois & Volkert, Wilhelm (hg.): *Bayern vom Stamm zum Staat; Festschrift für Andreas Kraus zum 80. Geburtstag*. München 2002.
- Ammerer, Gerhard, Bretschneider, Falk & Weiß, Alfred Stefan (hg.): *Gefängnis und Gesellschaft. Zur (Vor-)Geschichte der strafenden Einsperrung*. Leipzig 2003.
- Ammerer, Gerhard, Bretschneider, Falk & Weiß, Alfred Stefan: „Gefängnis und Gesellschaft. Zur (Vor-)Geschichte der strafenden Einsperrung“ in: Ammerer, Gerhard, Bretschneider, Falk & Weiß, Alfred Stefan (hg.): *Gefängnis und Gesellschaft. Zur (Vor-)Geschichte der strafenden Einsperrung*. Leipzig 2003. S. 9-17.
- Bary, Roswitha von: *Herzogsdienst und Bürgerfreiheit. Verfassung und Verwaltung der Stadt München im Mittelalter*. München 1997.
- Bauer, Ingolf: „*Rechtsaltertümer im Bayerischen Nationalmuseum*“ in: Ackermann, Konrad, Schmid, Alois & Volkert, Wilhelm (hg.): *Bayern vom Stamm zum Staat; Festschrift für Andreas Kraus zum 80. Geburtstag*. München 2002. S. 1-25.
- Bauer, Karl: *Regensburg. Kunst-, Kultur- und Alltagsgeschichte*. Regensburg 1997.
- Bauer, Richard (hg.): *Geschichte der Stadt München*. München 1992.
- Bauer, Richard: *Geschichte Münchens*. München 2003.
- Beck, Rainer: „*Der Pfarrer und das Dorf. Konformismus und Eigensinn im katholischen Bayern des 17./18. Jahrhunderts*“ in: Dülmen, Richard van (hg.): *Armut, Liebe, Ehre. Studien zur historischen Kulturforschung*. Frankfurt am Main 1988. S. 107-143.
- Behringer, Wolfgang: „*Mörder, Diebe, Ehebrecher. Verbrechen und Strafen in Kurbayern vom 16. bis 18. Jahrhundert*“ in: Dülmen, Richard van (hg.): *Verbrechen, Strafen und soziale Kontrolle*. Frankfurt am Main 1990. S. 85-293.
- Behringer, Wolfgang: *Rundgang durch das mittelalterliche München* (hg. vom Museumspädagogischen Zentrum München in Verbindung mit dem Münchner Stadtarchiv). München 1987.
- Behringer, Wolfgang & Roeck, Bernd: *Das Bild der Stadt in der Neuzeit*. München 1999.
- Bezold, Gustav von, Hager, Georg & Riehl, Berthold (hg.): *Die Kunstdenkmale des Regierungsbezirkes Oberbayern*. München 1982.
- Blauert, Andreas & Schwerhoff, Gerd (hg.): *Mit den Waffen der Justiz. Zur Kriminalitätsgeschichte des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main 1993.

- Borst, Arno: *Lebensformen im Mittelalter*. Frankfurt am Main 1983.
- Bourdieu, Pierre: *Entwurf einer Theorie der Praxis auf der ethnologischen Grundlage der kabyllischen Gesellschaft*. Frankfurt am Main 1976.
- Breit, Stefan: „*Leichtfertigkeit“ und ländliche Gesellschaft. Voreheliche Sexualität in der frühen Neuzeit*. München 1991.
- Breit, Stefan: *Verbrechen und Strafe. Strafgerichtsbarkeit in der Herrschaft Hohenaschau* (Chronik Aschau i.Ch., Quellenband X). Aschau i. Ch. 2000.
- Bretschneider, Falk: „*Humanismus, Disziplinierung und Sozialpolitik. Theorien und Geschichten des Gefängnisses in Westeuropa, den USA und in Deutschland*“ in: Ammerer, Gerhard, Bretschneider, Falk & Weiß, Alfred Stefan (Hg.): *Gefängnis und Gesellschaft. Zur (Vor-)Geschichte der strafenden Einsperrung*. Leipzig 2003. S. 18-49.
- Burghartz, Susanna: „*Geschlecht – Körper – Ehre. Überlegungen zur weiblichen Ehre in der frühen Neuzeit am Beispiel der Basler Ehegerichtsprotokolle*“ in: Schreiner, Klaus und Schwerhoff, Gerd (Hg.): *Verletzte Ehre. Ehrenkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Köln 1995. S. 214-234.
- Burghartz, Susanna: *Zeiten der Reinheit – Orte der Unzucht. Ehe und Sexualität in Basel während der Frühen Neuzeit*, Paderborn 1999.
- Deutsch, Andreas: *Richter, Henker und Folterknechte. Straffjustiz im alten Hall* in: Fehle, Isabella (Hg.): *Begleitheft zur Foyer-Ausstellung im Hällisch-Fränkischen Museum*. Schwäbisch Hall 1993.
- Dinges, Martin: „*Die Ehre als Thema der historischen Anthropologie. Bemerkungen zur Wissenschaftsgeschichte und zur Konzeptualisierung*“ in: Schreiner, Klaus und Schwerhoff, Gerd (Hg.): *Verletzte Ehre. Ehrenkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Köln 1995. S. 29-62.
- Dinges, Martin: „*Die Ehre als Thema der Stadtgeschichte. Eine Semantik im Übergang vom Ancien Régime zur Moderne*“ in: *Zeitschrift für historische Forschung*, Bd. 16. Berlin 1989. S. 409-440.
- Dülmen, Richard van (Hg.): *Armut, Liebe, Ehre. Studien zur historischen Kulturforschung*. Frankfurt am Main 1988.
- Dülmen, Richard van: „*Fest der Liebe. Heirat und Ehe in der Frühen Neuzeit*“ in: Dülmen, Richard van (Hg.): *Armut, Liebe, Ehre. Studien zur historischen Kulturforschung*. Frankfurt am Main 1988. S. 67-106.
- Dülmen, Richard van: *Der ehrlose Mensch. Unehrlichkeit und soziale Ausgrenzung in der Frühen Neuzeit*. Köln 1999.
- Dülmen, Richard van: *Theater des Schreckens. Gerichtspraxis und Strafrituale in der Frühen Neuzeit*. München 1988.
- Forsström, Sari (edit.): *Laittomuuden laitateillä. Rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*. Helsinki 1996.
- Foucault, Michel: *Überwachen und Strafen. Die Geburt des Gefängnisses*. Frankfurt am Main 1976.
- Frieß, Peer & Kießling, Rolf (Hg.): *Konfessionalisierung und Region*. Konstanz 1999.

- Fuchs, Ralf-Peter: *Um die Ehre. Westfälische Beleidigungsprozesse vor dem Reichskammergericht 1525-1805*. Paderborn 1999.
- Geremek, B.: *Geschichte der Armut*. München 1988.
- Groebner, Valentin: „Das Gesicht wahren. Abgeschnittene Nasen, abgeschnittene Ehre in der spätmittelalterlichen Stadt“ in: Schreiner, Klaus und Schwerhoff, Gerd (hg.): *Verletzte Ehre. Ehrenkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Köln 1995. S. 361-380.
- Harington, Joel F.: „Bad parents, the state and the early modern civilizing process“ in: *German History* 16/1, 1998. Pp. 16-28.
- Hartinger, Walter: *Zigeuner – Ein Jahrtausend Fremde in Ostbayern?* in: *Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte* 60 (1997). S. 837-860.
- Hattenhauer, Hans: *Zur Geschichte der deutschen Rechts- und Gesetzsprache*. Hamburg 1987.
- Hehenberger, Susanne: *Unkeusch wider die Natur. Sodomieprozesse im frühneuzeitlichen Österreich*. Wien 2006.
- Heckel, Martin: „Die katholische Konfessionalisierung im Spiegel des Reichskirchenrechts“ in: Reinhard, Wolfgang & Schilling, Heinz (hg.): *Die Katholische Konfessionalisierung. Reformationsgeschichtliche Studien und Texte*, Band 135. Münster 1995. S. 184-227.
- Hecker, Hans-Joachim: „Um Glaube und Recht – die fürstliche Stadt 1505 bis 1561“ in: Bauer, Richard van (hg.): *Geschichte der Stadt München*. München 1992. S. 148-165.
- Hergemöller, Bernd-Ulrich (hg.): *Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft. Ein Hand- und Studienbuch*. Warendorf 1994.
- Hergemöller, Bernd-Ulrich: „Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft – Wege und Ziele der Forschung“, in (hg.): *Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft. Ein Hand- und Studienbuch*. Warendorf 1994. S. 1-55.
- Herzog, K.-P.: *Das Strafsystem der Stadt Rothenburg ob der Tauber in Spätmittelalter*. Würzburg 1975.
- Heydenreuter, Reinhard: „Der Magistrat als Befehlsempfänger – Die Disziplinierung der Stadtohrigkeit 1579 bis 1651“ in: Bauer, Richard van (hg.): *Geschichte der Stadt München*. München 1992. S. 189-210.
- Heydenreuter, Reinhard: „Rechtspflege im Herzogtum Bayern in der Mitte des 16. Jahrhunderts“ in: Mohnhaupt, Heinz (hg.): *Rechtsgeschichte in den beiden deutschen Staaten*. Frankfurt am Main 1991. S. 262-286.
- Heydenreuter, Reinhard: „Reichsstädtisches Recht“ in: Müller, Rainer A. (hg.): *Reichsstädte in Franken, Aufsätze 1. Verfassung und Verwaltung*. München 1987. S. 191-204.
- Heydenreuter, Reinhard: *Herrschen durch Strafen. Zur Entwicklung des frühneuzeitlichen Staates in Herzogtum und Kurfürstentum Bayern 1550-1650*. Ungedruckte Habilitationsschrift 1996.

- Heydenreuter, Reinhard: *Kriminalitätsgeschichte Bayerns von Anfängen bis ins 20. Jahrhundert*. Regensburg 2003.
- Heydenreuter, Reinhard: „*Recht, Verfassung und Verwaltung in Bayern 1505-1946*“. Ausstellungskataloge der staatlichen Archive Bayerns Nr. 13. München 1981.
- Heydenreuter, Reinhard: *Vom Dingplatz zum Justizpalast. Kleine bayerische Rechtsgeschichte*. Hefte zur Bayerischen Geschichte und Kultur, Band 16. Augsburg 1993.
- Hinckeldey, Ch. (hrsg): *Strafjustiz in alter Zeit*. Veröffentlichungen des Mittelalterlichen Kriminalmuseums Rothenburg ob der Tauber. Heilsbronn 1980.
- Hinckeldey, Ch.: „*Geschichte der Verbrechen und Strafen*“ in: Hinckeldey, Ch. (hrsg): *Strafjustiz in alter Zeit*. Heilsbronn 1980. S. 103-180.
- Härter, Karl: „*Freiheitsentziehende Sanktionen in der Strafjustiz des frühneuzeitlichen Alten Reiches*“ in: Ammerer, Gerhard, Bretschneider, Falk & Weiß, Alfred Stefan (hg.): *Gefängnis und Gesellschaft. Zur (Vor-)Geschichte der strafenden Einsperrung*. Leipzig 2003. S. 67-99.
- Härter, Karl: „*Soziale Disziplinierung durch Strafe? Intentionen frühneuzeitlicher Policyordnungen und staatliche Sanktionspraxis*“ in: *Zeitschrift für historische Forschung*, Bd. 26. Berlin 1999. S. 365-379.
- Irsigler, F. & Lassotta, A.: *Bettler und Gaukler, Dirnen und Henker. Außenseiter in einer mittelalterlichen Stadt*. München 2001.
- Jütte, Robert: „*Ehre und Ehrverlust in spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Judentum*“ in: Schreiner, Klaus und Schwerhoff, Gerd (hg.): *Verletzte Ehre. Ehrenkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Köln 1995. S. 144-165.
- Jütte, Robert: „*Stigma-Symbole. Kleidung als identitätsstiftendes Merkmal bei spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Randgruppen*“ in: *Saeculum; Jahrbuch für Universalgeschichte*. Freiburg/München 1993. S. 65-89.
- Karonen, Petri: „*A life for a life versus Christian reconciliation: violence and the process of civilization in the towns of the kingdom of Sweden during the years 1540-1700*“ in: Lappalainen, Mirkka (edit): *Five Centuries of Violence in Finland and the Baltic Area*. Helsinki 1998. Pp. 129-195.
- Karonen, Petri: „*Pohjolan vaarallisimmat asuinpaikat. Rikollisuus, pelko ja turvattomuus Suomen uuden ajan alun kaupungeissa (noin 1540-1660)*“ in: Forsström, Sari (edit.): *Laittomuuden laitateillä. Rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*. Helsinki 1996. S. 61-86.
- Klemetilä, Hannele: *The Executioner in Late Medieval French Culture*. *Annales Universitatis Turkuensis B* 268. Turku 2003.
- Koch, Tankred: *Die Geschichte des Henkers. Scharfrichter-Schicksale aus acht Jahrhunderten*. Heidelberg 1988.
- Korpiola, Mia: *Between Betrothal and Bedding: The Making of Marriage in Sweden, ca. 1200-1610*. Saarijärvi 2004.

- Krause, Thomas: „*Opera publica*“ in: Ammerer, Gerhard, Bretschneider, Falk & Weiß, Alfred Stefan (hg.): *Gefängnis und Gesellschaft. Zur (Vor-)Geschichte der strafenden Einsperrung*. Leipzig 2003. S. 117-130.
- Kraus, A. & Pfeiffer, W. (hg.): *Regensburg. Geschichte in Bilddokumenten*. München 1979.
- Kroeschell, Karl (hg.): *Festschrift für Hans Thieme zu seinem 80. Geburtstag*. Sigmaringen 1986.
- Lappalainen, Mirkka (edit): *Five Centuries of Violence in Finland and the Baltic Area*. Helsinki 1998.
- Lappalainen, Mirkka & Hirvonen, Pekka (edit.): *Crime and Control in Europe from the Past to the Present*. Helsinki 1999.
- Lidman, Satu: "Rikoshistorian lähteillä. "Toiseus" ja kunniantomuus 1500-luvun Baijerissa". *Lähde – historiatieteellinen aikakauskirja* 2/2004. S. 93-111.
- Lidman, Satu: "The importance of honour: Differences based on having or losing honour in Early Modern German society and law" in: *Practices of Inclusion and Exclusion in Premodern Culture (Cultural History – Kulttuurihistoria 5)*. Turku 2005. S. 201-228.
- Lidman, Satu: "Unzüchtige Weiber" und Priesterkonkubinen vor dem Münchner Rat um 1600" in: *Oberbayerisches Archiv*, 128. Band. München 2004. S. 65-77.
- Lidman, Satu: „Diskriminierung durch Strafe und Gesetz im Fürstentum Bayern am Beispiel des Landgebots 1516“ in: Merisalo, O. (edit.): *Frontiers in the Middle Ages. Proceedings of the Third European Congress of Medieval Studies*. Louvain-la-Neuve 2006. S. 133-146.
- Lidman, Satu: ”Kerjääminen ja kaupustelu kielletty! Syrjinnästä ja syrjäytymisestä Baijerin herttuakunnassa 1500-luvulla”. *Historiallinen aikakauskirja* 3/2005. S. 298-307.
- Lidman, Satu: ”Zum spectacul vnd abscheu. Ehrverlust und Ehrminderung als Mittel der Disziplinierung im frühneuzeitlichen München“. *Ungedruckte Lizentiatarbeit*, Universität Joensuu 2005.
- Lidman, Satu: „Pikku Bärbl opettajan kammarissa. Esimerkitapaus lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä 1600-luvun alun Münchenissä“ in: Eilola, Jari (edit.): *Makaaberit ruumis. Mielikuvia kuolemasta ja kehosta*. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, im Druck).
- Liliequist, Jonas: “Violence, Honour and Manliness in Early Modern Northern Sweden” in: Lappalainen, Mirka & Hirvonen, Pekka (edit.): *Crime and Control in Europe from the Past to the Present*. Helsinki 1999. Pp. 174-207.
- Ludwig, Ulrike: „Von „beschwerlich gefengnis“ und „milder hafft“. Ansichten zur Haft im Inquisitionsprozess von der Mitte des 16. bis zum Anfang des 17. Jahrhunderts“ in: Ammerer, Gerhard, Bretschneider, Falk & Weiß, Alfred Stefan (hg.): *Gefängnis und Gesellschaft. Zur (Vor-)Geschichte der strafenden Einsperrung*. Leipzig 2003. S. 100-116.

- Lömker-Schlöggell, Annette: „*Prostituierte – um vermeydung willen merers übels in der christenhait*“ in: Hergemöller, Bernd-Ulrich (hg.): *Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft. Ein Hand- und Studienbuch.* Warendorf 1994. S. 56-88.
- Maisel, Witold: *Rechtsarchäologie Europas.* Köln/Wien/Weimar 1992.
- Malettke, Klaus & Voss, Jürgen (hg.): *Humanismus und höfisch-städtische Eliten im 16. Jahrhundert.* Bonn 1989.
- Merisalo, O. (edit.): *Frontiers in the Middle Ages. Proceedings of the Third European Congress of Medieval Studies.* Louvain-la-Neuve 2006.
- Merzbacher, Friedrich: „*Geschichte der deutschen Gesetzgebung*“ in: Hinckeldey, Ch. (hrsg.): *Strafjustiz in alter Zeit.* Heilsbronn 1980. S. 7-30.
- Mohnhaupt, Heinz (hg.): *Rechtsgeschichte in den beiden deutschen Staaten.* Frankfurt am Main 1991.
- Müller, Rainer A. (hg.): *Reichsstädte in Franken, Aufsätze 1. Verfassung und Verwaltung.* München 1987.
- Naess, Hans Eyvind & Österberg, Eva: “*Sanctions, Agreements, Sufferings*” in: Österberg, Eva & Sogner, Solvi (edit.): *People meet the Law. Control and conflict-handling in the courts. The Nordic countries in the post-Reformation and pre-industrial period.* Otta 2000. Pp. 140-166.
- Neumann, Friederike: „*Von Kirchenbuße zu öffentlicher Strafe. Öffentliche Sanktionsformen aus der Sendgerichtsbarkeit in städtischen und landesherrlichen Recht*“ in: Schlosser, Hans (hg.): *Herrschaftliches Strafen seit dem Hochmittelalter: Formen und Entwicklungsstufen.* Köln/Weimar/Wien 2002. S. 159-187.
- Nowosadtko, Jutta: *Scharfrichter und Abdecker. Der Alltag zweier „unehrlicher Berufe“ in der Frühen Neuzeit.* Paderborn 1994.
- Nowosadtko, Jutta: „*Umstrittene Standesgrenzen: Ehre und Unehrllichkeit der bayerischen Schergen*“ in: Schreiner, Klaus und Schwerhoff, Gerd (hg.): *Verletzte Ehre. Ehrenkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der frühen Neuzeit.* Köln 1995. S. 166-182.
- Ozment, Steven: *Die Tochter des Bürgermeisters. Die Rebellion einer jungen Frau im 16. Jahrhundert.* Hamburg 1999.
- Prosperi, Adriano: „*Beichtväter und Inquisition im 16. Jahrhundert*“ in: Reinhard, Wolfgang & Schilling, Heinz (hg.): *Die Katholische Konfessionalisierung. Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, Band 135.* Münster 1995. S. 125-134.
- Reinhard, Wolfgang: *Ausgewählte Abhandlungen.* Berlin 1997.
- Reinhard, Wolfgang & Schilling, Heinz (hg.): *Die Katholische Konfessionalisierung. Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, Band 135.* Münster 1995.

- Rogge, Jörg: „*Ehrverletzungen und Entehrungen in politischen Konflikten in spätmittelalterlichen Städten*“ in: Schreiner, Klaus und Schwerhoff, Gerd (hg.): *Verletzte Ehre. Ehrenkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*. Köln 1995. S. 110-143.
- Roper, Lyndal: „*The common man, the common good, common women: gender and meaning in the German Reformation commune*“ in: *Social History*, Bd. 12 1/1987. Cambridge 1987. S. 1-21.
- Roper, Lyndal: *Oedipus and Devil. Witchcraft, sexuality and religion in early modern Europe*. London 1997.
- Roper, Lyndal: *Das Fromme Haus. Frauen und Moral in der Reformation*. Frankfurt am Main 1999.
- Rublack, Ulinka: „*Anschläge auf die Ehre. Schmähschriften und –zeichen in der städtischen Kultur des Ancien Régime*“ in: Schreiner, Klaus und Schwerhoff, Gerd (hg.): *Verletzte Ehre. Ehrenkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*. Köln 1995. S. 381-412.
- Rublack, Ulinka: *The Crimes of Women in Early Modern Germany*. Oxford 1999.
- Rummel, Walter: „*Verletzung von Körper, Ehre und Eigentum*“ in: Blauert, Andreas & Schwerhoff, Gerd (hg.): *Mit den Waffen der Justiz. Zur Kriminalitätsgeschichte des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main 1993. S. 86-114.
- Sagstetter, Maria Rita: „*Hoch- und Niedergerichtsbarkeit im spätmittelalterlichen Herzogtum Bayern*“. Schriftenreihe zur bayerischen Landesgeschichte, Bd. 120. München 2000.
- Schattenhofer, Michael: *Das alte Rathaus. Seine bauliche Entwicklung und seine stadthistorische Bedeutung*. München 1972.
- Scheutz, Martin: „*Ist mein schwalben wieder ausbliben.*“ *Selbstzeugnisse von Gefangenen in der Frühen Neuzeit*“ in: Ammerer, Gerhard, Bretschneider, Falk & Weiß, Alfred Stefan (hg.): *Gefängnis und Gesellschaft. Zur (Vor-)Geschichte der strafenden Einsperrung*. Leipzig 2003. S. 189-210.
- Schild, Wolfgang: „*Strafrecht als Phänomen der Geistesgeschichte*“ in: Hinckeldey, Ch. (hg.): *Strafjustiz in alter Zeit*. Heilsbronn 1980. S. 31-48.
- Schild, Wolfgang: *Alte Gerichtsbarkeit. Vom Gottesurteil bis zum Beginn der modernen Rechtsprechung*. München 1980.
- Schlosser, Hans (hg.): *Herrschaftliches Strafen seit dem Hochmittelalter: Formen und Entwicklungsstufen*. Köln/Weimar/Wien 2002.
- Schilling, Heinz: „*Die Konfessionalisierung von Kirche, Staat und Gesellschaft – Profil, Leistung, Defizite und Perspektiven eines geschichtswissenschaftlichen Paradigmas*“ in: Reinhard, Wolfgang & Schilling, Heinz (hrsg.): *Die Katholische Konfessionalisierung. Reformationsgeschichtliche Studien und Texte*, Band 135. Münster 1995. S. 1-49.
- Schilling, Heinz: *Die Stadt in der Frühen Neuzeit*. Enzyklopädie deutscher Geschichte, Bd. 24. München 1993.

- Schlosser, Hans: „Der Mensch als Ware: Die Galeerenstrafe in Süddeutschland als Reaktion auf Preisrevolution und Großmachtspolitik (16. - 18. Jahrhundert)“ in: Aktuelle Probleme der Marktwirtschaft in gesamt- und einzelwirtschaftlicher Sicht, Festgabe für Louis Perridon. Berlin 1984. S. 87 ff.
- Schlosser, Hans: „*Die infamierende Strafe der Galeere*“ in: Kroeschell, Karl (hrsg.): Festschrift für Hans Thieme zu seinem 80. Geburtstag. Sigmaringen 1986. S. 253 ff.
- Schlosser, Hans: „*Rechtsetzung und Gesetzgebungsverständnis im Territorialstaat Bayern im 16. Jahrhundert*“. Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte, Bd. 50. München 1987. S. 41-61.
- Schmid, Alois: „*Stadt und Humanismus. Die Bayerische Haupt- und Residenzstadt München*“ in: Malettke, Klaus & Voss, Jürgen (hrsg.): Humanismus und höfisch-städtische Eliten im 16. Jahrhundert. Bonn 1989. S. 239-275.
- Schnitzler, Norbert: „*Geschmähte Symbole*“ in: Schreiner, Klaus und Schwerhoff, Gerd (hg.): Verletzte Ehre. Ehrenkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit. Köln 1995. S. 279-302.
- Schreiner, Klaus & Schwerhoff, Gerd: „*Verletzte Ehre – Überlegungen zu einem Forschungskonzept*“ in: Schreiner, Klaus und Schwerhoff, Gerd (hg.): Verletzte Ehre. Ehrenkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der frühen Neuzeit. Köln 1995. S. 1-28.
- Schreiner, Klaus und Schwerhoff, Gerd (hg.): *Verletzte Ehre. Ehrenkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Norm und Struktur, Studien zum sozialen Wandel in Mittelalter und früher Neuzeit. Köln 1995.
- Schubert, Ernst: „*Soziale Randgruppen und Bevölkerungsentwicklung im Mittelalter*“ in: Saeculum; Jahrbuch für Universalgeschichte. Freiburg/München 1989. S. 294-339.
- Schulze, Winfried: „*Gerhard Oestreichs Begriff Sozialdisziplinierung in der Frühen Neuzeit*“. Zeitschrift für historische Forschung, Bd. 14. Berlin 1987. S. 265-302.
- Schwab, Ingo: „*Rinder aus dem Umland – Ochsen aus Ungarn. Entwicklungsprobleme des städtischen Ernährungsgewerbes in der frühen Neuzeit am Beispiel einer oberdeutschen Residenzstadt*“. Scripta Mercaturae, Zeitschrift für Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Jahrgang 29, Heft 1. St. Katharinen 1995. S. 20-79.
- Schwab, Ingo: „*Zeiten der Teuerung – Versorgungsprobleme in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*“ in: Bauer, Richard van (hg.): Geschichte der Stadt München. München 1992. S. 166-188.
- Schwerhoff, Gerd: „*Blasphemare, dehonestare et maledicere Deum. Über die Verletzung der göttlichen Ehre im Spätmittelalter*“ in: Schreiner, Klaus und Schwerhoff, Gerd (hg.): Verletzte Ehre. Ehrenkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der frühen Neuzeit. Köln 1995. S. 252-278.

- Schwerhoff, Gerd: „*Devianz in der alteuropäischen Gesellschaft. Umriss einer historischen Kriminalitätsforschung*“. Zeitschrift für historische Forschung, Bd. 19. Berlin 1992. S. 385-414.
- Schwerhoff, Gerd: „*Verordnete Schande? Spätmittelalterliche und frühneuzeitliche Ehrenstrafen zwischen Rechtsakt und sozialer Sanktion*“ in: Blauert, Andreas & Schwerhoff, Gerd (hrsg.): *Mit den Waffen der Justiz. Zur Kriminalitätsgeschichte des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main 1993. S. 158-188.
- Schwerhoff, Gerd: *Aktenkundig und gerichtsnotorisch: Einführung in die historische Kriminalitätsforschung*. Tübingen 1999.
- Schwerhoff, Gerd: *Köln im Kreuzverhör. Kriminalität, Herrschaft und Gesellschaft in einer frühneuzeitlichen Stadt*. Bonn/Berlin 1991.
- Scribner, R. W.: *Religion and Culture in Germany (1400-1800)*. Studies in Medieval and Reformation Thought, vol. 81. Köln 2001.
- Smolinsky, Heribert: „*Ehespiegel im Konfessionalisierungsprozess*“ in: Reinhard, Wolfgang & Schilling, Heinz (hg.): *Die Katholische Konfessionalisierung. Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, Band 135*. Münster 1995. S. 311-331.
- Stahleder, Helmuth: „*Konsolidierung und Ausbau der bürgerlichen Stadt. München im 15. Jahrhundert*“ in: Bauer, Richard van (hg.): *Geschichte der Stadt München*. München 1992. S. 120-147.
- Strasser, Ulrike: *State of Virginity. Gender, Religion and Politics in an Early Modern Catholic State*. The University of Michigan Press 2004.
- Strasser, Ulrike: „*Vom Fall der Ehre zum Fall der Leichtfertigkeit: Geschlechtsspezifische Aspekte der Konfessionalisierung am Beispiel Münchner Eheversprechens- und Alimentationsklagen (1592-1649)*“ in: Frieß, Peer & Kießling, Rolf (hg.): *Konfessionalisierung und Region*. Konstanz 1999. S. 227-246.
- Turchini, Angelo: „*Bayern und Mailand im Zeichen der konfessionellen Bürokratisierung*“ in: Reinhard, Wolfgang & Schilling, Heinz (hg.): *Die Katholische Konfessionalisierung. Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, Band 135*. Münster 1995. S. 394-404.
- Waardt, Hans de: „*Ehrenhändel, Gewalt und Liminalität: ein Konzeptualisierungsvorschlag*“ in: Schreiner, Klaus und Schwerhoff, Gerd (hg.): *Verletzte Ehre. Ehrenkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*. Köln 1995. S. 303-319.
- Wilbertz, Gisela: „*Scharfrichter und Abdecker – Aspekte ihrer Sozialgeschichte vom 13. bis zum 16. Jahrhundert*“ in: Hergemöller, Bernd-Ulrich (hg.): *Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft. Ein Hand- und Studienbuch*. Warendorf 1994. S. 121-156.

- Willoweit, Dietmar: „*Katholischer Konfessionalismus als politisches und rechtliches Ordnungssystem*“ in: Reinhard, Wolfgang & Schilling, Heinz (hg.): *Die Katholische Konfessionalisierung. Reformationsgeschichtliche Studien und Texte*, Band 135. Münster 1995. S. 228-241.
- Volkert, W.: *Geschichte Bayerns*. München 2001.
- Vollmar, B., Paula, G. & Kociumala, C.: *Denkmäler in Bayern*. Stadt Nördlingen, Bd. VII. 90/2. München 1998.
- Ylikangas, Heikki: "What happened to violence? An analysis of the development of violence from medieval times to the early modern era based on Finnish source material" in: Lappalainen, Mirkka (edit): *Five Centuries of Violence in Finland and the Baltic Area*. Helsinki 1998. Pp. 7-128.
- Österberg, Eva & Lindström, Dag: *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*. Studia Historica Upsaliensia 152. Uppsala 1988.

- About-Zeid, Ahmed: *“Honour and Shame among the Bedouins of Egypt”* in: Peristiany, J. G. (edit.): *Honour and Shame. The Values of Mediterranean Society*. London 1965. S. 243-260.
- Baroja, Julio Caro: *“Honour and Shame: a Historical Account of Several Conflicts”* in: Peristiany, J. G. (edit.): *Honour and Shame. The Values of Mediterranean Society*. London 1965. S. 79-138.
- Bloch, Iwan: *Die Prostitution*. Handbuch der gesamten Sexualwissenschaft in Einzeldarstellungen, Bd. 1. Berlin 1912.
- Boll, Walter: *Reichstagsmuseum*. Sammlungen der Stadt Regensburg 9. Regensburg 1963.
- Breithaupt, Wilhelm: *Die Strafe des Staupenschlags und ihre Abschaffung im gemeinen Recht. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte des Zuchthauses*. Jena 1938.
- Fuchs, Irene: *Die Ehrenstrafen der Vergangenheit und Gegenwart*. Köln 1928.
- Funke, Wilhelm: *Alte deutsche Rechtsdenkmale. Sinnbilder und Zeugen deutscher Geschichte*. Bremen 1940.
- Dransfeld, Caspar: *Die Folterkammer in Regensburg*. Regensburg 1913.
- Eisenhart, Johann Friedrich: *Grundsätze der deutschen Rechte in Sprichwörtern*. Leipzig 1823.
- Elias, Norbert: *Über den Prozess der Zivilisation*. I und II Band. Basel 1939.
- Esser, Albert: *Die Ehrenstrafe*. Schriftenreihe des Instituts für Vergleichung und Annäherung des europäischen Rechts an der Universität des Saarlandes. Stuttgart 1956.
- Fischer, Anton: *Die Verwaltungsorganisation Münchens im 16. und 17. Jahrhundert*. Universität München 1951.
- Gernhuber, Joachim: *„Strafvollzug und Unehrllichkeit“*. Zeitschrift für Rechtsgeschichte 74. Weimar 1957. S. 119-177.
- Hentig, Hans von: *Die Strafe*. Bd. 1-2. Berlin 1954-1955.
- His, Rudolf: *„Geschichte des deutschen Strafrechts bis zur Karolina“* in: Below, G. von, Meinecke F. & Brackmann A. (hg.): *Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte*. München und Berlin 1928.
- Hübner, Christian Gottfried: *Über Ehre, Ehrlosigkeit, Ehrenstrafen und Iniurien. Ein Beytrag zur Berichtigung der positiven Rechtswissenschaft*. Leipzig 1800.
- Landau, Peter: *Die Entstehung des kanonischen Infamiebegriffs von Gratian bis zur Glossa Ordinaria*. Forschungen zur kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht; 5. Köln 1966.
- Löbmann, Benno: *Der kanonische Infamiebegriff in seiner geschichtlichen Entwicklung: unter besonderer Berücksichtigung der Infamielehre des Franz Suarez*. Erfurter theologische Studien; 1. Leipzig 1956.
- München vor zweihundert Jahren. Aus der Beschreibung deß Churfürsten und Herzogthumbs Ober- und Nider-Bayrn von Michael Wening, München 1922.

- Peristiany, J. G. (edit.): *Honour and Shame. The Values of Mediterranean Society*. London 1965.
- Pitt-Rivers, Julian: "Honour and Social Status" in Peristiany, J. G. (edit.): *Honour and Shame. The Values of Mediterranean Society*. London 1965. S. 19-78.
- Quanter, Rudolf: *Die Schand- und Ehrenstrafen in der deutschen Rechtspflege. Eine kriminalistische Studie*. Dresden 1901.
- Quanter, Rudolf: *Die Sittlichkeitsverbrechen im Laufe der Jahrhunderte und ihre strafrechtliche Beurteilung*. Berlin 1911.
- Quanter, Rudolf: *Das Liebesleben aller Zeiten und Völker*. I Band. Leipzig 1909.
- Radbruch, Gustav & Gwinner, Heinrich: *Geschichte des Verbrechens. Versuch einer historischen Kriminologie*. Stuttgart 1951.
- Schmid, W. M.: *Altertümer des bürgerlichen und Strafrechts, insbesondere Folter- und Strafwerkzeuge, des Bayerischen Nationalmuseums*. München 1908.
- Trusen, Winfried: *Anfänge des gelehrten Rechts in Deutschland: ein Beitrag zur Geschichte der Frührezeption*. Recht und Geschichte 1. Wiesbaden 1962.
- Wulz, Gustav: „Ein recht luftiges Gefängnis. Das Narrenhäuslein an der Nördlinger Rathaustreppe,.. Rieser Nachrichten Nr. 60, 1949.
- Zipperer, Gustav Adolf: „Sie kritzelten Galgen und Rad an die Kerkerwand. Im mittelalterlichen Gefängnis der Stadt Nördlingen“. *Der Heimatfreund* (Beilage der Rieser Nachrichten), 4/1957, S. 4.

Sanakirjat ja muut vastaavat tietolähteet

- Elsas, M. J.: *Umriss einer Geschichte der Preise und Löhne in Deutschland. Vom ausgehenden Mittelalter bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts*. I Band. Leiden 1936.
- Erler, Adalbert & Kaufmann, Ekkehard: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. Berlin 1971–.
- Grimm, Jacob & Grimm, Wilhelm: *Deutsches Wörterbuch*. Leipzig 1854-1954.
- Grotefend, Hermann: *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit* (13. Auflage). Hannover 1991.
- Kramer, Karl & Moser, Hans: *Kartei, beinhaltet u. a. Rechtsfällen*, Institut der Volkskunde, München.
- Lexner, Matthias: *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch* (38. Auflage). Stuttgart 1992.
- Schmeller, Andreas: *Bayerisches Wörterbuch*. München 1877.
- Wasmansdorff, Erich & Gondorf, Bernhard: *Alte deutsche Berufsnamen und ihre Bedeutung* (2. Auflage). Limburg 1988.